НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Аналітична доповідь

Київ – 2013

УДК 338.24.021.8:327(477)
П 26

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове

Авторський колектив:

Я. А. Жаліло, к. е. н., с. н. с., керівник авторського колективу – вступ, розділи 1, 2;
Д. С. Покришка – розділи 1.1, 1.3, 2.3 (2.3.1, 2.3.2, 2.3.3);
Я. В. Белінська, д. е. н., доц., с. н. с. – розділи 1.4, 2.3 (2.3.6);
А. П. Павлюк, к. е. н., с. н. с. – розділи 1.1, 2.3 (2.3.2, 2.3.3);
О. О. Молдован, к. е. н. – розділи 1.5, 2.3 (2.3.7);
Т. А. Тищук, к. е. н., доц. – розділи 2.1;
О. В. Собкевич, к. е. н., с. н. с. – розділи 1.1, 2.3 (2.3.2, 2.3.4);
О.М. Пищуліна, к. с. н., с. н. с. – розділ 2.3 (2.3.8);
Н. С. Мєдвєдкова, к. е. н. – розділ 1.5;
О. О. Кочемировська, к. психол. н. – розділ 2.3 (2.3.8);
Я. В. Бережний, к. держ. упр. – розділ 2.3 (2.3.1, 2.3.2);
І. В. Клименко, к. е. н. – розділи 1.2, 2.1, 2.3 (2.3.5);
І. В. Ус – розділи 1.3, 2.3 (2.3.5);
Д. В. Ляпін, к. т. н., с. н. с. – розділ 2.3 (2.3.1);
В. М. Русан, к. е. н., с. н. с. – розділ 2.3 (2.3.4);
О. М. Шаров, д. е. н., проф. – розділи 1.2, 2.3 (2.3.5);
А. В. Шевченко – розділи 1.1, 2.3 (2.3.2)

Електронна версія: http://www.niss.gov.ua

П 26 **Перспективи** економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 120 с.

ISBN 978-966-554-184-4

Проаналізовано особливості економічних процесів, які відбуваються в Україні в період посилення глобальної нестабільності 2012 року, а також зроблено спробу сформулювати основні стратегічні пріоритети, які випливають із прогнозованих ризиків та викликів і завдань забезпечення позитивних структурних зрушень в економічній та соціальній сферах України.

У додатку наведено матеріали засідання «круглого столу» «Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності», який відбувся 13 грудня 2012 р. у Національному інституті стратегічних досліджень.

ISBN 978-966-554-184-4

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2013

ПЕРЕДМОВА

Світова економіка переживає непрості часи. Досі не подолавши першої хвилі кризи 2008–2009 рр., вона знову входить у період рецесії. Напружені пошуки шляхів повернення економіки ЄС – одного з найупливовіших партнерів України – на траєкторію зростання поки що не приносять бажаного результату. Глобальна криза стимулює зміни не лише в геоекономічному, а й у геополітичному вимірі.

Невизначеність світової економічної перспективи, «кволість» міжнародних потоків товарів і капіталів, негативні тренди в царині глобальних фінансів, криза національних бюджетів провідних західних країн не можуть не відбиватися й на економіці України, яка є відкритою до «вітрів» світової кон'юнктури.

Українське суспільство втомлене негативними очікуваннями. Шок, пережитий багатьма від несподіваної кризи 2008–2009 рр., зберігає високий рівень соціальної тривоги й сьогодні. У період, що минув після кризи, зроблено чимало для зниження чутливості національної економіки до зовнішніх шоків, здійснення реформаційних перетворень, спрямованих на розбудову власних чинників економічного розвитку.

На жаль, цей час не було належним чином використано для позитивних змін у суспільних настроях, підвищення довіри до діяльності влади в економічній сфері. Економічні експерти, та й значна частина політиків, які проґавили кризу 2008 р., наввипередки змагалися в песимістичних прогнозах щодо перспектив української економіки і 2010, і 2011, і 2012 рр. Перетворення оцінок стану національної економіки та успішності урядової політики на інструмент політичного протистояння стало особливо показовим у період перед парламентськими виборами 2012 р. Своєю чергою, ці вибори засвідчили зростання поляризації настроїв, що віддзеркалюється і в новій ідеологічній багатополярності новообраної Верховної Ради.

Таке становище не сприяло об'єктивності оцінок в експертному та науковому середовищі. Відбулася певна «міфологізація» економічної ситуації в країні, яка, впливаючи через механізми очікувань, перетворилася на самодостатній чинник соціально-економічної дестабілізації.

Необхідно підкреслити: українська економіка зразка 2012 р., зустрічаючи ризики світової економічної депресії, суттєво відрізняється від економіки України 2008 р. Відсутня неадекватна переоцінка гривні через неконтрольований наплив на ринок валютних кредитів. Суттєво поліпшено інфраструктуру й підвищено місткість внутрішнього ринку. Протягом 2011–2012 рр. зроблено серйозний заділ завдяки ін-

вестуванню в інфраструктурний розвиток. Позитивні показники демонструють капіталовкладення в основний капітал. Зрештою, що не менш важливо, існує конструктивна співпраця Президента та Уряду, а останній, разом з Національним банком України, набув досвіду результативних антикризових дій.

Питання суспільної довіри є ключовим і для нової конфігурації влади в післявиборчий період, а неконфліктність, ефективність і системність дій державної влади – головною передумовою результативності соціально-економічної політики.

Украй необхідним є кваліфікований та виважений аналіз реальних досягнень і ризиків, який мав би спрямовувати очікування у раціональне русло, відокремити реальні кризові ризики від надуманих і перебільшених, сприяти визначенню кожним учасником економічного процесу – чи то представником бізнесу, чи то пересічним споживачем, чи то політиком – правильних стратегії і тактики поведінки в нинішніх умовах. Для цього має бути максимально відкритою викладена зрозумілою мовою комплексна інформація про становище в економіці, «поле можливостей» для влади, вжиті заходи, наміри й експертні рекомендації щодо економічної політики і в коротко-, і в середньостроковій перспективі.

На нашу думку, політика модернізації, сконцентрована на інституційних змінах, має бути переакцентована на більш рішучі структурні зрушення. Експортоорієнтована сировинна, «староіндустріальна» модель економіки дедалі більше дає збої через нестабільність і фактичне згортання зовнішніх ринків. Водночас використання можливостей розвитку внутрішнього ринку не має консервувати сам характер нині діючої економічної моделі. Потрібні нові стимули для внутрішнього реінвестування в галузі з високою часткою доданої вартості, активне впровадження політики імпортозаміщення, зміни в структурі експорту на користь продукції з глибокою переробкою та застосування нових технологічних рішень. Економічні реформи закладають підвалини нової національної економічної моделі розвитку. І 2013 р. може стати ключовим у плані реалізації завдань реформ і розвитку.

Забезпечення саме такого аналізу – одне з головних завдань Національного інституту стратегічних досліджень. Отож представлена аналітична доповідь спрямована на його виконання.

Андрій Єрмолаєв,
директор Національного інституту
стратегічних досліджень

ВСТУП

Погіршення становища у світовій економіці у 2012 р. посилило занепокоєність експертів та пересічних громадян щодо перспектив стабільності української економіки. Фактично глобальна нестабільність влаштовує іспит українській владі щодо врахування ризиків та уроків кризи 2008–2009 рр.

Збереження макроекономічної стабільності та відносно непогані (на тлі більшості розвинених країн, і насамперед країн ЄС) макроекономічні показники засвідчують суттєве посилення власної стійкості економіки України порівняно з 2008 р. Проте нагромадження ризиків нестабільності, обумовлених втягуванням відкритої економіки нашої країни у глобальну економічну стагнацію, є неминучим. Ці ризики накладають відбиток на процес реалізації стратегії економічних та соціальних реформ. Між тим без послідовного реформування ключових сфер економічного та соціального життя досягнення реальної антикризової стійкості майже неможливе. Адекватна та ефективна політика антикризової стабілізації відіграє критично важливу роль для забезпечення послідовності та незворотності реформ.

У доповіді авторами проаналізовано особливості економічних процесів, які відбуваються в Україні в період посилення глобальної нестабільності 2012 р., а також зроблено спробу сформулювати основні стратегічні пріоритети, які випливають із прогнозованих ризиків та викликів і завдань забезпечення позитивних структурних зрушень в економічній та соціальній сферах України.

1. ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Динаміка та складники економічного зростання

Динаміка ВВП України у 2012 р. залишається позитивною, проте нестійкою, із формуванням з II півріччя низхідного тренду. Сумарний приріст ВВП за I півріччя склав 2,6%. Причому у II кварталі темп прискорився порівняно з першим – з 2 до 3% (рис. 1). Між тим у III кварталі динаміка ВВП помітно погіршилася, за попередніми оцінками Держстату, ВВП за III квартал 2012 р. порівняно з відповідним кварталом 2011 р. зменшився на 1,3%. Як наслідок, відбулося

значне уповільнення економічного зростання – 1,1% за підсумками січня-вересня 2012 р. проти 5,3% за аналогічний період 2011 р.

Основний приріст створення валової доданої вартості (ВДВ) у 2012 р. забезпечували добувна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, торгівля, транспорт і сфера операцій з нерухомим майном. При цьому темпи зростання були помітно нижчими, ніж за відповідний період 2011 р. Негативний внесок здійснювали сільське господарство, переробна промисловість, будівництво та фінансова діяльність (рис. 2). У І кварталі головними рушіями економічного зростання були торгівля і транспорт. Прискорення ІІ кварталу було забезпечене насамперед зростанням у сільському господарстві, сфері операцій з нерухомим майном і торгівлі, натомість переробна промисловість продемонструвала негативний показник. Разом з тим цей ефект був нетривалим. У ІІІ кварталі висхідної динаміки ВДВ вдалося досягти лише в добувній промисловості, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, торгівлі, сфері операцій із нерухомим майном, а також соціальній сфері економіки (освіті та охороні здоров'я). Проте їхній позитивний внесок у приріст ВДВ не дозволив нівелювати спад створення валової доданої вартості в сільському господарстві, переробній промисловості та будівництві.

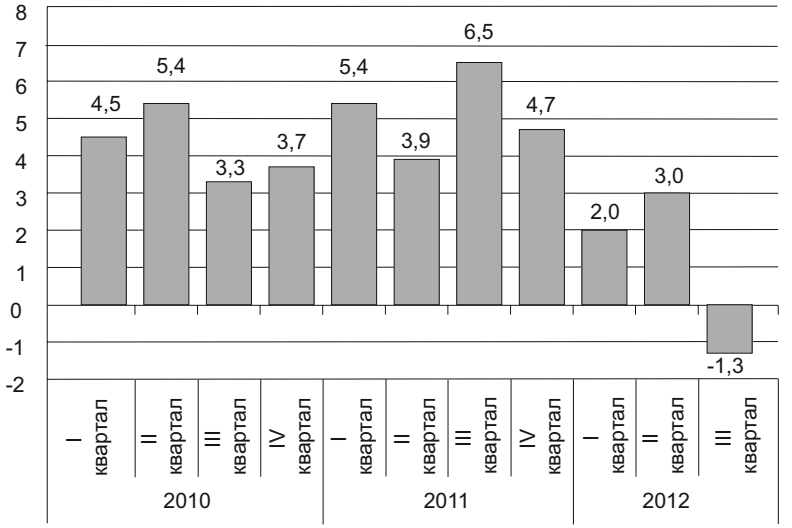

Рис. 1. Поквартальна динаміка ВВП України у 2010–2012 рр., % до відповідного періоду попереднього року

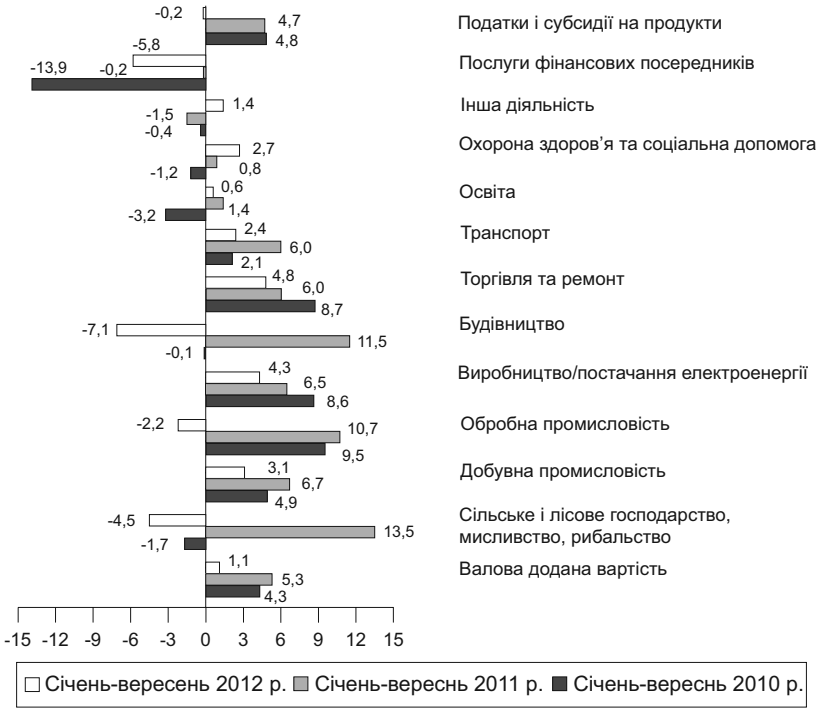

Рис. 2. Динаміка доданої вартості за видами діяльності у 2012 р., %

З урахуванням зазначених особливостей формування ВДВ за видами економічної діяльності, найбільший внесок у формування приросту ВВП у січні-вересні 2012 р. забезпечили торгівля, на яку припадає 0,6 в.п. приросту, сфера транспорту – 0,3 в.п., сфера операцій з нерухомим майном – 0,3 в.п. Водночас якщо в січні-вересні 2011 р. переробна промисловість сформувала 2,4 в.п. приросту ВВП, у січні-вересні 2012 р. вона вже впливала на зниження загального показника (рис. 3).

Таким чином, якщо економічне зростання у 2011 р. забезпечувалося передусім виробничими галузями економіки, у 2012 р. ситуація дуже змінилася – приріст ВВП у січні-вересні сформовано насамперед сферами транспорту й торгівлі, що пов'язано з підготовкою і проведенням Євро-2012, а також задоволенням платоспроможного попиту населення внаслідок зростання доходів.

Рис. 3. Внесок видів економічної діяльності в динаміку ВВП у 2010–2012 р., в.п

Доходи населення у січні-червні 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. збільшилися на 13,6%, при цьому витрати на придбання товарів і послуг зросли на 16,5%, що сприяло збереженню низької інфляційної динаміки в економіці.

У січні-вересні 2012 р. *кінцеві споживчі витрати* сформували 9,5 в.п. приросту ВВП (рис. 4), ставши його головним джерелом. При цьому визначальним чинником зростання споживчих витрат був попит з боку домогосподарств, обсяги якого зросли на 12,1%.

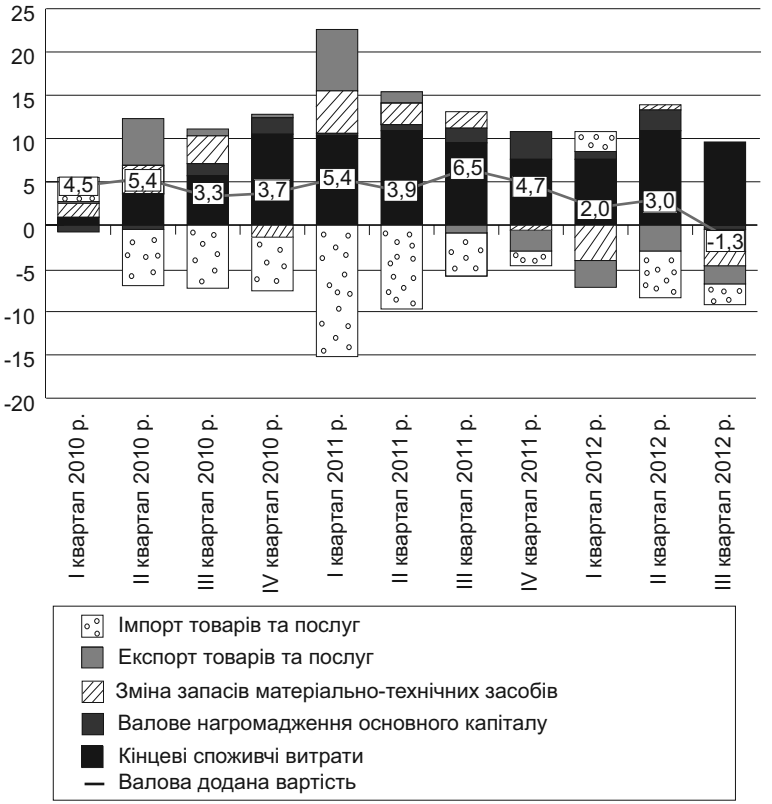

Рис. 4. Внески складників кінцевого використання у зростання валової доданої вартості в 2010–2012 рр., в.п.

Значно знизилася вага як джерела економічного зростання валового нагромадження, яке в січні-вересні 2012 р. зменшилося на 9,5%. При цьому два попередні роки зростання валового нагромадження складало понад 20%. Такий негативний вплив пов'язано передусім зі зменшенням запасів, тоді як обсяги нагромадження основного капіталу мали незначну позитивну динаміку.

Внесок *валового нагромадження основного капіталу* у зростання ВВП становив 0,9 в.п. у січні-вересні 2012 р. Це обумовлено збереженням позитивної динаміки інвестиційної діяльності – приріст обсягів

валового нагромадження основного капіталу в постійних цінах за цей період у річному вимірі складав 6,1%.

У 2012 р., попри помітне уповільнення динаміки економічного зростання, **зберігається висока динаміка інвестиційної діяльності**. За результатами січня-вересня 2012 р. освоєно на 17,0% більше капітальних інвестицій, ніж за аналогічний період 2011 р.

Водночас *частка валового нагромадження основного капіталу у структурі ВВП залишається вельми низькою*. У січні-вересні 2012 р. вона складала відповідно 16,4%. Такий розподіл ВВП на користь споживання формує загрози для подальшого забезпечення розширеного економічного відтворення та реалізації модернізаційних реформ.

У 2012 р. **не вдалося забезпечити спрямування інвестиційної діяльності на вирішення завдань структурної перебудови.** Приріст інвестицій у січні-вересні 2012 р. забезпечено насамперед сферами будівництва (приріст складав 47,4%), транспорту (28,4%), торгівлі (32,1%), а також паливно-видобувною та окремими галузями переробної промисловості. Відновилися також високі темпи зростання інвестицій у фінансову діяльність (37,5%).

За результатами січня-вересня 2012 р. 32,5% промислових інвестицій було спрямовано в добувну промисловість, з них 22,9% – у добування паливно-енергетичних корисних копалин, 24,1% склала частка виробництва електроенергії, газу та води, 10,4% – металургії. Водночас низьке інвестиційне забезпечення переробних галузей (зокрема, лише 7,9% промислових інвестицій було спрямовано в машинобудування) формує ризики для удосконалення структури економіки за рахунок підвищення частки технологічних виробництв.

Капітальні інвестиції у промисловість у січні-вересні 2012 р. зросли на 7,1% порівняно з аналогічним періодом 2011 р. Зростання вдалося досягти насамперед унаслідок значної інвестиційної активності в сировинному секторі промисловості – обсяг капітальних інвестицій у видобувній промисловості збільшився на 24,5%. У переробній промисловості зафіксовано спад капітальних інвестицій на рівні 2,1%. У більшості галузей відбулося скорочення інвестування. Високу динаміку інвестування підтримувало лише машинобудування (22,6%), відзначено приріст капітальних інвестицій і в металургійному виробництві (6,0%).

У 2012 р. дещо знизилася активність залучення іноземних інвестицій в українську економіку. За даними Держстату України, сальдо прямих іноземних інвестицій (ПІІ), вкладених у січні-вересні 2012 р., становило 4191,5 млн дол. США, що на 8,3% менше за обсяг відповідного періоду 2011 р. При цьому значний спад вкладення іноземними інвесторами акціонерного капіталу (на 29,4% порівняно з січнем-

вереснем 2011 р. до 2599,6 млн дол. США) лише частково компенсувався борговими інструментами (кредитами та позиками, торговими кредитами й іншими зобов'язаннями перед прямими інвесторами). Приріст обсягу останніх у 2012 р. збільшився майже на 80% порівняно з 2011 р., сягнувши 1591,9 млн дол. США. Частка боргових інструментів у структурі приросту іноземних інвестицій у січні-вересні 2012 р. досягла 38%, що вдвічі вище за аналогічний показник відповідного періоду 2010–2011 рр. Це свідчить про посилення прагнень іноземних інвесторів до отримання гарантованого доходу (отримання відсотків за наданими кредитами) внаслідок здійснення бізнес-діяльності в Україні, зростання ваги короткострокових цілей такої діяльності, а також перекладання ризиків на компанії-резиденти. Значною мірою така поведінка іноземних інвесторів обумовлюється нестійкою динамікою економіки України в 2012 р.

Водночас структура внесення іноземних інвестицій за видами економічної діяльності дозволяє говорити про збереження тенденції попереднього року щодо переорієнтації іноземних інвесторів на виробничу сферу економіки. У промисловість було вкладено близько 73% сумарного припливу коштів (1894 млн дол. США), що майже удвічі більше, ніж у січні-вересні 2011 р. При цьому з усього обсягу ПІІ, що надійшли у промисловість, 82,6% було вкладено лише у дві галузі: харчову промисловість і сферу виробництва та розподілення електроенергії, газу та води. Активним було також інвестування у сферу торгівлі (10,6% загального обсягу приросту ПІІ – акціонерного капіталу – в січні-вересні 2012 р., або 275,5 млн дол. США), транспорт і зв'язок (12,9%, або 263,5 млн дол. США). Натомість відбувся суттєвий відплив іноземних інвестицій з фінансової сфери економіки України. Упродовж III кварталу із фінансової сфери України іноземними інвесторами було виведено 636,1 млн дол. США. Така ситуація, очевидно, обумовлена виведенням окремими іноземними банками своїх капіталів у зв'язку з наростанням ризиків нової хвилі світової економічної кризи.

Разом з тим уповільнення у 2012 р. темпів зростання майже у всіх основних галузях промисловості, погіршення умов зовнішньої торгівлі та цінової кон'юнктури на сировинних ринках стримувало іноземних інвесторів нарощувати обсяги ПІІ в експортоорієнтовані галузі української промисловості, що відобразилося й на загальній динаміці ПІІ у промисловому секторі. Так, у металургійне виробництво було вкладено лише 1,5%, а в машинобудування – 2,2% від обсягу ПІІ у промисловість.

Таким чином, є підстави стверджувати, що в реальному секторі економіки основними реципієнтами ПІІ залишаються низькотехно-

логічні, енергоємні сфери виробництва та послуг і водночас відсутня зацікавленість іноземних інвесторів у підприємствах інноваційного спрямування. Залучення іноземних інвестицій в Україну не виконує очікуваної функції стимулювання переходу до інноваційної моделі розвитку економіки.

Змінювало свій вплив на динаміку ВВП формування *запасів матеріально-технічних засобів*. У І кварталі українські підприємства переважно реалізували запаси зі своїх складів (обсяг матеріальних запасів скоротився на 10,7 млрд грн), у ІІ і ІІІ кварталах запаси зросли на 5,9 млрд грн і 23,4 млрд грн, проте їхній приріст був нижчий, ніж 2011 р., що сформувало негативний приріст ВДВ на рівні 2,4 в.п.

Кардинально змінився вплив на формування ВВП *зовнішньоекономічної діяльності*. Унаслідок суттєвого скорочення в січні-вересні 2012 р. обсягів експорту товарів і послуг (на 6,4%), його внесок у формування ВВП набув від'ємних значень і становив –2,7 в.п., тоді як у 2011 р. експортна діяльність була одним із головних джерел економічного зростання. Водночас зростання обсягів імпорту (на 4,2%) забезпечило йому негативний внесок у формування приросту ВВП у 2,0 в.п.

Несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура була одним із основних чинників, що стримували економічне зростання в Україні.

Сповільнення приросту ВВП знайшло відображення в розрізі галузей реального сектору економіки (рис. 5).

У *промисловості* у 2012 р. спостерігається суттєве сповільнення динаміки обсягів виробництва, яке з вересня перейшло у спад. За січень-листопад 2012 р. обсяг промислового виробництва зменшився на 1,5% порівняно з відповідним періодом 2011 р. (рис. 6).

Відносно вагомий позитивний внесок у приріст промислового виробництва сформовано трьома галузями промисловості – хімічною і нафтохімічною (зростання зовнішнього попиту на добрива внаслідок низьких прогнозів майбутніх врожаїв дозволило збільшити обсяги реалізації продукції на 7,6%), добувною промисловістю (2,5%) та виробництвом і розподіленням електроенергії, газу та води (2,7%). Значно повільніше зростало виробництво в харчовій промисловості (лише на 1,1%) та целюлозно-паперовому виробництві (1,6%) (рис. 7).

Усі інші види промислової діяльності у 2012 р. демонстрували поступову низхідну динаміку виробництва. Найбільший спад відбувся у виробництві коксу та продуктів нафтопереробленння (на 25,6% за січень-листопад 2012 р.), насамперед за рахунок значного скорочення випуску продукції на нафтопереробних підприємствах. Це сформувало негативний внесок галузі у приріст промислового виробництва, який

поглинув позитивний внесок трьох галузей, що зросли. Негативну динаміку продемонстрували експортоорієнтовані галузі – металургійна промисловість і машинобудування, де зменшення обсягів виробництва складало 4,7 і 5,1% відповідно внаслідок уповільнення розвитку країн – основних торговельних партнерів і відповідного зниження зовнішнього попиту на їхню продукцію та несприятливої кон'юнктури на світових ринках металів. У машинобудуванні лише підгалузь виробництва транспортних засобів та устаткування позитивно впливала на динаміку виробництва, головним чином унаслідок збереження зовнішнього попиту на вагони й частини до залізничних локомотивів і рухомого складу.

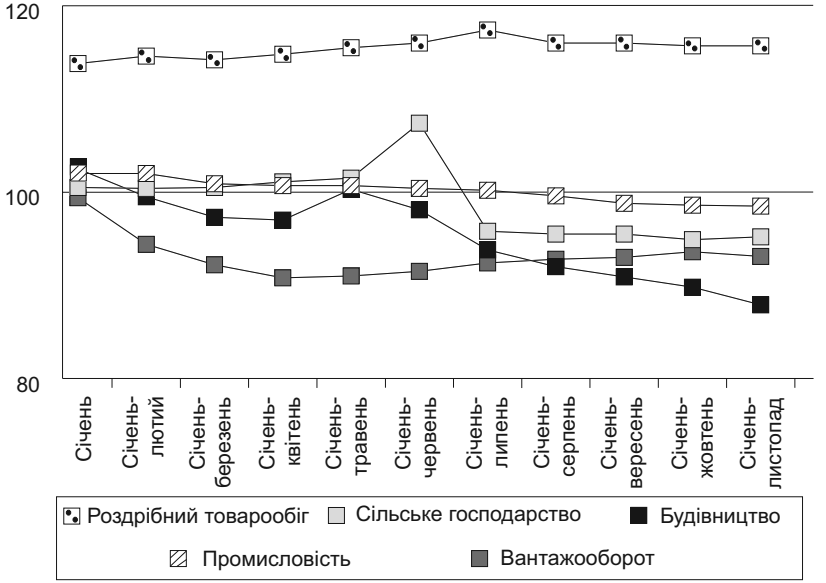

Рис. 5. Приріст обсягів виробництва у 2012 р. за видами економічної діяльності, % до відповідного періоду 2011 р. (кумулятивно за період з початку року)

Галузі, орієнтовані переважно на потреби внутрішнього ринку, також скорочували виробництво. Падіння виробництва у легкій промисловості складало 6,1%, виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції – 5,6%, обробленні деревини та виробництві виробів із деревини – 2,4%.

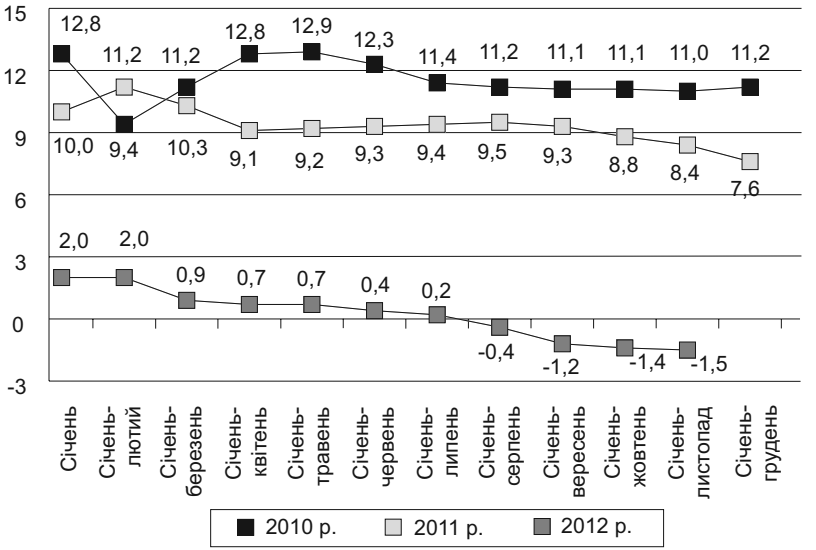

Рис. 6. Динаміка промислового виробництва у 2010–2012 рр., %

Чутливість більшості галузей промисловості до сповільнення темпів зростання світової економіки обумовлена не лише надмірним рівнем експортної орієнтації багатьох із них, а й неспроможністю належним чином задовольняти внутрішній попит через недосконалу внутрішньогалузеву структуру. Зокрема, частка вітчизняної продукції машинобудівної промисловості у внутрішньому споживанні в січні-вересні 2012 р. складала лише 15,1%, тоді як на експорт надходило 77,2% продукції галузі. Вітчизняними підприємствами попит на продукцію хімічної та нафтохімічної промисловості задовольнявся на 24,7%, тоді як експортне призначення мали 59,5% продукції галузі. У металургійному виробництві відповідні показники складали 57,8 та 73,1% відповідно (рис. 8). Водночас відбулося загальне збільшення частки вітчизняної продукції у споживанні продукції промисловості на 0,6 в.п., тоді як частка експортної продукції у промисловому випуску зменшилася на 2,1 в.п., є відображенням підвищення ролі внутрішнього чинника зростання у 2012 р.

Загалом негативну динаміку у 2012 р. демонструє *сільське господарство*. Протягом січня-травня приріст виробництва порівняно з 2011 р. був низьким, але позитивним (до 1,5%). Різке зростання індексу сільськогосподарського виробництва відбулося у червні, що обумовлено більш ранніми термінами в 2012 р. щодо збирання вро-

жаю основних культур. Проте вже з липня результативні показники діяльності галузі погіршилися. За січень-листопад 2012 р. обсяги виробництва скоротилися на 4,8%. Це відбулося насамперед за рахунок високої бази порівняння, адже 2011 р. для сільськогосподарського виробництва став рекордним за валовим збором основних сільськогосподарських культур. Станом на 1 жовтня 2012 р. зібрано на 19,1% менше зернових та зернобобових культур, ніж 2011 р.

Рис. 7. Динаміка промислового виробництва за видами діяльності у січні-листопаді 2010–2012 рр., %

Позитивною для сільського господарства є тенденція поступового зростання виробництва продукції тваринництва, обсяги якої за 11 місяців 2012 р. збільшилися на 3,2%. Такого результату вдалося досягти за рахунок упровадження державної підтримки розвитку галузі у формі доплат дрібним фермерам та особистим селянським господарствам за збереження молодняку великої рогатої худоби.

Упродовж 2012 р. поступово погіршувалася ситуація в *будівельній галузі*. Обсяг виконаних будівельних робіт у 2012 р. зменшився на 14,0% порівняно з 2011 р. Такий спад сформований передусім скороченням на 16,5% обсягів будівництва будівель і споруд. Між тим потужний вплив на динаміку будівництва у 2012 р. мала реалізація масштабних інфраструктурних проектів у межах підготовки до проведення

в Україні фінальної частини з чемпіонату Європи з футболу. Суттєве збільшення державного фінансування в межах підготовки до чемпіонату (капітальні видатки бюджету за I півріччя 2012 р. збільшилися на 33% порівняно з відповідним періодом 2011 р.) дещо стримувало падіння обсягів будівельних робіт. Натомість негативним чинником було зниження інвестиційної активності населення: із січня по жовтень 2012 р. залишок кредитів, наданих домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, зменшився на 13,0%, залишок іпотечних кредитів – на 16,6%.

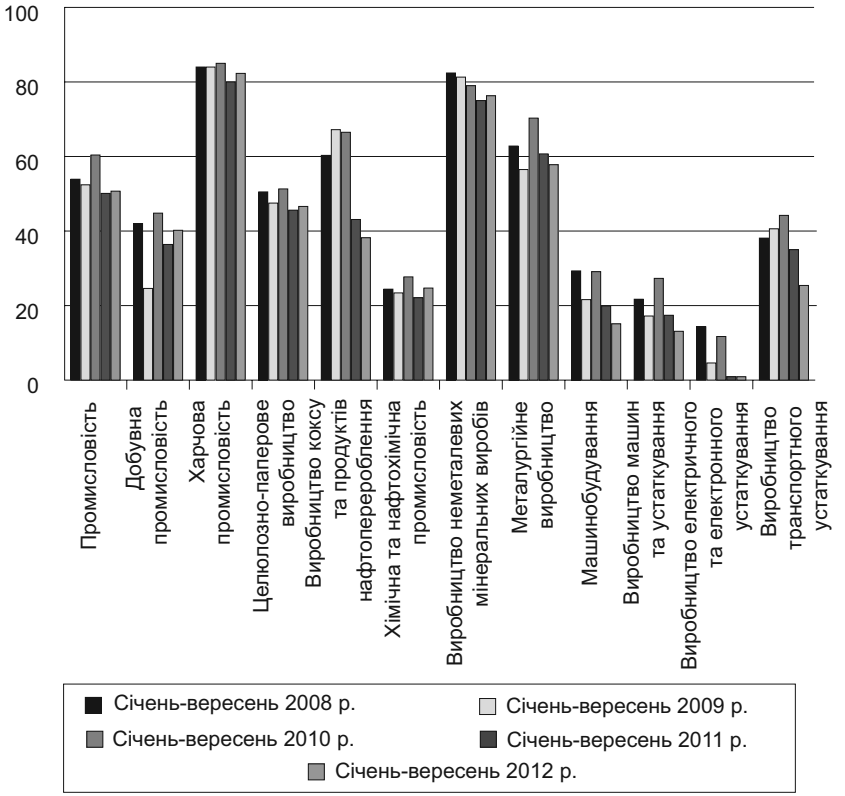

Рис. 8. Частка товарів вітчизняного виробництва у структурі внутрішнього споживання промислових товарів у січні-вересні 2008–2012 рр., %

Зниження економічної активності в будівництві, скорочення обсягів будівельних робіт зумовили зменшення попиту на продукцію деревообробної, металургійної та машинобудівної промисловостей, іншу неметалеву продукцію (будматеріали).

У *транспортній галузі* загострюються проблеми післякризового відновлення, про що свідчить уповільнення зростання обсягів вантажних і пасажирських перевезень. Так, за січень-листопад 2012 р. підприємствами транспорту перевезено 707,2 млн т вантажів, що на 4,5% менше від обсягу перевезень вантажів порівняно з відповідним періодом 2011 р. Послугами пасажирського транспорту скористалися 6,2 млрд пасажирів, що на 2,2% менше за обсяг перевезень 2011 р.

Зазначені тенденції динаміки основних видів виробничої діяльності дають підстави стверджувати про стагнаційний характер розвитку української економіки в 2012 р.

1.2. Ризики поширення кризових процесів світової економіки на Україну

Світова економіка перебуває у пригніченому стані вже майже п'ять років, і така динаміка може протриматися (за прогнозами експертів Міжнародного валютного фонду – МВФ) ще близько 10 років. У 2010–2011 рр. більшість уражених кризою країн світу поступово відновили розвиток, проте з кінця 2011 р. стало очевидним, що попереду нова смуга дестабілізації. Загалом 2012 р. відмічений нестійкою динамікою глобальної економіки – з певним пожвавленням на початку року та подальшим гальмуванням зростання.

Глобальному економічному середовищу, за прогнозами провідних міжнародних фінансових інститутів, залишаються притаманними ознаки економічної депресії та досить високого рівня невизначеності перспектив і макроекономічної нестабільності:

• сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується дуже високим рівнем державної заборгованості розвинених країн світу;

• кардинальне подолання боргових проблем потребуватиме більш тривалого періоду та вищої координованості дій на глобальному рівні;

• заходи щодо нейтралізації кризових процесів засобами жорсткого фінансового й фіскального регулювання, до яких переважно вдаються уражені борговою кризою розвинені країни, втрачають ефективність;

• бюджетна консолідація не дає очікуваного ефекту без структурних реформ та адаптивної грошово-кредитної політики;

• помітно зросла стійкість країн, що розвиваються, до глобальних криз, що пояснюється зростанням якості економічної політики та порівняно меншою частотою внутрішніх і зовнішніх шоків у цих країнах;

• рецесія, зокрема у промислово розвинених країнах, супроводжується потужним зміщенням торговельних потоків у країни, що розвиваються. Зростання попиту на імпорт з боку країн, що розвиваються, є фактично найважливішим чинником, який утримує світову економіку й торгівлю від глибшого спаду;

• глобалізація як провідний тренд у розвитку глобальної економіки зумовлює ризики для країн, що розвиваються, стосовно зовнішніх шоків та припинення зростання.

Прогнози пожвавлення міжнародної торговельної динаміки, які є провідним чинником розвитку країн, що розвиваються, у 2013 р. є стриманими. Проте при цьому МВФ очікує, що темпи зростання обсягів зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються, майже удвічі будуть вищими за відповідні показники індустріальних країн.

Досить високі темпи зростання світової торгівлі у 2010 р. після її драматичного падіння у 2009 р. помітно сповільнилися вже у 2011 р. (з 12,6 до 6,6%), що стало наслідком слабкого зростання світової економіки, особливо промислово розвинених країн. Звертає на себе увагу той факт, що за період 1995–2010 рр. частка промислово розвинених країн у світовій торгівлі товарами знизилася з 69 до 55%, тоді як частка країн, що розвиваються, зросла з 29 до 41%. Зокрема, частка Китаю збільшилася учетверо (з 2,6 до 10,0%). Водночас саме для утримання високих темпів розвитку країн, що розвиваються, динаміка світової торгівлі має критично важливе значення.

У зв'язку з тим, що у 2012 р. темпи зростання світового господарства сповільнилися (за оцінками МВФ – до 3,3% річних, за оцінками *Economist Intelligence Unit (EIU)* – до 3,1 порівняно з 3,8% у 2011 р.), можна очікувати, що за результатами 2012 р. темпи зростання міжнародного товарообігу також дещо уповільняться: до 3,2 порівняно з 5,8% за попередній рік за оцінками МВФ. Кризові явища, які охопили майже всі провідні економіки світу, змусили фахівців СОТ знизити прогноз зростання світової торгівлі в 2012 р. з 3,7 до 2,5%[1].

[1] *Slow* global growth to hit trade in 2012 and 2013, WTO says / Press release 676. – 2012. – 21 September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/news_e/pres12_e/pr676_e.htm

Щодо цінових характеристик світового експорту та імпорту, прогнозується певна стагнація на глобальних сировинних ринках. Тенденція зростання цін на товарних ринках, яка розпочалася в середині 2010 р., загалом зберігалася і протягом 2011 р. Після піку, досягнутого в І половині 2011 р., на початок 2012 р. ціни дещо знизилися. Протягом 2012 р. цінова динаміка на ринках була переважно негативною (табл. 1).

Характерно, що чинник інфляції на сучасному етапі розвитку глобальної економіки, за оцінками МВФ, становить меншу загрозу, ніж попередніми роками, та особливо зважаючи на небезпеку втягнення провідних країн світу у глибоку депресію. Темпи зростання споживчих цін у світі складали 4,1% у 2011 р., а за результатами 2012 р. очікується 3,4%[2]. Для промислово розвинених країн ОЕСР ці показники складають відповідно 2,8 та 2,1%. Монетарна політика цих країн спрямована на уникнення дефляції та поповнення ліквідності банківського сектору, надання додаткових стимулів для зростання внутрішнього виробництва. Утім, дедалі більше занепокоєння викликає високий рівень безробіття: у промислово розвинених країнах він складав у 2011 р. у середньому 8,6% (що помітно гірше, ніж у передкризовому 2007 р. – 5,8%). Причому рівень безробіття серед молоді зазвичай ще вищий: зокрема в Іспанії він сягає 40%. Зазначимо, що зростання безробіття в розвинених країнах є одним з основних чинників світової депресії: через пригнічення доходів і відповідно споживчих видатків населення та компаній відбувається звуження сукупного попиту й торгівлі у світовому масштабі.

У 2012 р. економіки промислово розвинених країн продовжували балансувати на межі спаду, вражені чотирма основними проблемами, які взаємно підсилювали негативні тренди: суверенні боргові кризи, слабкий банківський сектор, низький сукупний попит (унаслідок зростання безробіття й жорстких заходів бюджетної економії), а також неефективна інституціональна політика. Хоча економіки країн, що розвиваються, утримували порівняно високі темпи зростання, їхня динаміка протягом року продемонструвала сповільнення.

Основним джерелом глобальної нестабільності залишаються розвинені країни світу. Невизначеність із приводу перспектив вирішення боргової кризи в ЄС, зокрема в зоні євро – одна із головних проблем, які перешкоджають стабільному відновленню зростання в регіоні та світі. Гальмування європейської економіки спричиняє негативний вплив на темпи зростання більшості країн світу, зокрема США.

---

[2] *Economist* Intelligence Unit, Global outlook. – 2012. – September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gfs.eiu.com/FileHandler.ashx?issue_id=829429867&mode=pdf

Таблиця 1

Прогноз цін на сировинні товари

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ціна на нафту *Brent*, дол./барель	97,66	61,86	79,63	110,94	111,85	103,75	104,5	107,25	110,0	115,0
Ціни на неенергетичні товари, %	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
У цілому	12,2	–22,4	24,0	26,1	–10,2	1,0	–1,3	–0,7	2,0	2,1
Продукти харчування, корми для тварин і напої	28,1	–20,3	10,7	30,1	–3,0	–2,0	–5,9	–0,9	1,3	2,0
Напої	18,8	1,0	18,0	21,1	–19,9	–6,5	3,6	7,9	3,4	2,2
Зернові культури	29,1	–28,9	6,9	41,3	1,0	–0,2	–10,5	–3,3	0,5	1,8
Олійні культури	31,9	–21,7	9,4	21,4	5,5	–1,7	–4,6	– 2,8	0,2	1,3
Цукор	30,1	29,6	24,3	23,6	–16,7	–5,8	2,8	0,0	9,5	8,7
Промислова сировина	–5,3	–25,7	45,4	21,1	–19,6	5,7	5,5	–0,3	2,9	2,1
Метали	–9,5	–28,5	40,1	12,8	–12,9	6,8	5,9	–1,4	3,2	2,1
Текстиль	2,3	–11,5	42,2	43,2	–36,1	4,6	3,9	2,3	3,3	3,2
Каучук	16,4	–25,6	81,0	33,3	–25,1	1,4	5,1	1,8	1,2	1,2

Джерело: Economist Intelligence Unit. Commodity price forecasts. – 2012. – November 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gfs.eiu.com/Article.aspx?articleType=cf&articleId=569813041&secId=0

У вересні 2012 р. ЄС, США та Японія анонсували рішення про додаткові безпрецедентні монетарні стимули розвитку економік. Європейський центральний банк (ЄЦБ) започаткував програму «необмеженого» викупу державних боргових зобов'язань країн-членів ЄС, Федеральна резервна система США (ФРС) – програму викупу активів на суму 40 млрд дол. США щомісяця, Банк Японії виділив для подібної програми додатково 129 млрд дол. США. Зазначені заходи, крім підтримки трьох найбільших економік світу, мають полегшити країнам, що розвиваються, доступ до нових фінансових ресурсів.

Консолідація зусиль урядів європейських країн для проведення інституційних реформ і масованої фінансової підтримки ринків дещо послабила негативні очікування щодо розпаду Єврозони. Проте у перспективі 2013 р. загрози поглиблення макроекономічних дисбалансів у ЄС та скорочення кількості країн-членів єдиного монетарного союзу залишаються актуальними. Як прогнозує Світовий банк, у разі виходу із зони євро однієї або кількох країн, імовірною є чергова хвиля глобальної дестабілізації.

Водночас МВФ наголошує: невизначеність щодо подальшого розвитку глобальної економіки залежить не тільки від політичної та інституційної спроможності ЄС упоратися з дезінтеграцією, а й від спроможності США адекватно вирішити проблему державного боргу й мінімізувати ризики, що зберігаються в середньостроковій перспективі та можуть посилити глобальну нестабільність за рахунок «фіскального обриву» – автоматичного підвищення податків та різкого скорочення державних витрат. ФРС США напередодні закінчення фінансового року у вересні 2012 р. знизила прогноз щодо темпів зростання американської економіки. За їхніми оцінками, зростання річного ВВП США перебуватиме в межах 1,7–2,0% проти попереднього прогнозу в 1,9–2,4%.

За даними МВФ, зростання світової економіки у 2012 р. складає 3,3%, а темпи її зростання у 2013 р. прогнозуються до 3,6% за умови відновлення фіскальної стабільності у США та прийняття країнами Європейського Союзу нової антикризової стратегії, яка передбачає активне використання Європейського стабілізаційного механізму. Але навіть за цих умов зростання економіки у США передбачається на рівні 2,2%, а в країнах Єврозони очікується зниження ВВП на 0,4% (за прогнозами ЄЦБ цей показник може бути дещо ліпшим: на рівні –0,2%).

Гальмування зростання в розвинених країнах уповільнює темпи зростання країн, що розвиваються. Темпи зростання і китайської, і індійської економіки в 2012 р. демонстрували уповільнення динамі-

ки, що своєю чергою спричиняє гальмуючий ефект на інші країни, що розвиваються, та їхніх торговельних партнерів. Прогноз МВФ щодо економічного зростання Китаю складає близько 7,8% (у 2011 р. 9,2%). Незважаючи на те, що цей показник номінально є одним із найвищих у світі, не можна ігнорувати того факту, що високі темпи зростання населення Китаю вимагають мінімального зростання економіки на рівні 8% для того, щоб утримувати поточний рівень добробуту. Таким чином, зниження темпів зростання в Китаї означатиме значні якісні зміни щодо перспектив світового лідерства.

Динаміка російської економіки та економік інших країн СНД, залежних від торгівлі з Росією, у 2012 р. визначалася двома основними чинниками – рівнем світових цін на сировину, особливо нафту і газ, та обсягів попиту на експортну продукцію. У 2011 р. ВВП Росії зріс на 4,3% за підтримки високих цін на нафту та продукцію АПК. У 2012 р. економічне зростання поступово сповільнювалося, відображаючи понижувальну динаміку більшості країн світу: 3,7% у 2012 р. проти 4,3% у 2011 р.[3] Глобальна фінансова нестабільність визначає погіршення інвестиційних і споживчих очікувань у Росії. Експерти *EIU* також знизили прогнози зростання реального ВВП Росії до 3,8% у 2012 р. і 3,9% у 2013 р.[4] Зважаючи на структурні проблеми, зокрема повільне зростання виробництва енергетичної продукції, слабкий банківський сектор, незахищеність прав власності, низький рівень капіталовкладень і високий бюрократичний тиск на бізнес, рівень зростання в Росії у середньостроковій перспективі залишатиметься нижчим, ніж до кризи 2008 р.

У 2012 р. лідерами світового економічного зростання будуть країни, що розвиваються, зростання ВВП в яких очікується на рівні 5,3% у 2012 р. з підвищенням до 5,6% у 2013 р. Головними генераторами розвитку залишається Китай (8,2% у 2013 р.), Індія (4,9% у 2012 р., 6% у 2013 р.), Індонезія (6% у 2012 р., 6,3% у 2013 р.)

Загалом у 2012 р. економіки країн, що розвиваються, знаходилися під тиском глобальної макроекономічної невизначеності, погіршення умов торгівлі, загострення внутрішніх дисбалансів. У перспективі 2013 р. з-поміж зовнішніх ризиків, які загрожуватимуть економікам країн, що розвиваються:

• раптова зупинка потоків капіталу з наступною дестабілізацією фінансових ринків та банківського сектору;

---

[3] *World* Economic Outlook. October 2012. Coping with High Debt and Sluggish Growth. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2012. – P. 79.

[4] *Economist* Intelligence Unit, Global outlook. – 2012. – October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gfs.eiu.com/FileHandler.ashx?issue_id=55957-5640&mode=pdf

• поглиблення рецесії в розвинених країнах та подальше зниження попиту на експорт з країн, що розвиваються;

• посилення глобальної невизначеності, гальмування глобальної економічної активності;

• погіршення умов торгівлі, цінова нестабільність на товарних ринках, посилення інфляційного тиску на товарні ринки.

Невизначеність щодо сценаріїв розвитку світового фінансового ринку формує багатоваріантність розвитку економічної ситуації в Україні в середньостроковій перспективі. Враховуючи припущення, що головним важелем економічного зростання в найближчі два-три роки залишатиметься зовнішньоекономічний чинник, можемо прогнозувати широкий діапазон можливостей щодо економічної динаміки в Україні, обмежувачами якої слугуватимуть, з одного боку, перебіг світової кризи (рівень її деструктивності й поширення на Україну та пов'язані з нею країни), а з іншого – якість управління національною економікою, що визначатиметься адекватністю реагування на зовнішні виклики засобами економічної політики та спроможністю мінімізувати внутрішні економічні дисбаланси.

З-поміж актуальних ризиків для розвитку національного господарства в 2012 р. домінували саме зовнішні ризики:

• погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури: брак попиту на товари традиційного експорту та зниження цін на ринках промислової сировини;

• погіршення умов торгівлі внаслідок протекціонізму у країнах – торговельних партнерах;

• високий рівень цін на енергоресурси, що імпортує Україна;

• висока вартість і нестабільні умови надання зовнішнього фінансування банківському й корпоративному сектору;

• звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу.

Зовнішні ризики, актуальні для 2012 р., зберігатимуть високий рівень імовірності й у 2013 р. (проте загалом ці ризики є дещо нижчими), відображаючи очікування щодо пожвавлення економічної активності у світовій економіці у 2013 р. Загалом прогнозувати ситуацію у світі навіть на перспективу 2013 р. за даних умов досить складно. Водночас найімовірнішими та найвпливовішими залишаються ризики у сфері зовнішньої торгівлі та фінансовому секторі.

Поточний перебіг кризових процесів в Європейському Союзі за сценарію різкого погіршення фінансово-економічної ситуації у країнах Єврозони може спричинити ланцюгову дестабілізуючу реакцію в інших слабких економіках світу та регіону, до яких належить Україна. Опосередкований вплив європейської кризи Україна вже відчула

в 2012 р. унаслідок зниження економічних показників ЄС та зміни вектора ділової активності у країнах, які є найбільшими зовнішньоекономічними партнерами: Росії та інших країнах СНД, Туреччині, Китаї. Тому очевидно, що *українська економіка через глибоку інтегрованість у міжнародний економічний простір, торговельні й фінансові взаємовідносини з європейськими країнами обов'язково відчуватиме негативний вплив кризових процесів у ЄС.*

Основні вектори поширення погіршення стану глобальної економіки є похідними від «слабких ланок» внутрішньо- та зовнішньоекономічної позиції України. Імовірність подальшого ускладнення ситуації в українській економіці внаслідок поглиблення кризи у країнах Єврозони та гальмування зростання у світовій економіці є доволі високою з огляду на зовнішньоекономічну позицію країни та на вразливість до негативних впливів зовнішніх криз.

1.3. Зовнішньоторговельний складник економічного розвитку України

Уповільнення темпів зростання світової економіки зумовило звуження попиту на світових ринках і мало негативний вплив на експортоорієнтовані галузі промисловості України. У 2012 р. спостерігається зниження темпів економічної активності й у країнах із розвиненою економікою, й у країнах із ринками, що розвиваються. Так, за підсумками трьох кварталів 2012 р. ВВП країн ЄС у річному вимірі зменшився на 0,2%. Основні країни – торговельні партнери України в ЄС демонструють негативну динаміку ВВП у перші три квартали 2012 р. (Італія, Іспанія, Угорщина) чи сповільнення економічного зростання (Німеччина, Польща). Значне сповільнення зростання ВВП у січні-вересні 2012 р. у річному вимірі відбулося в основних азійських країнах – торговельних партнерах України: у Китаї до 7,7 з 9,6%, у Туреччині до 2,6 з 9,4%; в Індії до 4,1 з 7,3%. З-поміж найбільших торговельних партнерів лише Російська Федерація продемонструвала відносно стійке зростання ВВП – 3,9% у січні-вересні 2012 р. порівняно з 4,2% за три квартали 2011 р[5].

Обсяги та динаміка зовнішньої торгівлі у 2012 р. були дзеркальним відображенням впливу глобальної економічної динаміки на Україну. Своєю чергою погіршення показників зовнішньоторговельної актив-

[5]Показники економічного зростання в країнах – торговельних партнерах наведено з урахуванням сезонного чинника за даними ОЕСР. Див. : *Quarterly* National Accounts 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=SNA_TABLE1

ності чинило негативний тиск на економічний розвиток України через зростання від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни і скорочення обсягів випуску й вартості пропозиції національних виробників товарів і послуг.

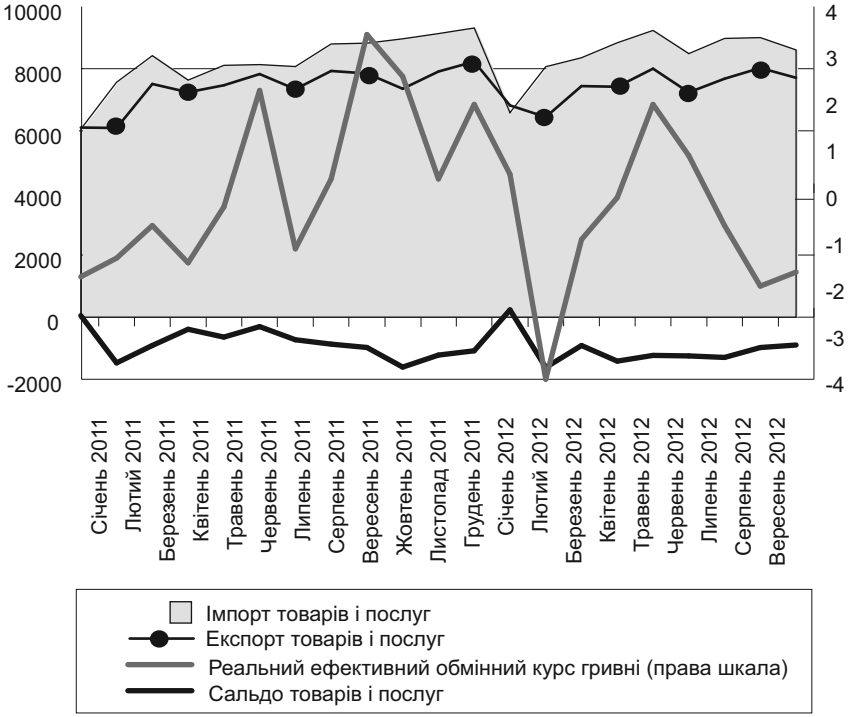

Рис. 9. Динаміка експорту й імпорту товарів і послуг, торговельного сальдо (млн дол. США) та реального ефективного обмінного курсу (% до попереднього місяця) у 2011–2012 рр.

Джерело: НБУ.

Основним чинником впливу на формування поточної зовнішньоекономічної позиції **України були умови світової торгівлі, які погіршилися порівняно з відповідним періодом 2011 р.** Протягом січня-вересня 2012 р. реальний ефективний обмінний курс (РЕОК) гривні знизився на 3,7%, значною мірою через стрімке зниження в лютому (на 4%) і серпні (на 2%) (рис. 9). Водночас ці зміни не сприяли суттє-

вому збільшенню експорту з України. Варто зазначити, що стагнація експортної активності українських постачальників відбувалася на тлі зниження курсів валют торговельних партнерів із країн ЄС та СНД.

Несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура для багатьох експортних товарів України була основним чинником зменшення обсягів виробництва, зокрема в металургії та деяких експортоорієнтованих сегментах машинобудування. Протягом 2012 р. динаміка світових цін на металургійну продукцію мала спадний характер. У серпні 2012 р. у річному вимірі середні світові ціни на катанку зменшилися на 10,3%, а на арматуру – на 12,8%[6] (рис. 10), загальносвітовий індекс сталі у вересні 2012 р. складав 184,5%, тоді як у вересні 2011 р. – 213,5%)[7], що є певним підтвердженням наявності кризових явищ у світі, які передусім призводять до припинення будівництва, а отже, і споживання металу.

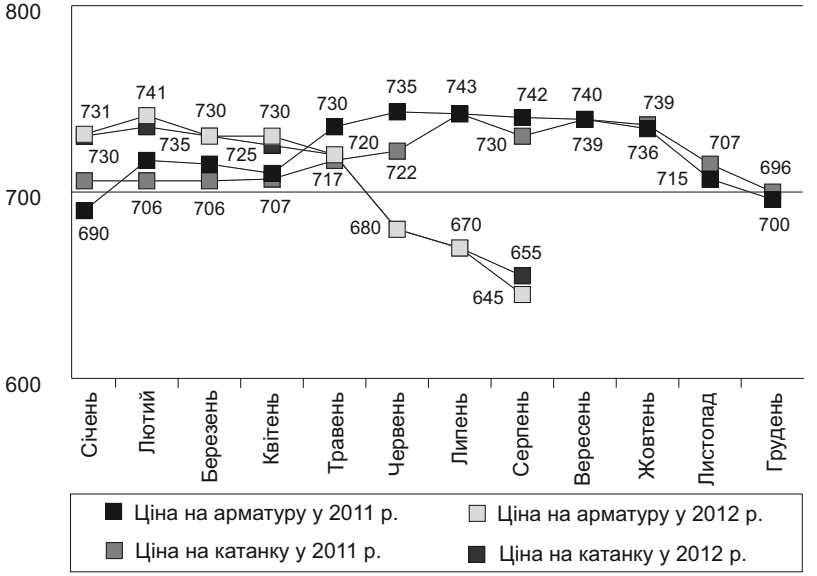

Рис. 10. Динаміка світових цін на арматуру та катанку в 2011–2012 рр., дол. США

Джерело: *Товарний* монітор. Кон'юнктура / Держзовнішінформ. – 2012 – № 6–38.

[6]*Товарний* монітор. Кон'юнктура / Держзовнішінформ. – 2012. – № 35. – С. 23–29.
[7][Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldsteelprices.com

Водночас спостерігається зниження цін на руду й добрива (табл. 2).

За даними Державної митної служби України, за підсумками січня-жовтня 2012 р. Україна **експортувала товарів** на 57,1 млрд дол. США, що на 2,7% (або на 1,5 млрд дол. США) більше, ніж за аналогічний період 2011 р. Сформована під впливом зазначених чинників динаміка експортної діяльності в січні-жовтні 2012 р. свідчить про припинення тенденції стрімкого нарощування експорту, характерної для перших післякризових років. Імпорт товарів за цей період становив 68,3 млрд дол. США, продемонструвавши зростання на 4,1% (або на 2,7 млрд дол. США). Таким чином, за підсумками 10 місяців сформувалося негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів у розмірі 11,2 млрд дол. США, що на 1,2 млрд дол. США більше за аналогічний показник 2011 р.

Значною мірою негативне сальдо в зовнішній торгівлі товарами визначається здешевленням експорту та зростанням ціни імпорту. Так, вартість тонни українського експорту становила 401,6 дол. США, що майже на 44 дол. США менше за показник 2011 р. (445,4 дол. США). Водночас вартість тонни імпорту за цей період зросла з 905,3 дол. США до 1048,7 дол. США. Зниження вартості українського експорту стримувало можливості зростання доходів, отримані від збільшення його фізичних обсягів.

Найбільшого зростання досягнуто в експорті сільськогосподарських товарів (52,5%), транспортного обладнання (21,5%) і харчових продуктів (17,6%) (рис. 11). Загальний експорт зернових порівняно з січнем-жовтнем 2011 р. збільшився на понад удвічі, досягнувши 5,3 млрд дол. США. Зростання експорту зернових на понад 2,8 млрд дол. США стало основою загального зростання експорту з України.

Протягом 2012 р. спостерігалося коливання цін на основні позиції сільськогосподарського експорту з України, їх зниження в IV кварталі 2011 р. – II кварталі 2012 р. змінилося значним зростанням у III кварталі 2012 р., яке за деякими товарами сформувало рівень цін, вищий, ніж до початку спадної тенденції в попередні три квартали. Так, середня ціна метричної тонни кукурудзи зросла з 302,1 дол. США до 328,6 дол. США, пшениці – з 315,6 дол. США до 349,5 дол. США (див. табл. 2).

Високій динаміці експорту сільськогосподарської продукції також сприяли:

• *відмова України від експортних обмежень.* Завершення дії у жовтні 2011 р. експортних мит на кукурудзу і пшеницю та в січні 2012 р. на ячмінь сприяло активізації експорту цих культур протягом 2012 р.;

• *поганий урожай кукурудзи у США* в 2011/2012 маркетинговому році, що змусило більшість імпортерів кукурудзи шукати альтернативні шляхи її постачання. Передусім це стосується Японії та Південної Кореї. Якщо в 2011 р. Україна не була присутня на цих ринках, як і на ринках інших країн Східної Азії, то за підсумками січня-серпня 2012 р. вона стала другим за вартісним обсягом експортером кукурудзи до Японії і Південної Кореї.

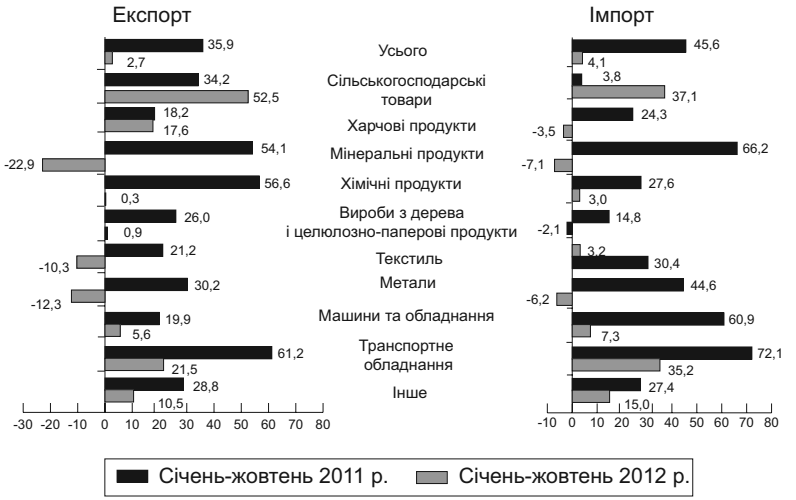

Рис. 11. Динаміка експорту та імпорту товарів у січні-жовтні 2011–2012 рр., %

Разом з цим поступово зростають обсяги експорту товарів з високим рівнем оброблення. У сфері торгівлі товарами машинобудівної галузі присутність у технологічних ланцюгах компаній СНД дозволила вітчизняним виробникам збільшити експорт на 5,6%.

Наприклад, реалізація українським підприємством «Мотор Січ» контрактів із постачання двигунів для російської авіатехніки дозволяє підтримувати значні обсяги експорту турбореактивних та турбогвинтових двигунів, а програма модернізації вагонного парку в Казахстані дозволила збільшити експорт вагонів. Загалом експорт з України транспортних засобів зріс на 21,5%.

Таблиця 2

Середні квартальні ціни на окремі товари[8]

Показники	III квартал 2011 р.	IV квартал 2011 р.	I квартал 2012 р.	квартал 2012 р.	III квартал 2012 р.
Кукурудза, дол. США за метричну тонну	302,1	269,3	277,7	270,2	328,6
Пшениця, дол. США за метричну тонну	315,6	279,7	278,8	269,0	349,5
Ячмінь, дол. США за метричну тонну	210,4	210,9	215,6	235	259,5
Соняшникова олія, дол. США за метричну тонну[9]	1671,8	1551,9	1478,5	1441	1546,1
Залізна руда, дол. США за суху метричну тонну	175,9	140,8	141,8	139,6	111,6
Азотні добрива, дол. США за метричну тонну	485,4	437,3	387,3	470,0	381,3

Завдяки збереженню високого попиту на продовольчі ресурси у світі вдалося забезпечити зростання виробництва в хімічній та нафтохімічній промисловості на 9,3%. Постійно існуюча потреба в азотних добривах дозволяє виробникам цього виду продукції експортувати її у значних обсягах. У січні-серпні 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. Україна збільшила експорт цього виду продукції на 15,2% до 1,1 млрд дол. США. Це дозволило сформувати приріст експорту хімічної промисловості на 5,0%. Проте у вересні-жовтні динаміка експорту продукції хімічної промисловості різко погіршилася. За підсумками 10 місяців приріст експорту хімічної промисловості України складав лише 0,3% унаслідок сповільнення зростання експортних поставок продуктів неорганічної хімії, органічних хімічних сполук, добрив.

---

[8]*Commodity* price data / World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1111002388669/829392-1325803576657/Pnk_1012.pdf

[9]*Actual* Market Prices for Non-Fuel and Fuel Commodities, 2009–2012 / IMF [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imf.org/external/np/res/commod/Table3.pdf

Сповільнення економічної динаміки більшості країн – торговельних партнерів, зокрема в зоні євро, призвели до зниження попиту на продукцію чорної металургії. Оскільки вітчизняні виробники чорних металів неспроможні спрямувати свої товари на інші ринки, експорт чорних металів із України скоротився майже на 2,3 млрд дол. США. Разом з тим активна робота Російської Федерації та Казахстану з будівництва нових трубопроводів сприяла незначному нарощуванню експорту труб до цих країн. У цілому експорт металопродукції в січні-жовтні 2012 р. скоротився на 12,3% відносно відповідного періоду 2011 р.

Спад експорту мінеральних продуктів пов'язаний передусім із проблемами забезпечення нафтопереробних виробництв імпортованими ресурсами – експорт нафти і нафтопродуктів у січні-жовтні 2012 р. зменшився більш ніж удвічі. Натомість потреба країн Східної Європи в електроенергії, інтегрування системи енергопостачання України до стандартів, прийнятих Європейським енергетичним об'єднанням *ENTSO-E*, сприяли збільшенню експорту електроенергії до країн ЄС, насамперед Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії. Загалом у січні-жовтні 2012 р. Україна збільшила експорт електроенергії на 35% до 393,1 млн дол. США.

Різке зниження темпу приросту обсягу **імпорту** з 45,6% у січні-жовтні 2011 р. до 4,1% у січні-жовтні 2012 р. пояснюється насиченням попиту, сформованого в період відновлення економічної активності в післякризовий період, та проявами депресивних тенденцій в економіці України. Як і в попередні періоди, у структурі імпорту України провідне місце посідає імпорт мінеральних продуктів, насамперед природного газу. Водночас виразною є тенденція до зменшення його частки у структурі імпорту. Якщо в січні-жовтні 2011 р. частка мінеральних продуктів складала 35,8%, то за підсумками відповідного періоду 2012 р. вона зменшилася до 32%.

Зниження імпорту мінеральних продуктів було викликане не лише придбанням меншої кількості природного газу з Російської Федерації, а й суттєвим зменшенням імпорту сирої нафти, який скоротився майже на 2,7 млрд дол. США. Скорочення майже учетверо фізичних обсягів імпорту сирої нафти (з 5,0 млн т до 1,4 млн т), значною мірою через відсутність її постачання з Азербайджану, призвело до зупинки низки українських нафтопереробних заводів, що обумовило зростання попиту на імпортовані перероблені нафтопродукти, обсяг імпорту яких за цей період зріс на 813,3 млн дол. США, та глибоке падіння виробництва в нафтопереробній галузі.

Попри ризики глобальної депресії, в Україні продовжує зростати попит на продукцію споживчого та інвестиційного характеру. Най-

суттєвіше відбувалося зростання попиту на іноземні транспортні засоби та продукцію машинобудівної галузі, імпорт яких збільшився на 35,2 і 7,3% відповідно. Зокрема, імпорт засобів наземного транспорту зріс на 650,5 млн дол. США до 5,0 млрд дол. США, значною мірою через підвищення попиту на автотранспортні засоби, імпорт яких збільшився на 404,7 млн дол. США. Також за вказаний період суттєво, майже на 748,2 млн дол. США, зріс імпорт машин і обладнання. Окремим поштовхом до нарощування обсягів імпорту продукції машинобудування стали часті вербальні інтервенції щодо ймовірної девальвації гривні, а також озвучені наміри щодо підвищення імпортного мита на автомобілі.

Сукупне зростання імпорту за цими двома групами товарів, а також імпорту сільськогосподарської продукції на 974,2 млн дол. США до 3,6 млрд дол. США (насамперед через зростання імпорту м'яса в 2,5 разу) значно перевищило зниження імпорту мінеральних продуктів (на 1,7 млрд дол. США), що і призвело до загального збільшення імпорту до України.

Традиційно від'ємне сальдо торгівлі товарами частково балансується за рахунок позитивного сальдо торгівлі послугами. На відміну від попереднього року, в січні-вересні 2012 р. фактично не зафіксовано зростання експорту послуг, який збільшився лише на 0,3% до 10 млрд дол. США. Своєю чергою імпорт послуг зріс на 12,1% до 5 млрд дол. США. Таким чином, протягом указаного періоду сформувалося позитивне сальдо у сфері торгівлі послугами в розмірі 5 млрд дол. США, що на 0,5 млрд дол. США менше, ніж за аналогічний період 2011 р.

1.4. Ризики грошово-фінансової системи

Низхідна динаміка макроекономічних показників і високий рівень викликів з боку глобальної економічної нестабільності обумовили складність проведення збалансованої грошово-кредитної політики.

На грошово-кредитному ринку НБУ в першій половині року підтримувався оптимальний рівень ліквідності і за рахунок банківського регулювання, і у спосіб здійснення м'якої дисконтної політики. Поступове гальмування економічної динаміки та стале зниження темпів приросту споживчих цін дозволило знизити облікову ставку й вартість гривневих ресурсів, переглянути умови обов'язкового резервування, активізувати операції рефінансування і подовжити терміни

отримання коштів за операціями прямого РЕПО з 30 до 60 днів. У підсумку протягом І півріччя 2012 р. монетарна база збільшилася на 4,1%, грошова маса – на 5,5%. Проте влітку – на початку осені НБУ дещо ужорсточив регулювання ліквідності банків, що зумовило монетарне стиснення: за 11 місяців 2012 р. грошова база зменшилася на 0,5%, грошова маса зросла лише на 6,2%. Лише за жовтень-листопад грошова маса зменшилася на 6,5 млрд грн, грошова база – на 9,3 млрд грн. Значною мірою на монетарну пропозицію впливала позитивна динаміка гривневих депозитів, які за 11 місяців року зросли на 9,2%, зокрема депозити фізичних осіб – на 16,5%.

Помірно-позитивні темпи приросту грошових агрегатів протягом року сприяли підтриманню фінансової стабільності, проте не мали суттєвого стимулюючого впливу на макроекономічну динаміку. Низька дієвість каналів монетарного трансмісійного механізму «замикала» грошову масу в фінансовому секторі й позбавляла реальний сектор належних ресурсів для відновлення економічного зростання. В умовах «кволого» каналу кредитування і збереження високих значень реальних процентних ставок отримані банками кошти переважно перерозподілялися між сегментами фінансового ринку і спрямовувалися до державного сектору економіки.

Зокрема отримані на початку вересня кошти рефінансування були спрямовані банками на валютний ринок, що спровокувало різкі стрибки курсу гривні та змусило НБУ ужорсточити регулювання банківської ліквідності. У підсумку упродовж 11 місяців 2012 р., як і в 2011 р., спостерігалося чергування періодів монетарного пом'якшення з періодами монетарного стиснення, що не сприяло сталості економічних очікувань.

У 2011–2012 рр. стабілізувався стан вітчизняної банківської системи. Незначні, але позитивні темпи приросту кредитування юридичних осіб, реалізація НБУ низки заходів щодо регулювання рівня ліквідності, удосконалення порядку очищення балансу від проблемних кредитів і порядку формування витрат, активне придбання банками цінних паперів дозволили їм сформувати позитивні результати своєї діяльності. За 11 місяців 2012 р. уперше з початку кризи банківська система вийшла на позитивні показники рентабельності капіталу й активів та отримала 3,8 млрд грн прибутку.

Тим часом гальмування економічної активності стримувало підвищення платоспроможності вітчизняних підприємств і зростання попиту на кредити. У 2009 р. – 11 місяців 2012 рр. частка кредитів у структурі активів знизилася з 85 до 73,37%, частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих – з 64 до 48,4%, частка прострочених

збільшилася з 2,3 до 9,5%[10]. Це засвідчує збереження високих ризиків банківської системи.

У 2012 р. продовжилося пожвавлення кредитування домогосподарств. В умовах активізації споживчого попиту за 2012 р. гривневі кредити для фізичних осіб зросли на 16,1 млрд грн (19,3%), що, утім, на чверть менше, ніж за 2011 р. Кредитування юридичних осіб зростало значно повільніше – гривневі кредити збільшилися на 6,4%, або 24,6 млрд грн (62,1 млрд грн у 2011 р.) При цьому переважна частка нових кредитів була призначена для рефінансування поточної заборгованості підприємств.

Одночасно відбувалося активне погашення наданих раніше валютних кредитів фізичним особам. Через заборону надання нових залишок зменшився на 26,5 млрд грн, або близько 3,3 млрд дол. США. Крім того, обсяг валютних депозитів фізичних осіб збільшився на 31,2 млрд грн, причому на 8,8 млрд грн лише за жовтень-листопад.

Вагомим чинником післякризової стагнації кредитування є низька якість ресурсної бази банків, основу якої становлять депозити населення. Для стимулювання їх припливу банки активізували політику «коротких депозитів» та підвищили процентні ставки, що дозволило за 11 місяців 2012 р. забезпечити приріст гривневих депозитів на 17,6 млрд грн, що на 17,7% менше, ніж за аналогічний період 2011 р., при цьому процентна ставка за депозитами в національній валюті збільшилася на 7,53 в.п. Проте на ресурсну базу продовжували впливати такі негативні чинники, як різкі коливання процентних ставок на міжбанківському ресурсному ринку, підвищений попит населення на валюту влітку й восени, вузькі можливості отримання зовнішньої підтримки від материнських структур. Усі ці чинники підвищували вартість залучених ресурсів.

Через потребу фінансування «дорогих» ресурсів банки активно нарощували портфель високоприбуткових цінних паперів, перелік яких розширився за рахунок запровадження валютних та індексованих ОВДП. За 2012 р. обсяг ОВДП у власності банків збільшився на 7,8 млрд грн, частка цінних паперів у банківських активах за 2007–2012 рр. збільшилася з 4,3 до 9,3%. Збільшення частки інструментів фінансового ринку у структурі банківських активів поглиблює розрив між реальним і фінансовим секторами економіки, формує пере-

[10]За даними агентства *Fitch Ratings*, загальний рівень проблемних кредитів складає в середньому 45–50% від суми кредитів на балансах банків, у т.ч. 20% «непрацюючих» кредитів і 25–30% «потенційно проблемних» кредитів, які часто були реструктуризовані зі значною розстрочкою платежів, і їх зворотність нерідко викликає сумніви.

думови для виникнення фінансової «бульбашки» та знижує макроекономічну ефективність банківської діяльності.

Отже, попри загалом успішне виконання завдань підтримання поточної стабільності, вітчизняний банківський сектор нагромадив вагомі ризики, пов'язані з:

• високим рівнем прострочених кредитів;

• різким зростанням портфеля цінних паперів та посиленням залежності банківської системи від стану державного бюджету і спроможності держави своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями;

• збереженням дефіциту внутрішніх середньо- та довгострокових ресурсів (клієнтська депозитна база є вкрай «короткою» і волатильною через ризики швидкого відпливу вкладів у разі поширення панічних настроїв);

• слабкою інституційною структурою та роздробленістю банківської системи;

• високим рівнем доларизації депозитів і кредитів (при цьому банки намагаються зменшити валютні ризики у спосіб перестрахування і розміщення на короткостроковій основі на умовах *SWAP*, що замикає і фінансові ресурси, і валютні ризики в банківській системі);

• низькою якістю активів, що обумовлює низьку прибутковість банків у майбутньому;

• невисокими стандартами кредитування й андерайтингу.

Ці ризики підвищують вразливість банківської системи до зовнішньої кон'юнктури та посилюють нестійкість її активів і пасивів.

2012 р. став роком безпрецедентно низької інфляції. За офіційними даними, за 11 місяців ціни знизилися на 0,4%, у річному вимірі споживча інфляція залишалася на нульових позначках, що є одним із найнижчих її показників за всі роки незалежності України. Чинниками низьких значень споживчої інфляції стали:

• низька статистична база 2011 р.;

• високий урожай зернових 2011 та овочів 2012 рр., що забезпечило зниження цін на сирі продукти й уповільнення зростання цін на продовольчі товари (переважно рослинну продукцію) з високим ступенем оброблення;

• стабільність адміністративно регульованих цін в умовах передвиборчої кампанії;

• поміркована монетарна політика НБУ;

• стримуючий тиск із боку номінального ефективного обмінного курсу гривні, який за січень-жовтень знизився лише на 0,5%, реальний – на 5,5%;

• падіння зовнішнього попиту, зокрема внаслідок продовження кризи в окремих країнах Європейського Союзу;

• нижчий за потенційний рівень сукупного попиту (негативний розрив ВВП у II кварталі 2012 р. складав 1,7%), «відтягнення» частини потенційного попиту на формування валютних і гривневих заощаджень та житлове будівництво.

Незвично низькі для України темпи інфляції мали різноспрямовані наслідки:

• суттєво підвищилися процентні ставки в реальному вимірі, що збільшило привабливість депозитів, проте здорожчання кредитів фактично зупинило процес збільшення кредитування;

• активізувався інвестиційний процес;

• зросла конкурентоспроможність вітчизняних експортерів, проте в умовах погіршення зовнішньої кон'юнктури це не стало чинником нарощування прибутків підприємств (за I півріччя 2012 р. обсяг прибутків, отриманих усіма підприємствами, скоротився на 7,1%);

• зросли реальні доходи населення, що живило споживчий попит (приріст обороту роздрібної торгівлі за 2012 р. складав 15,9% порівняно з аналогічним періодом 2011 р.) і приваблювало імпорт.

Таким чином, поточні позитивні наслідки низької інфляції супроводжувалися наростанням негативного потенціалу підвищених інфляційних очікувань.

Чинниками деякої активізації інфляційної динаміки можуть стати:

• підвищення цін на сирі продукти, що залежить від сезонного подорожчання овочів та фруктів й імпорту інфляції (зокрема підвищення цін на хліб і борошно формується під впливом кон'юнктури світового ринку з лагом до двох місяців);

• подорожчання пального, що відбувається під впливом підвищення акцизів на пальне та зростання цін на нафту на світових товарних ринках[11];

• «імпорт інфляції», який підтримується існуванням дисбалансів у галузевій структурі виробництва, низькою якістю вітчизняної продукції та значною імпортозалежністю експортних виробництв;

• фіскальне стимулювання, зокрема зростання пенсій, зарплат і виплат за соціальними програмами;

• нестабільність курсу гривні й девальваційні очікування.

Ситуація на валютному ринку упродовж 2012 р. залишалася стабільно напруженою. Офіційний курс гривні був майже незмінним,

[11]У зв'язку з воєнними діями на Близькому Сході і скороченням видобутку нафти в Лівії ціни на нафту почали зростати.

проте періодичне поширення панічних настроїв і глибина ситуативного падіння курсу в окремі епізодичні сплески попиту на валюту (зокрема на початку вересня та в листопаді 2012 р., за підсумками якого показник чистого обсягу інтервенцій НБУ сягнув 12-місячного максимуму – 1,5 млрд дол. США) демонструють наявність девальваційного потенціалу гривні. Чинниками його нагромадження є:

• нестійкість зведеного сальдо платіжного балансу, яке у низці періодів набувало негативного значення (–1,5 млрд дол. США у червні, –1,1 млрд дол. США у вересні та –2 млрд дол. США у жовтні), що негативно впливало на валютну пропозицію на ринку;

• високі інфляційно-девальваційні очікування, обумовлені наростанням негативного сальдо торговельного балансу, значними обсягами зовнішнього боргу (від'ємна чиста міжнародна інвестиційна позиція економіки України на 1 липня 2012 р. становила майже 50,6 млрд дол. США[12]), загальним депресивним станом національної економіки та демонстраційним ефектом світової фінансової нестабільності;

• девальвація валют країн-сусідів[13];

• значний попит на купівлю населенням валюти для повернення валютних кредитів та утворення заощаджень (сумарно ці два чинники пояснюють купівлю понад 6 млрд дол. США, тоді як неттокупівля готівкової валюти становила за 10 місяців року лише понад 5 млрд дол. США, тобто біля 1 млрд дол. США до банків України надійшло з валютних заощаджень попередніх періодів, «тіньових» доходів чи безпосередніх валютних надходжень, наприклад грошових переказів з-за кордону).

Для мінімізації валютних ризиків і врівноваження готівкового й безготівкового валютного ринку в Україні у грудні 2011 р. Міністерство фінансів випустило в обіг валютні ОВДП та восени 2012 р. вивело на внутрішній ринок валютні казначейські зобов'язання на

---

[12]Міжнародна інвестиційна позиція, за визначенням Керівництва з платіжного балансу (5-е видання МВФ, 1993 р.), – це статистичний звіт, що відображає накопичені запаси зовнішніх фінансових активів і пасивів країни. Ідеться про всі фінансові вимоги й зобов'язання резидентів країни щодо нерезидентів. Див.: *Міжнародна* інвестиційна позиція / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44465

[13]За останні три роки реальний ефективний обмінний курс польського злотого девальвував на 0,9%, молдавського лея – на 0,6%, російського рубля – на 3,2%. При цьому в Румунії курс національної валюти щодо долара США не змінився. Ревальвація за РЕОК відбулася в Білорусії – на 2,5%, Угорщині – на 1,65%, Туреччині – на 1,1%.

200–300 млн дол. США. Слугуючи привабливим інструментом для заощаджень населення й формуючи канал валютних надходжень до бюджету за рахунок внутрішніх ресурсів, валютні державні цінні папери разом з тим створюють канал перетворення фіскальних ризиків на валютні, що у випадку девальвації негативно позначиться на міжнародних резервах НБУ та погіршить стан фінансової системи країни в цілому.

Для посилення контролю над ситуацією на валютному ринку в разі розгортання несприятливого сценарію подій НБУ заздалегідь розробив пропозиції щодо відновлення обов'язкового продажу частини валютних надходжень[14] і створення правових засад для обмеження використання на території України іноземної валюти як міри вартості[15].

На початку листопада 2012 р. чинним став Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення інструментів впливу на грошово-кредитний ринок». На цих підставах НБУ запровадив обов'язковий продаж 50% валютної виручки експортерів, зменшив терміни розрахунку за зовнішньоекономічними контрактами з 180 до 90 днів[16] та зобов'язав конвертувати у гривню валютні перекази на користь фізичних осіб на суму 150 тис. грн (в еквіваленті[17]) і більше[18].

---

[14]Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення інструментів впливу на грошово-кредитний ринок» від 06.11.2012 р. № 5480-VI вносяться зміни до Господарського кодексу України, законів України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV і «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР. Цими змінами суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язуються до продажу частини надходжень в іноземній валюті; змінюються строки розрахунків за операціями експорту та імпорту товарів для господарюючих суб'єктів; встановлюються порядок проведення обов'язкового продажу й розміри надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу.

[15]Закон України «Про внесення зміни до статті 8 Закону України «Про рекламу» щодо встановлення заборони зазначення ціни товарів, робіт та послуг не в грошовій одиниці України» від 08.11.2012 р. № 11121 розроблено на виконання пункту 17.2 Національного плану дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки.

[16]*Про зміну* строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті : постанова НБУ від 16.11.2012 р № 475 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 212. – 17 листопада.

[17]За оцінками експертів, понад 90% грошових переказів українців, які працюють за кордоном, не перевищують суми, еквівалентної 150 тис. грн на місяць, що становить приблизно 18 тис. дол. США. Якщо громадянин вирішив зняти долари, у цей же момент повинен їх продати. Якщо не продасть, або вирішить продати через 5–10 днів, він підпадає під необхідність сплатити пенсійний збір.

[18]*Про порядок* виплати переказів із-за кордону фізичним особам : постанова НБУ від 16.11.2012 р. № 476 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 212. – 17 листопада.

1.5. Досягнення й перспективи фіскальної сфери

Після періоду відносної стабільності в 2010–2011 рр., у 2012 р. сповільнення економічної динаміки й відсутність «інфляційного податку» призвели до посилення ризиків у системі державних фінансів. Це пов'язано з загостренням традиційних суперечностей, зокрема між динамікою зростання доходів і видатків бюджету, потребами збільшення інвестиційних видатків в умовах сповільнення економічної динаміки й необхідністю збільшення обсягів соціальних видатків з метою забезпечення належного рівня соціального захисту населення, а також між потребами центрального та місцевих бюджетів.

На 2012 р. на основі оптимістичного прогнозу розвитку економіки України в Закон про державний бюджет було закладено досить високу динаміку зростання видатків держбюджету і, відповідно, амбіційний план щодо обсягу мобілізації фінансових ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3

Показники виконання державного бюджету в 2012 р.

Показники	2011 р. (факт), млрд грн	2012 р.(план), млрд грн	Зростання, %	Січень-жовтень 2012 р.	% від річного плану
Доходи держбюджету	314,6	374,0	18,9	273,5	73,1
Видатки держбюджету	333,5	413,6	24,0	302,6	73,2
Дефіцит держбюджету	23,6	38,8	64,4	33,2	85,6

Проте через гальмування темпів економічного зростання, зниження інфляції та зростання безробіття доходи державного бюджету в 2012 р. характеризуються нижчою динамікою. Зокрема, у січні-жовтні до бюджету надійшло 273,5 млрд грн (або 73,1% річного плану), що лише на 8,6% (21,7 млрд грн) більше, ніж відповідний показник 2011 р. (рис. 12).

Між тим **мобілізація основних податків до державного бюджету характеризується позитивною динамікою порівняно з 2011 р. (рис. 13)**. Позитивним є те, що справляння податків відбувається без значних штучних затримок відшкодування ПДВ та авансового зби-

рання податків. У січні-жовтні 2012 р. бюджетне відшкодування ПДВ грошовими коштами зросло на 10,9% (до 39,6 млрд грн) порівняно з аналогічним періодом 2011 р., що значно більше, ніж темп приросту вітчизняного експорту й свідчить про те, що уряду вдалося навести порядок у сфері відшкодування ПДВ.

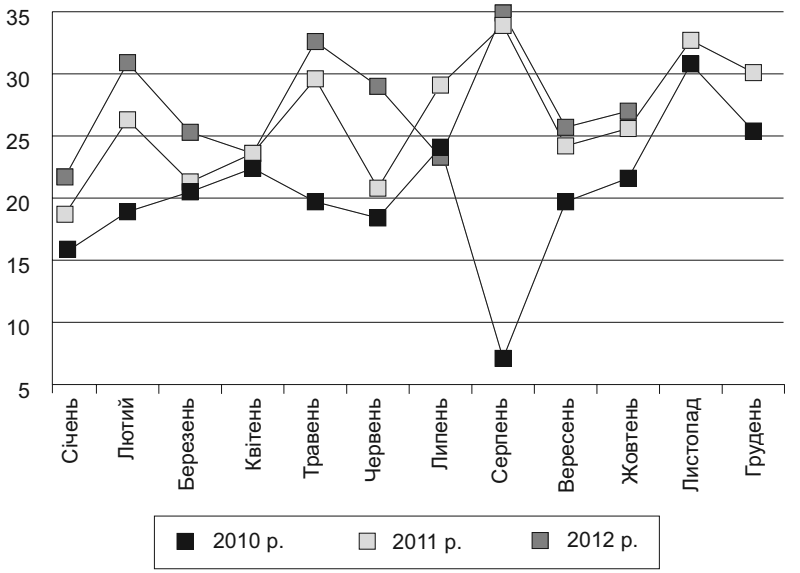

Рис. 12. Помісячна динаміка доходів державного бюджету, млрд грн

Досить стримана динаміка зростання доходів бюджету дисонує з високими темпами зростання видатків, які за 10 місяців року збільшилися на 15,9% (41,5 млрд грн). Соціальні видатки державного бюджету небезпідставно розглядалися у 2012 р. як один із стимуляторів прискорення економічного зростання. У Законі України про Державний бюджет на 2012 р. їх обсяг становив 241 млрд грн.

Крім того, у квітні 2012 р. видатки бюджету, які можна трактувати як соціально спрямовані, було збільшено додатково на 33 млрд грн. Уряд першочергово фінансував захищені статті видатків, які здебільшого є соціально орієнтованими, стримуючи відкриття асигнувань на капітальні видатки. Така політика продиктована песимістичними очікуваннями щодо перспектив зростання доходів бюджетуй відпо-

відно прагненням акумулювати певну частину бюджетних ресурсів для фінансування соціальних видатків та погашення й обслуговування державного боргу на випадок зниження доходів бюджету наприкінці року. В цьому контексті ефективність і продуктивність капітальних видатків держбюджету як чинника економічного зростання буде частково нівельована.

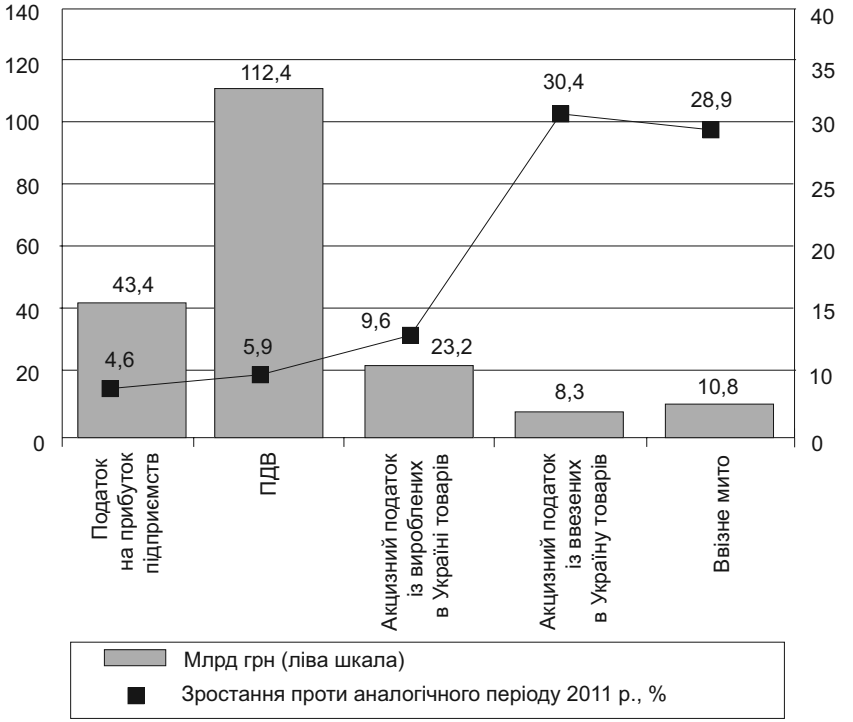

Рис. 13. Надходження основних податків до держбюджету в січні-жовтні 2012 р.

Найвищі темпи зростання у розрізі функціональної класифікації видатків державного бюджету в січні-вересні 2012 р. продемонстрували:

• видатки на охорону здоров'я – на 31,7% до 8,1 млрд грн;

• видатки на охорону навколишнього природного середовища – на 27,5% до 2,5 млрд грн;

• видатки на духовний і фізичний розвиток – на 45,3% до 4,2 млрд грн;

• видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (без урахування видатків на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій) – на 32,8% до 49,7 млрд грн;

• видатки на освіту – на 12,8% до 24,1 млрд грн.

У 2012 р. відновилася негативна тенденція до зростання дефіциту Пенсійного фонду України, що відобразилося на зростанні обсягу трансфертів з державного бюджету на покриття дефіциту (за результатами перших 10 місяців до ПФУ було перераховано 12,3 млрд грн).

Відчутний розрив між динамікою зростання доходів та видатків державного бюджету призвів до зростання дефіциту бюджету, який уже в жовтні перевищив відповідний показник 2011 р. (рис. 14).

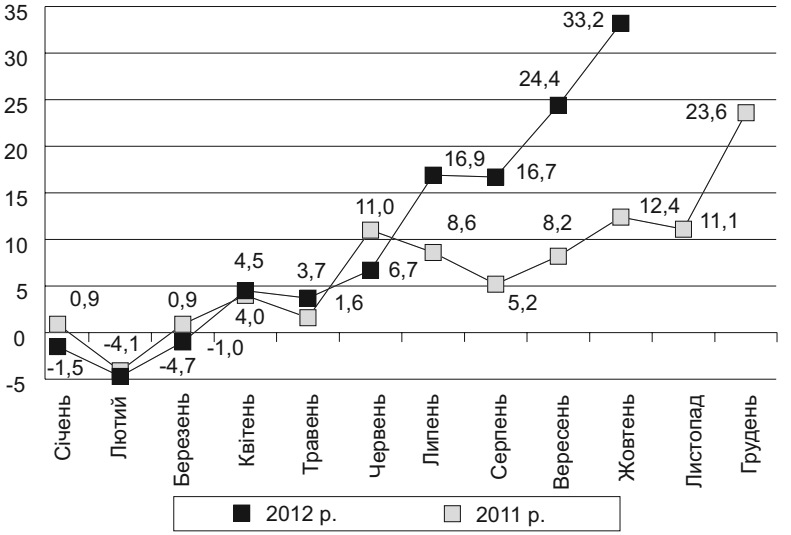

Рис. 14. Дефіцит державного бюджету України в 2011–2012 рр., млрд грн (кумулятивно)

Формально показник дефіциту ще не досяг граничного рівня, проте сезонно дефіцит державного бюджету в перші три квартали за нормальної ситуації в системі державних фінансів узагалі не повинен демонструвати високої динаміки. Пік припадає на грудень, коли розпорядники бюджетних коштів повинні остаточно погасити зобов'язання, які вони беруть протягом року. Наявність значного де-

фіциту вже у жовтні засвідчила серйозні латентні дисбаланси в державному бюджеті, які можуть виявитися наприкінці року.

Зростаючий дефіцит бюджету та значний обсяг державних боргових зобов'язань, які необхідно погасити в 2012 р., призвели до необхідності активізації додаткових боргових залучень. За 10 місяців 2012 р. державні запозичення становили 92,2 млрд грн (у т.ч. випуск ОВДП на поповнення статутного капіталу НАК «Нафтогаз України» в сумі 6 млрд грн). Як наслідок, продовжує зростати номінальний обсяг державного боргу України (рис. 15). Потреба додаткового фінансування видаткової частини обумовила збільшення Верховною Радою 6 листопада дефіциту бюджету на 7,7 млрд грн із фінансуванням за рахунок внутрішніх запозичень.

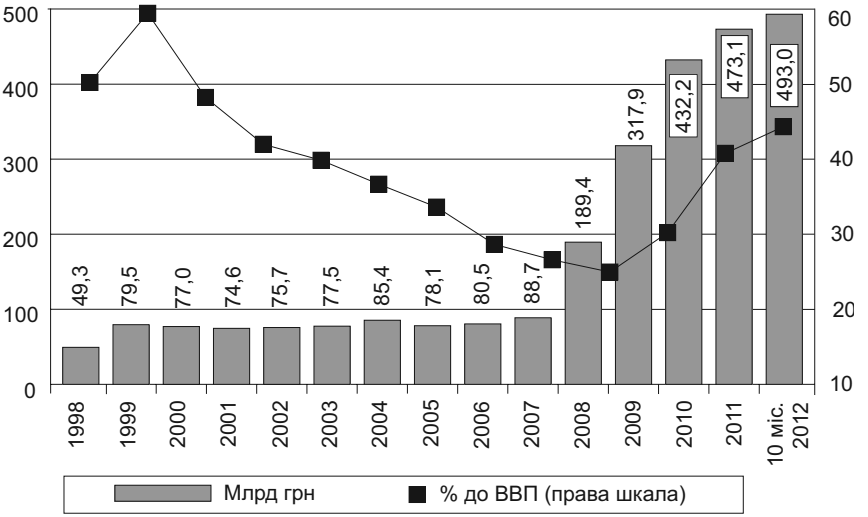

Рис. 15. Державний та гарантований державою борг в Україні

Певні негативні тенденції охопили й місцеві бюджети. Попри те, що їхні доходи та трансферти з державного бюджету за 10 місяців зросли, надмірний обсяг зобов'язань призводить до погіршення їхнього фінансового стану. Показово, що станом на 26.11.2012 р. Державна казначейська служба надала місцевим бюджетам 41,2 млрд грн позик на покриття тимчасових касових розривів, що в 1,8 разу більше, ніж за аналогічний період 2011 р., при цьому заборгованість за ними зросла

в 1,6 разу. Це свідчить про те, що місцевим бюджетам дедалі складніше балансувати доходи й видатки.

2. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Глобальні виклики й головні тенденції розвитку економіки України в коротко- та середньостроковій перспективі

Перспективи розвитку економіки України у 2013 р. значною мірою визначатимуться умовами торгівлі на світових товарних ринках, результативністю заходів щодо активізації зростання в розвинених країнах, привабливістю України для прямих і портфельних інвесторів.

Зважаючи на усвідомлення урядами провідних країн світу значних ризиків, які випливають із такого стану справ, варто очікувати активізації їхніх зусиль щодо відновлення макроекономічної фінансової стабільності та пожвавлення економічного зростання.

Найбільш імовірним підходом до розв'язання боргової кризи та подолання обмежень зростання, що виникли в розвинених країнах унаслідок цього явища, є стимулювання економічного зростання розвиненими країнами у спосіб використання засобів адаптивної грошово-кредитної політики, які передбачають збільшення пропозиції грошей через зниження процентних ставок. **Це закріплюватиме тенденції щодо поступового ослаблення грошових одиниць цих країн і сприятиме збільшенню пропозиції інвестиційних ресурсів на глобальних фінансових ринках**. Нарощення продуктивної потужності країн, що розвиваються, гнучка валютна політика й потужний приплив капіталу сприяли зміцненню ендогенного потенціалу зростання цих економік, підвищенню їхньої стійкості до шокових явищ та переформатування на користь цих країн світових потоків товарів і капіталів. Проте ризики, пов'язані з уповільненням інвестиційної активності в Китаї, можуть негативно позначитися на динаміці експорту економік, що розвиваються, та відповідно призвести до структурних зрушень у їхніх зовнішньоторговельних балансах. Під впливом зазначених ризиків темпи зростання світового ВВП прогнозуються до 1,3–3,7%.

Накопичення значних локальних фінансових ризиків обумовлюватиме послаблення інтеграційних тенденцій у світовій економіці, у т.ч. розвитку зони євро та інтеграції на пострадянському просторі (зокрема Митного союзу). Це змушує прогнозувати повільне відновлення еко-

номік країн-учасниць потужних регіональних економічних об'єднань, які є головними зовнішньоторговельними партнерами України (ЄС та Митний союз), а також не дає підстав очікувати у 2013 р. значного економічного ефекту від набуття Україною членства в локальних зонах вільної торгівлі.

Як було зазначено, в Україні сформувалася низка чинників, які (в разі розгортання нестабільності в ЄС та інших країнах) перманентно послаблюватимуть стійкість національної економіки в середньостроковій перспективі. Основними чинниками ризику є:

• значна зовнішньоторговельна відкритість, високе й перманентно зростаюче негативне сальдо рахунку поточних операцій;

• висока інтегрованість з банківською системою Європи та залежність низки великих українських банків від ситуації в материнських банківських установах;

• високе боргове навантаження на державний і фінансовий сектор;

• збереження нестійкості платіжного балансу;

• нестійка динаміка золотовалютних резервів НБУ: сумарно за 10 місяців 2012 р. резерви скоротилися на 4,5 млрд дол. США, або на 14,5%, до 26,8 млрд дол. США, у т.ч. лише за серпень-жовтень 2012 р. на 3,26 млрд дол. США;

• девальваційний тиск на валютний курс гривні;

• складні зовнішньополітичні відносини з Російською Федерацією, які підвищують рівень загальної невизначеності та залежності від цін на енергоносії.

Досягнення у 2013 р. темпу зростання ВВП на 3,5%, необхідного для належного фінансування запланованих видатків Державного бюджету, вимагатиме суттєвого послаблення залежності національної економіки від кон'юнктури світових ринків. Це може бути досягнуто через посилення ролі внутрішніх чинників економічної динаміки та надання додаткової підтримки діяльності українських компаній на зовнішніх ринках для підвищення їх експортної конкурентоспроможності.

Середньострокові (2014–2015 рр.) тенденції визначатимуться результативністю реформування бізнес-клімату в Україні, позитивним ефектом для структурних зрушень з боку капіталовкладень, освоєних у межах програм, реалізованих у післякризовий період урядом і приватним сектором, процесами нагромадження ресурсів, необхідних для реалізації реформ соціальної сфери, та ефективністю їх освоєння для системного вирішення завдань реформування.

Завершення виборчого процесу до Верховної Ради та відносна віддаленість підготовчої кампанії до президентських виборів 2015 р.

сприятимуть зменшенню невизначеності внутрішнього середовища й поліпшенню очікувань суб'єктів економіки.

Збереження протягом тривалого часу курсової та цінової стабільності в Україні певним чином пом'якшило дисбаланси, які загострилися у зовнішньому секторі в 2012 р. Негативний вплив різкого сповільнення приросту експорту та швидшого зростання імпорту дещо компенсувався високими темпами капітального інвестування. Зокрема, масштабна реалізація інвестицій в енергетичній сфері й технологічна модернізація підприємств з видобування енергетичних матеріалів і виробництва електроенергії сформували передумови для зміцнення експортного потенціалу національної економіки та зниження її імпортозалежності.

Високі темпи споживання домашніх господарств при збереженні стабільності національної грошової одиниці створюють передумови для інвестування у процеси імпортозаміщення на вітчизняному ринку споживчих товарів. **Разом з тим низька якість бізнес-клімату, жорстка монетарна політика й високі процентні ставки стримують інвестування в галузях переробної промисловості, діяльність яких пов'язана із формуванням пропозиції на споживчому ринку. Це закріплює структурні обмеження для зростання національної економіки.**

За таких умов економіці України у 2013 р. будуть притаманні такі тенденції:

а) відновлювальне зростання промислового виробництва. Через повільні процеси післякризового відновлення рівень промислового виробництва поки що не повернувся до докризових обсягів. Це дозволяє зробити висновок про неповну завантаженість виробничих потужностей, які були задіяні у виробництві промислової продукції в докризовий період. Крім підприємств хімічної промисловості, обсяги виробництва яких уже перевищили докризовий рівень, та харчової, яка не зазнала істотного падіння у 2008–2009 рр., інші галузі переробної промисловості у 2013 р. мають потенціал відносно швидкого нарощення пропозиції за рахунок завантаження наявних виробничих потужностей у разі активізації внутрішнього й зовнішнього попиту. Загалом, потенціал відновлювального зростання промислового виробництва у 2013 р. оцінюється на 4,5%.

Між тим потенціал відновлювального зростання, найімовірніше, буде вичерпаний уже у 2013 р. Надалі можливості швидко наростити пропозицію при збільшенні попиту звузяться, тому збереження «розігрітого» внутрішнього ринку призведе до формування інфляційних тенденцій та прискорення зростання імпорту. **Забезпечення навіть помірних темпів зростання вітчизняного промислового виробництва (на 4–5%) у 2014–2015 рр. потребуватиме збереження тренду динаміч-**

ного зростання інвестицій, зафіксованого 2012 р., і значних капітальних вкладень у реальний сектор економіки у 2013 р. із досягненням норми нагромадження капіталу не менше ніж 20%. У зв'язку з цим формування сприятливих умов інвестування у 2013 р. є необхідною умовою подальшого стійкого зростання промислового виробництва.

У разі низьких темпів нагромадження основного капіталу низький технологічний рівень значної частини продукції і виробничих процесів обумовлюватимуть невпинне зниження рівня завантаженості навіть наявних виробничих потужностей через втрату вітчизняними виробниками конкурентних позицій і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках;

б) випереджальне зростання приватного споживання. Історично висока схильність населення до споживання в Україні поки що не відіграє необхідної ролі у стимулюванні економічного розвитку через повільну реакцію пропозиції на імпульси споживчого ринку. Це закономірно приведе до зростання імпорту, який складає майже 30% у обсягах споживання товарів і послуг домашніми господарствами, та відповідних диспропорцій зовнішньоторговельного балансу.

Оскільки чинники, які обумовлюють недостатність вітчизняної пропозиції (що могла б конкурувати з імпортом) та її повільний розвиток, досі не вдалося подолати, у 2013 р. прискорене зростання споживання формуватиме умови для зростання імпорту. За нашими оцінками, очікуваний приріст споживання на 5% приведе до прискорення реального зростання імпорту на 1%.

Недостатньо сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів і дорогі кредитні ресурси для вітчизняних компаній перешкоджають створенню умов щодо розвитку пропозиції, яка могла б істотно вплинути на процеси імпортозаміщення на споживчому ринку.

Незначне уповільнення зростання доходів населення, яке очікується у 2013 р. через ефект високої бази 2012 р., не дозволить подолати зазначені зовнішньоторговельні диспропорції. **В умовах зростання пропозиції імпортованих споживчих товарів на внутрішньому ринку, яке матиме місце завдяки запровадженню норм СОТ, реалізації угод про вільну торгівлю з країнами СНД та ЄС, уповільнення зростання доходів населення може не вплинути на темпи зростання споживчого імпорту, проте призвести до скорочення споживання вітчизняних товарів та зменшити їхню частку на внутрішньому споживчому ринку;**

в) збереження високих темпів нагромадження основного капіталу. З метою досягнення прогнозних темпів зростання у 2013 р. темпи зростання інвестицій мають забезпечувати збільшення норми нагромадження капіталу принаймні до 20%. Хоча така норма нагромадження є недостатньою для виходу економіки на стійку траєкторію розвитку в

середньостроковій перспективі, забезпечення навіть цього рівня в умовах обмеженості власних ресурсів підприємств для цілей інвестування може виявитися складним завданням.

За таких умов важливим джерелом нарощення інвестиційного потенціалу вітчизняної економіки має стати залучення розпорошених усередині країни фінансових ресурсів (кошти населення, комерційних банків), а також залучення коштів зі світових фінансових ринків. Останньому сприятиме очікуване поширення політики «монетарного пом'якшення», яке приведе до зниження вартості фінансових ресурсів у провідних країнах світу, а отже, пошуку капіталами ефективніших напрямів застосування.

Слід зазначити, що найдинамічнішим може виявитися прискорення припливу в Україну прямих іноземних інвестицій з коштів резидентів України, які інвестують кошти своїх контрольованих іноземних компаній. Оскільки такі інвестори зазвичай уже налагодили у країні інфраструктуру для ведення бізнесу, мають досвід взаємодії з контролюючими і правоохоронними органами, прийняття ними рішення про інвестування залежить від стабільності політичної й економічної ситуації у країні, а також наявності перспективних інвестиційних проектів. Залученню коштів таких інвесторів сприятимуть відновлення визначеності перспектив політико-економічного розвитку країни й політична стабільність у період після парламентських виборів, забезпечення прогнозованості розвитку національної економіки, формування ефективної системи захисту прав інвесторів.

Через низькі показники України у провідних світових рейтингах стану корупції, бізнес-середовища й конкурентоспроможності, відновлення залучення в Україну приватних капіталів, які не пов'язані з резидентами країни, у 2013 р. відбуватиметься повільніше. **Проте, в умовах високої ймовірності збереження політичної стабільності на прогнозному періоді, наявності достатньо високої віддачі на інвестований капітал і невизначеності щодо перспектив розв'язання боргової кризи зони євро, приплив в Україну капіталу контрольованих іноземних корпорацій може частково забезпечити фінансування запланованих інвестиційних процесів та збалансованість зовнішнього сектору.**

Для іноземних капіталів, які не контролюються резидентами України при прийнятті рішення про інвестування, крім наведених критеріїв, важливу роль відіграють легкість доступу на ринки, гармонізація регуляторних процедур зі світовими стандартами й оцінки країни в міжнародних рейтингах. Тому формування стійких тенденцій прискореного зростання інвестицій і нагромадження ресурсної бази для реалізації соціальних та економічних реформ у 2014–2015 рр. потре-

бують радикального поліпшення бізнес-клімату з метою формування сприятливих умов для усіх категорій іноземних інвесторів в Україні;

г) повільне поліпшення умов зовнішньої торгівлі. Конфігурація зовнішніх чинників, які визначатимуть динаміку вітчизняного експорту у 2013 р., залишається традиційною і передбачає:

• незначне збільшення світового попиту на продукцію чорної металургії та стабілізацію цін на метали на світових ринках через імовірне пожвавлення інвестиційної активності в розвинених країнах у разі успішної реалізації ними заходів щодо стимулювання економічного зростання;

• сприятливі умови для збільшення пропозиції зернових культур вітчизняними сільгоспвиробниками на зовнішніх ринках завдяки прогнозованому збільшенню врожаю в Україні на тлі стійкого зростання світового попиту на продовольство;

• стійке зростання світового попиту на мінеральні добрива внаслідок збільшення обсягів світового виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення його технологічного рівня;

• збільшення попиту на продукцію інвестиційного призначення у країнах СНД, зокрема Росії, унаслідок реалізації запланованих масштабних інвестиційних проектів, що може бути позитивним імпульсом для зростання експорту вітчизняної продукції машинобудування;

• стабільний попит на продукцію вітчизняної харчової промисловості на ринках СНД.

Обмеженнями розвитку експорту у 2013 р. залишатимуться низька додана вартість експортоорієнтованих виробництв і технологічна структура випуску, яка характеризується високим рівнем залежності від імпорту. **Зважаючи на зазначені ризики розвитку національної економіки у 2013–2015 рр., підвищується значення мобілізації наявних ресурсів для подолання її структурних обмежень і реалізації реформ соціальної сфери. Це покладає особливу роль на діяльність уряду щодо забезпечення розвитку економіки та її реформування в середньостроковій перспективі.**

2.2. Системні пріоритети політики реформ

Поступ політики економічних реформ протягом 2012 р. засвідчив досягнення суттєвих результатів, які знайшли відображення в низці важливих системних зрушень. Разом з тим, як продемонстрував проведений аналіз, стратегія модернізації в Україні потребує певного уточнення пріоритетних завдань і з модифікації глобальних викликів, і з особливостей сучасного етапу розвитку українських економіки й суспільства, у т.ч. специфіки очікувань громадян і суб'єктів економіки.

На наш погляд, системними пріоритетами економічної політики в Україні в коротко- (2013 р.) і середньостроковій (2014–2015 рр.) перспективі мають стати такі.

1. Здійснення системних заходів щодо стимулювання економічного зростання. Зважаючи на очікуване вичерпання традиційних рушіїв, які забезпечували відновлювальне зростання економіки у 2010–2012 рр., зазначене завдання вимагає застосування додаткових важелів у таких сферах:

• **раціоналізація використання наявного ресурсного потенціалу** у спосіб оптимізації в організаційному (ефективні управлінські технології) та технологічному (ресурсоощадні технології) вимірах. Метою оптимізації є отримання максимальної ресурсовіддачі й мінімізації непродуктивних втрат;

• **сприяння мобілізації ресурсів розвитку** внаслідок концентрації розпорошених, не задіяних раніше чи задіяних неефективним чином ресурсів (насамперед фінансових) і спрямування їх на цілі розвитку;

• **отримання додаткового потенціалу зростання** за рахунок поліпшення якості зростання: розвитку підприємницької діяльності, капіталізації раніше не капіталізованих ресурсів, упровадження інноваційних технологій і виробництв;

• **поліпшення інвестиційного клімату** у спосіб удосконалення загального (податкового, земельного, корпоративного, митного) та спеціального інвестиційного законодавства, підвищення рівня захисту інтересів приватних інвесторів, посилення заходів боротьби з корупцією у сфері інвестиційної діяльності.

2. Подолання інституційної кризи з метою відновлення дієздатності ринкових важелів реалізації державної економічної політики, раціональності прийняття рішень суб'єктами господарювання, що є необхідним для поліпшення соціального та підприємницького клімату в суспільстві, формування суспільного консенсусу щодо здійснюваних економічних реформ у післявиборчий період. Досягненню цієї мети сприятимуть:

• **формування відчутного позитивного соціального ефекту економічних зрушень** у спосіб сприяння збільшенню зайнятості, спрощення самозайнятості та започаткування малого бізнесу, підвищення ефективності соціальних видатків бюджету;

• **створення умов для раціоналізації очікувань і поведінки суб'єктів господарювання** завдяки поширенню об'єктивної інформації про стан економіки, ринків, заходи державної політики у сферах реформ і протидії ризикам кризи, зміцненню партнерства держави, бізнесу й інститутів громадянського суспільства в формуванні державної політики, посиленню наукових засад політики реформ;

• **забезпечення ефективного правозастосування в усіх сферах суспільного життя**: здійснення ефективної антикорупційної політики, протидія рейдерству, гарантування повноцінного надання публічних послуг тощо;

• **орієнтація економічної та соціальної політики на післякризові глобальні виклики** у спосіб подолання вузької антикризово-стабілізаційної ідеології діяльності органів влади (у т.ч. регіонального рівня) та запровадження стратегічних засад формування економіки, спроможної відповісти на конкурентні виклики післякризового світу.

3. Забезпечення дієвості політики держави у протидії ризикам глобальної економічної кризи, що дозволить поліпшити інвестиційний клімат та очікування економічних суб'єктів, знизити залежність реалізації політики реформ від коливань світової економічної кон'юнктури.

Реалізація цього пріоритету має відбуватися у спосіб:

• **модернізації інструментарію антиінфляційного регулювання,** із наданням переваги немонетарним інструментам, які не відіграють гальмівної ролі щодо економічного зростання;

• **запровадження сучасних механізмів банківського регулювання,** орієнтованого на поєднанні стабільності банківської системи із активізацією кредитних механізмів структурної модернізації економіки;

• **формування довгострокової стратегії валютної політики,** із посиленням курсової прогнозованості та запровадженням інструментів зниження валютних ризиків для учасників валютного ринку.

З урахуванням необхідності реалізації зазначених пріоритетів мають відбуватися формування Національного плану економічних і соціальних реформ на 2013 р. та здійснення державної економічної і соціальної політики за основними стратегічними напрямами.

2.3. Стратегічні напрями державної економічної та соціальної політики у 2013 р.

2.3.1. Дерегуляція та мотивація бізнесу до зростання

Післякризова трансформація підприємницького середовища позначилася низкою реформ у регуляторній сфері, що, зокрема, знайшло відображення у поліпшенні рейтингів підприємницького клімату України за версією *Doing Business* з низки позицій. Між тим дерегуляційні зрушення поки що залишили широке коло питань, що так чи інакше обмежують мотивацію бізнесу до зростання та зміцнення конкурентоспроможності на зовнішніх і внутрішніх ринках.

За умов досить жорстких бюджетних обмежень можливість надання підтримки підприємницької діяльності у спосіб зниження рівня податкових ставок є сумнівною. Тому орієнтиром подальших кроків політики дерегуляції має стати передусім здешевлення витрат на дотримання й виконання обов'язкових регуляцій. Вбачається за необхідне посилити виконання вимог законодавства України щодо державної регуляторної політики в частині кількісного аналізу вигод і витрат на дотримання обов'язкових регуляцій і посилити відповідальність за належне виконання вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» при підготовці нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України й відповідних центральних органів виконавчої влади.

Між тим стратегічна орієнтованість політики дерегуляції обумовлює необхідність упровадження модернізованих регуляторних механізмів, які забезпечують виконання державою її основних функцій щодо гарантування прав і безпеки працюючих, безпеки споживання й життєдіяльності, забезпечення ефективного правозастосування, гарантування прав власності та господарського законодавства. Слід враховувати, що за умов післякризового загострення глобальної конкуренції варто очікувати посилення уваги до можливого застосування українськими підприємствами різних «нестандартних» форм демпінгу (соціального, екологічного тощо) та непрозорих фінансових механізмів, які можуть стати приводом не лише для витіснення українських підприємств з ринків, а й для зниження конкурентоспроможності України в цілому у міжнародному змаганні за залучення інвестиційних ресурсів.

Таким чином, до пріоритетів реформування у сфері дерегуляції та мотивації бізнесу до зростання належать:

• подальше скорочення дозвільних і реєстраційних процедур у спосіб перетворення їхнього провадження виключно в технічну площину (декларування, заявного принципу, добровільного підтвердження чи реєстру, обмеження переліку ліцензування тощо);

• поширення практики електронного надання адміністративних послуг для бізнесу на усій території України у спосіб уніфікації форм і документів для різних органів державної влади щодо надання типових адміністративних послуг; законодавче закріплення переліку адміністративних послуг і розміру плати за їх надання, створення в усіх регіонах України достатньої кількості сучасних центрів надання адміністративних послуг;

• забезпечення комфортних умов для отримання послуг без відвідування державних структур у спосіб повномасштабної роботи Єдиного державного порталу адміністративних послуг;

• упровадження спрощеної і необтяжливої процедури електронної реєстрації нового підприємства;

• застосування принципу припинення діяльності фізичних осіб-підприємців за заявницьким принципом (без проходження попередніх перевірок контролюючими органами);

• формування стійкого податкового середовища, надання прогнозованості у виробленні потенційних податкових змін подальшого податкового реформування, зокрема накладання розумних обмежень у часі щодо їхнього схвалення та впровадження;

• усунення подвійного (бухгалтерського й податкового) обліку щодо розрахунку та адміністрування податкових платежів, скорочення витрат часу й коштів платників податків на ведення обліку та звітності.

2.3.2. Розвиток внутрішнього ринку і стимулювання імпортозаміщення

Збереження глобальної економічної депресії суттєво посилює значущість внутрішнього ринку як рушія економічної динаміки. Між тим характерними ознаками внутрішнього ринку України є поширення проявів недобросовісної конкуренції, низький рівень розвитку економічної конкуренції та розбалансованість товарної пропозиції, посилення впливу імпортерів на формування товарної пропозиції, низька конкурентоспроможність збутової мережі значної частки товарів національного виробництва порівняно із іноземними аналогами, відсутність виваженої цінової політики, перевантаженість посередницькими структурами.

Розвиток внутрішнього ринку в Україні вимагає пошуку нових принципів державної підтримки національних виробників, що передбачає насамперед оволодіння новітніми апробованими у світовій практиці механізмами розвитку й захисту внутрішнього ринку.

У цьому контексті пріоритетними є завдання:

• протидії проявам недобросовісної конкуренції та монополізації ринків:

– усунення дискримінації виробників і постачальників продукції з боку торговельних мереж для формування асортиментної політики, оптимальної для розвитку вітчизняного виробництва та представлення вітчизняних товарів на внутрішньому ринку;

– підвищення ефективності державної політики у сфері захисту економічної конкуренції у спосіб розроблення та ухвалення Законом України Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2014–2024 роки;

– гармонізації законодавства про захист економічної конкуренції, прав на інтелектуальну власність та судової практики розгляду актів недобросовісної конкуренції з європейським законодавством у відповідній сфері;

• розроблення та запровадження довгострокових параметрів тарифного регулювання для суб'єктів природних монополій;

• посилення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захист прав та інтересів підприємців і споживачів на соціально важливих ринках (паливних та продовольчих ресурсів, лікарських засобів, фінансових, транспортних і телекомунікаційних послуг), посилення відповідальності суб'єктів ринків за порушення вимог антимонопольного законодавства;

• посилення торговельно-економічних зв'язків між виробництвом і споживанням для зменшення посередницької складової в роздрібній ціні товару, стимулювання партнерства між промисловими підприємствами та торговельними компаніями, що передбачає:

– розвиток оптово-роздрібної торговельної мережі для диверсифікації ринків збуту та реалізації продукції, запобігання надмірному зростанню цін на товари;

– розвиток системи страхування підприємницьких ризиків у виробничій і торговельній діяльності через упровадження відповідних законодавчих ініціатив;

– формування мережі інформаційно-маркетингових центрів із вільним доступом учасників ринку до інформації про рівень цін на товарних ринках, показники якості продукції та відповідність вимогам технічних регламентів і стандартів;

– прогнозування попиту та пропозиції товарів на основних споживчих ринках, складення прогнозних балансів і розроблення заходів щодо забезпечення стабільності на внутрішньому ринку;

– розширення практики застосування безготівкових розрахунків;

– упровадження дієвих інструментів державного регулювання пропозиції та цін на чутливих ринках у спосіб здійснення державних товарних закупівель та інтервенцій, обмеження цінових коливань, регулювання торговельних націнок тощо;

– різке зменшення обсягів стихійної торгівлі;

• сприяння безперешкодному поширенню доступної інформації щодо оцінок і прогнозів кон'юнктури на товарних ринках, товарної пропозиції, показників якості продукції тощо;

• заохочення розвитку роздрібної мережі для вирівнювання її доступності й посилення конкуренції торговельних мереж, розвитку муніципальних, соціальних і кооперативних форм торгівлі;

• продовження розбудови оптово-логістичної мережі, спрямованої на зниження трансакційних витрат виробників і продавців, диверсифікації ринків збуту:

– доопрацювання й затвердження Закону України «Про внутрішню торгівлю», який сприятиме впорядкуванню торговельної діяльності, розвитку малого й середнього підприємництва, створенню умов для розвитку конкурентного середовища, залучення інвестицій, підвищення рівня торговельного обслуговування населення та захисту прав споживачів;

– розроблення законодавчої бази функціонування дистанційної торгівлі через мережу Інтернет;

– стимулювання розвитку сучасної складської мережі в оптовій торгівлі;

• протидії «сірому» та контрабандному імпорту, реалізації небезпечної, неякісної, фальсифікованої та контрафактної продукції, зокрема через внесення змін до Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» щодо запровадження європейської моделі контролю якості харчової продукції, підвищення рівня правової відповідальності товаровиробників, постачальників за якість продукції, що реалізується на внутрішньому ринку;

• спрощення процедур для швидкого виходу на ринок нових товарів і послуг. Зокрема, першість реформування має зберігатися у тих сферах, що вирізняються високою інвестиційною привабливістю й широким попитом у громадян;

• обмеження втручання органів державної влади в поточну діяльність суб'єктів господарювання при розробленні та просуванні нових товарів на ринок у спосіб повноцінного запровадження процедур ринкового нагляду відповідно до міжнародних норм і практики країн ЄС;

• розширення державних закупівель продуктів і матеріалів за державними інвестиційно-інфраструктурними програмами (соціальне житло, транспортне будівництво, мережі природних монополій, магістральні комунікації тощо) на основі конкурентних процедур;

• попередження господарських конфліктів і захист угод на внутрішньому ринку при використанні набору механізмів захисту прав інтелектуальної та промислової майнової власності окремих співвласників підприємств чи їхніх бенефеціаріїв (держави, пайовиків, міноритарних і мажоритарних акціонерів, інвесторів тощо).

Макроекономічна ефективність розвитку внутрішнього ринку як рушія економічного зростання безпосередньо пов'язана зі здатністю національної економіки до імпортозаміщення. Тому політика розвитку ринку має бути доповнена підтримкою структурних зрушень в економі-

ці, зокрема кредитними та фіскальними важелями, здійсненням відповідної інформаційної політики, регулювання надмірного імпорту тощо.

Суттєвою складовою політики імпортозаміщення, яка вже довела свою дієвість у зменшенні імпортозалежності української економіки, поліпшенні стану зовнішньоторговельного балансу, зниженні витрат виробників, населення й бюджетних установ, є здійснення державної політики підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів, активізації енергозбереження, сприяння інвестуванню енергетики, забезпечення економічно доцільного й технічно можливого зростання питомої ваги власних енергетичних ресурсів, у т.ч. нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії, а також місцевих джерел палива й енергії у формуванні паливно-енергетичного балансу країни.

2.3.3. Стимулювання інвестиційної діяльності

Для підвищення ефективності інвестиційної політики необхідно зосередитися на практичному запровадженні низки сучасних дієвих механізмів та інструментів, спрямованих на розширення інвестиційного потенціалу й активізацію інвестиційної діяльності підприємств. Необхідно суттєво підвищити ефективність державного інвестування на основі чіткого визначення вичерпного переліку інвестиційних пріоритетів з метою уникнення розпорошення інвестиційних ресурсів, а також широкого запровадження реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства.

Сприяти **розширенню бази інвестиційних ресурсів підприємств та їхньому спрямуванню в напрямах, необхідних для реалізації програми модернізаційних реформ,** можна лише за допомогою системи взаємоузгоджених дій у площині грошово-кредитного, фіскального, організаційно-управлінського регулювання, зокрема:

• розширення обсягів і доступності кредитного забезпечення для реального сектору економіки у спосіб:

– упровадження механізмів цільового рефінансування НБУ комерційних банків для формування кредитних ресурсів на інвестиційні цілі;

– розвитку схем іпотечного кредитування, мікрокредитування та кредитування аграрного сектору економіки;

– створення інвестиційних банків і компенсаційних фондів для надання пільгових кредитів, що забезпечують швидке розширення інвестиційного сегмента фінансового ринку;

– формування мережі гарантійних бюро, що надаватимуть гарантії банкам за кредитами на інвестиційні цілі;

• удосконалення амортизаційної політики, збільшення обсягів амортизаційних відрахувань для здійснення інвестиційної діяльності у спосіб:

– підвищення норм податкової амортизації основних засобів, зокрема на машини й обладнання, застосування прискореної амортизації до окремих галузей економіки (насамперед для підприємств, що використовують високотехнологічне обладнання, підприємств *ІТ*-сектору, агропромислового комплексу);

– застосовування бонусної амортизації щодо обладнання для науково-дослідного й дослідно-конструкторського обладнання;

• посилення спрямованості фіскальної політики на стимулювання інвестиційної діяльності у спосіб:

– зниження ставки податку на частину прибутку, що реінвестується в модернізацію основних фондів, до 10%;

– стимулювання впровадження енергозберігаючих проектів у промисловості у спосіб використання передбачених податкових пільг при закупівлі сучасного енергозберігаючого обладнання; укладання угод щодо отримання податкового кредиту на частину прибутку, що спрямовується на інвестування енергоефективних технологій;

– надання податкових пільг і запровадження спеціальних податкових режимів для підприємств, що здійснюють НДДКР;

– проведення аудиту ефективності застосування спеціальних режимів стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності (і давно існуючих – СЕЗ, ТПР, технопарків, і недавно запроваджених – наукових парків, індустріальних парків), формування єдиної концепції їхнього розвитку;

– забезпечення державного гарантування залученням інвестицій у високотехнологічні галузі економіки (аерокосмічну, запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, біо- та нанотехнологій, створення сучасних матеріалів, фармацевтичної продукції й медичної техніки), а також упровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій.

З метою *підвищення ефективності державного інвестування* потрібно вжити заходів щодо посилення контролю за витрачанням бюджетних коштів, спрямованих на інвестиційні цілі, та активізації інвестиційної діяльності державних підприємств і підприємств з державною часткою. Для цього необхідно:

• проаналізувати підсумки роботи щодо формування й реалізації національних проектів, установити черговість реалізації затверджених проектів, головним критерієм оцінки ефективності діяльності державних органів щодо реалізації національних проектів економічного спрямування визначити обсяги залучених *приватних* інвестицій;

• радикально удосконалити управління державними підприємствами й акціонерними товариствами з контрольним пакетом акцій у спо-

сіб, що сприятиме створенню Державної керуючої холдингової компанії та передача до її статутного капіталу корпоративних прав держави;

• запровадити стратегічне планування на підприємствах державного сектору економіки (середньо- та довгострокових стратегічних планів), розробити та прийняти відповідні нормативно-методичні документи;

• здійснювати подальшу приватизацію, чітко визначивши перелік інвестиційних умов і створивши систему контролю за їх виконанням. Отримані від приватизації кошти, у т.ч. інвестиційні аванси, спрямовувати виключно на цілі структурної модернізації та інноваційного інвестування.

Для практичного запровадження основних форм державно-приватного партнерства з метою залучення приватних інвестиційних ресурсів необхідно:

• сформувати на державному, регіональному й місцевому рівнях бази інвестиційних проектів, що можуть бути реалізовані на засадах державно-приватного партнерства, розробити техніко-економічне обґрунтування проектів, передбачивши, що витрати будуть компенсовані приватним інвестором після прийняття рішення щодо реалізації проекту;

• прискорити підготовку й розпочати реалізацію пілотних проектів державно-приватного партнерства у сферах будівництва автомобільних доріг і модернізації ЖКГ;

• налагодити співпрацю з міжнародними фінансовими установами, такими як ЄБРР, Світовий банк, іншими міжнародними організаціями для отримання фінансової і технічної підтримки проектів державно-приватного партнерства;

• розробити концепцію створення на засадах державно-приватного партнерства спеціалізованих лізингових центрів для стимулювання інвестицій у реальний сектор економіки на засадах лізингу, передбачивши спрощення процедури ввезення на пільгових умовах високотехнологічного обладнання та удосконалення законодавства, що регулює здійснення лізингових операцій;

• розробити механізм компенсації у разі дострокового припинення договору за ініціативою держави для відшкодування обґрунтованих збитків приватного партнера;

• підвищити рівень гарантування захисту інтересів приватних інвесторів і держави в реалізації проектів: розробити механізм гарантування фінансування проекту з боку державного партнера протягом усього періоду реалізації проекту; визначити види підтримки проектів державно-приватного партнерства, що можуть надаватися органами державної влади або місцевого самоврядування.

2.3.4. Реалізація потенціалу аграрного сектору в умовах загострення ризиків світової продовольчої кризи

Розвиток аграрного сектору спроможний здійснити потужний вплив на економічну динаміку України, зважаючи на значні перспективи його капіталізації та прогнозовані довгострокові підвищувальні тренди на ринках основних видів аграрної продукції.

В умовах відкритості національної економіки світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства та зростання цін можуть розглядатися як потужний виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції стимулюватимуть приплив інвестиційних ресурсів до галузі, можуть діяти як активний стимул пожвавлення сільгоспвиробництва та експорту сільгосппродукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку й капіталізації сектору, підґрунтя для розкриття вітчизняного аграрного потенціалу як важливої та досі недостатньо розкритої національної конкурентної переваги.

Реформування в аграрній сфері має полягати в запровадженні прозорого та конкурентного ринку земель сільськогосподарського призначення. Основні акценти мають бути зміщені в бік формування ринкових інститутів, які дозволять оптимізувати діючі форми організації сільськогосподарського виробництва з погляду ефективності реалізації ними не лише економічних, а й соціальних та екологічних функцій.

Пріоритетними завданнями державної політики, спрямованими на реформування аграрного сектору України, мають бути:

• підвищення ефективності регулювання соціально-економічних відносин щодо використання, охорони й відтворення земель сільськогосподарського призначення, створення системи цінових і податкових важелів впливу держави на ринковий обіг землі, недопущення спекулятивно-тіньових угод щодо земельних ділянок, що вимагає:

– ухвалити Закон України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», що визначатиме правові та економічні засади організації і функціонування ринку земель, а також порядок проведення земельних торгів. З метою недопущення спекуляції на ринку земель сільськогосподарського призначення передбачити, що за відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення (сільськогосподарських угідь) протягом п'яти років з дня укладення договору, за яким ця ділянка перейшла у власність відчужувача, сплачується мито: у разі відчуження в перший рік –

100%; другий – 90%; третій – 80%; четвертий – 70%; п'ятий – 60% відповідно нормативної грошової оцінки земельної ділянки;

– затвердити Національну програму охорони родючості ґрунтів, розроблену Міністерством аграрної політики та продовольства України спільно з Національною академією аграрних наук України, в якій передбачити виділення коштів на компенсацію заходів, що спрямовуються агроформуваннями на збереження і підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, консервацію деградованих і малопродуктивних земель тощо;

– ухвалити Закон України «Про зонування земель», в якому передбачити: при зонуванні земель установлюються норми щодо видів і параметрів дозволеного використання земель та їх охорони (режиму землекористування) відповідно до землевпорядних регламентів;

– завершити формування автоматизованої системи державного земельного кадастру;

– Міністерству аграрної політики та продовольства України спільно з обласними та районними державними адміністраціями, установами Національної академії аграрних наук та сільськогосподарською дорадчою службою, вищими та професійними навчальними закладами України відповідного профілю організовувати на постійній основі тренінги, семінари й курси для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян, працівників державних адміністрацій для підвищення їхніх кваліфікаційних знань у галузі сільськогосподарського виробництва, змін нормативно-правового поля, системи управління галуззю, механізмів державної підтримки, оволодіння новітніми науково-технічними розробками тощо;

• запровадження перевірених міжнародною практикою інструментів підтримки товарного агровиробництва й підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, підтримки дрібних товаровиробників, сімейних ферм і кооперативних об'єднань. Для цього необхідно:

– переглянути і спростити умови одержання сільськогосподарськими товаровиробниками пільгових кредитних ресурсів у спосіб зменшення переліку необхідних документів і забезпечення прозорості у прийнятті рішень конкурсних комісій;

– передбачити у Держбюджеті на 2013 р. і наступні роки збільшення фінансування заходів щодо підтримки фермерських господарств за бюджетними програмами «Фінансова підтримка фермерських господарств» та «Надання кредитів фермерським

господарствам», що сприятиме підтримці фермерів-початківців, створенню й розвитку сімейних ферм;

– розробити заходи щодо запровадження субсидування й компенсаційних доплат на виробництво рослинницької та тваринницької продукції в межах обсягів сукупного виміру підтримки, що узгоджені з СОТ;

– ввести обмеження щодо надання коштів за державними програмами підтримки розвитку села й сільськогосподарського виробництва підприємствам організаційно-правових форм, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 10 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ;

• підтримка сталого розвитку сільських територій, створення сприятливих умов для реалізації підприємницьких ініціатив селян;

• відродження кооперативного руху в агровиробництві, сприяння реалізації підприємницьких ініціатив селян, для чого необхідно:

– розробити державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, у якій передбачити: державну підтримку членам сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу на етапах створення та становлення, а також при просуванні сільськогосподарської продукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу;

– закріпити, передусім на рівні податкового законодавства, правовий режим визнання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій для уникнення подвійного оподаткування членів кооперативу й послуг, що він надає. Тому необхідно внести зміни до ст. 157 Податкового кодексу України «Оподаткування неприбуткових установ та організацій»;

– включити обслуговуючі кооперативи до переліку позичальників, яким надається компенсація за кредитами й позиками за програмами фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів;

– розробити інформаційно-просвітницький інтернет-ресурс, який містив би нормативно-правову базу щодо створення й регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів, навчально-практичні матеріали, збірники й посібники з розвитку кооперативного

руху на селі, інформаційні матеріали щодо вітчизняного та світового досвіду сільськогосподарської кооперації;

– запровадити на постійній основі тренінги, семінари й курси для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян для підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їхнього розвитку;

– здійснити законодавче регламентування організації й порядку діяльності створюваних сільськогосподарськими кооперативами підприємств з перероблення їхньої продукції, де члени кооперативу є його засновниками та постачальниками сировини, а виробничий процес забезпечуватиметься найманими працівниками;

– Аграрній біржі передбачити можливість акредитації сільськогосподарських кооперативів за спрощеною системою та надання канікул щодо сплати біржового збору на період до 12 місяців, що дозволить кооперативам одержати стабільний канал реалізації продукції за ринковими цінами;

• налагодження співпраці великого товарного виробництва і дрібних сільських товаровиробників на підґрунті розвитку аграрних кластерів, що вимагає:

– визначити на рівні господарського законодавства правовий режим функціонування кластерів в Україні;

– затвердити постановами Кабінету Міністрів України Концепцію створення кластерів в Україні, розроблену Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, а також Концепцію Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, розроблену Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України;

– розробити Закон України «Про самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері», спрямований на створення умов для формування й розвитку системи самоврядування в агропродовольчій сфері України та врегулювання правових, економічних і соціальних засад формування й діяльності самоврядних господарських об'єднань (у т.ч. аграрних кластерів);

– здійснювати організаційно-економічну підтримку ініціатив підприємств та організацій кластерного об'єднання у спосіб розвитку соціальної та виробничої інфраструктури регіону, в якому функціонує аграрний кластер, створення комфортних умов для проживання й відпочинку працівників;

– розробити веб-сайти регіональним органам державної влади та формувати єдину інформаційну базу з інформацією про наявні в регіонах кластери, інформувати підприємців про переваги кластерної моделі організації виробництва під час заходів з розвитку підприємництва, створити електронні форми заявок для підприємств, які бажають стати учасниками кластерів, що дозволить усунути брак інформації для потенційних інвесторів, сприятиме залученню у кластери вітчизняного та іноземного капіталу;

– запроваджувати на місцевому рівні процедури видачі дозволів за принципом «єдиного вікна», що прискорить проходження дозвільних процедур (насамперед у сфері будівництва та землевідведення), здійснювати часткове фінансування об'єктів соціальної, виробничої та побутової інфраструктури на основі державно-приватного партнерства у межах узгодженого проекту.

2.3.5. Сприяння експортерам і зміцнення конкурентоспроможності експорту

Значна технологічно обумовлена експортоорієнтованість української економіки на тлі песимістичних оцінок світової торговельної кон'юнктури спонукає до цілеспрямованої політики підтримки експортної активності й конкурентоспроможності українських підприємств.

Така підтримка може надаватися у спосіб зменшення трансакційних видатків експортерів завдяки:

• створенню спеціалізованого фінансового інституту, орієнтованого на кредитування експортерів;

• налагодженню оперативного, на «автоматичних» засадах відшкодування ПДВ експортерам;

• дерегуляції процедур митного оформлення експорту на основі методології СОТ та усталених європейських практик;

• «економізації» зовнішньоекономічної політики держави, запровадженню важелів економічної дипломатії в роботі МЗС та активному обстоюванню національних інтересів у регіональних інтеграційних процесах;

• наданню підтримки експортній діяльності підприємств малого й середнього бізнесу, у т.ч. у спосіб створення на засадах державно-приватного партнерства спеціалізованих експортних корпорацій;

• наданню методичної та практичної допомоги в організації зовнішньоекономічної діяльності підприємств, інформуванню про динаміку та прогнози кон'юнктури на провідних світових товарних ринках;

• наданню інформаційної та фінансової підтримки участі українських компаній у міжнародних виставках, ярмарках, проведення спеціалізованих промоційних акцій на перспективних ринках;

• розробленню та схваленню Стратегії розвитку експортного потенціалу України.

2.3.6. Модернізація важелів макроекономічної стабілізації в умовах збереження нестабільності глобальної економіки

Забезпечення фінансової стабільності в післякризовий період розвитку України передусім вимагає структурної модернізації економічної і фінансової систем на основі вирішення **традиційної для нашої держави суперечності між завданнями макроекономічної стабілізації та розширеним фінансуванням процесів економічного зростання**[19].

Нестійкість ситуації, що у 2012 р. склалася в економіці Україні та за її межами, вимагає проведення вкрай обережної та вивіреної політики, спрямованої на стимулювання економічного зростання в умовах фінансової нестабільності. Труднощі вирішення цього завдання обумовлені непередбачуваністю й силою зовнішніх впливів, суттєвою сегментацією економічної та фінансової систем, що утруднює управління нею як єдиним цілим. З одного боку, вихід із депресії вимагає розігріву інвестиційних ринків на основі пом'якшення монетарної політики, пожвавлення підприємницької активності. З іншого, низька ефективність дії каналів трансмісійного монетарного механізму в Україні утруднює з'ясування цього завдання: за розриву між реальним і фінансовим секторами збільшення ліквідності в обігу призведе до спекулятивних перегрівів окремих сегментів фінансового ринку.

Вирішення зазначених проблем вимагає оновлення інструментарію макроекономічної стабілізації. **На сьогодні стратегічними цілями модернізації важелів фінансової політики є такі:**

• нарощування фінансування модернізаційних процесів у спосіб кредитування довгострокових інвестицій у реальний сектор економіки, що потребуватиме розширення інструментарію НБУ щодо економічних важелів впливу на кредитну політику комерційних банків;

• удосконалення інституційного забезпечення інвестиційного процесу у спосіб створення й розвитку спеціалізованих інвестиційних кредитно-фінансових установ; формування бюджету розвитку;

---

[19] *Економіка* України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К.: НІСД, 2010. – 96 с.

• створення умов для інвестиційної активності фізичних осіб у спосіб розвитку системи колективного інвестування, поширення в обігу фінансових інструментів для індивідуальних інвесторів, інтенсифікації пенсійної та страхової реформи;

• розвиток і підвищення стійкості вітчизняного фінансового ринку як інструменту акумулювання й розміщення довгострокових інвестицій;

• реформування системи фінансового регулювання на принципах пруденційного підходу та із врахуванням його наслідків для конкурентоспроможності й економічного зростання;

• формування інструментарію забезпечення довгострокової прогнозованості курсової динаміки й компенсації валютних ризиків;

• подолання фрагментарності системи фінансового регулювання у спосіб формування системи інформаційної взаємодії та координації дій фінансових регуляторів у сфері моніторингу й контролю за системними ризиками;

• підвищення рівня координованості заходів фінансового нагляду України із відповідними заходами зарубіжних країн для послаблення регулятивного, валютного, процентного арбітражу, забезпечення збалансованості потоків капіталу через кордони України;

• удосконалення системи збору й оброблення інформації для забезпечення прозорості функціонування фінансової системи в цілому та надвеликих фінансових інститутів зокрема;

• розроблення ефективної стратегії консультацій із суспільством на основі використання рекомендацій науковців та експертів щодо розвитку засад фінансового регулювання.

Низькі темпи зростання експорту у 2013 р. **можуть спонукати до намагання підтримки експортерів у вигляді цілеспрямованої девальвації гривні. На наш погляд, у короткостроковому періоді девальвація дозволила б здійснити певну корекцію зовнішньоторговельного балансу, проте забезпечення стійких тенденцій розвитку вітчизняного зовнішнього сектору потребує залучення в Україну інноваційних технологій, що гальмуватиметься девальваційними корекціями через збільшення вартості інвестицій.** Уповільнення інвестиційної активності негативно позначиться на процесах імпортозаміщення в середньостроковій перспективі, що перешкоджатиме відновленню курсової рівноваги після разової девальвації. Крім того, через високу залежність експортоорієнтованих виробництв від імпорту, сумарна результативність девальваційних корекцій може виявитися незначною, оскільки одночасно з номінальним зростанням цін на продукцію експортерів збільшаться їхні витрати. Зокрема, при прогнозованих реальних темпах приросту обсягів експорту на 4,5% експортоорієнтовані вироб-

ництва стимулюватимуть збільшення імпорту на 3%. **Отже, імовірна девальвація як засіб короткострокових коригувань зовнішніх дисбалансів матиме негативні середньо- та довгострокові наслідки для розвитку вітчизняної пропозиції на внутрішньому ринку.**

2.3.7. Оптимізація фіскальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень

Зважаючи на прогнозовані невисокі темпи економічного зростання, перед системою державних фінансів у 2013 р. постануть досить значні ризики, пов'язані з імовірністю формування нових дисбалансів у системі державних фінансів. Тому фіскальна політика має виходити із завдання збільшення доходів бюджету у спосіб, що не завдасть шкоди інвестиційній активності у країні, і раціоналізації бюджетних видатків для більш ефективного використання наявного фінансового ресурсу.

У сфері бюджетної політики в контексті необхідності мінімізації ризиків і загроз у 2013 р. доцільно сфокусуватися на таких заходах:

• гальмування динаміки зростання видатків. Головним завданням бюджетної політики має бути оптимізація структури видатків. Зокрема, підвищення рівня соціального захисту можливе за рахунок скасування необґрунтованих пільг для заможних верств населення;

• підвищення дієвості системи державних закупівель, реалізація її стимулюючого потенціалу завдяки мінімізації корупційних втрат і раціоналізації структури закупівель;

• зменшення боргового навантаження на економіку із спрямуванням понадпланових надходжень до бюджету на дострокове погашення частини зовнішнього державного боргу;

• визначення комплексу інвестиційних проектів, за якими видатки будуть «захищені» навіть у разі невиконання плану надходжень і потреби збільшення дефіцитного фінансування. Критеріями вибору таких видатків є їхня спрямованість на проекти, які в коротко- чи середньостроковій перспективі дозволять значно зменшити видатки бюджету, або збільшити його доходи, сприятимуть створенню значної кількості робочих місць, матимуть значний мультиплікативний ефект для економіки.

Забезпеченню фіскальної стабільності може сприяти внесення низки корективів у чинне податкове законодавство (щонайменше – на період виходу з кризи й депресії, як це відбулося в низці розвинених країн світу), які дозволять збільшити доходи бюджету, проте виключно у спосіб, який мінімізує негативні наслідки для економічної активності:

• запровадження підвищеної ставки ПДВ у 23% на товари розкоші;

• поглиблення прогресивної шкали податку на доходи фізичних осіб;

• розширення переліку корисних копалин, за видобування й реалізацію яких справляється рента;

• підвищення ставок податку на нерухомість.

Забезпечення повноцінного виконання податкового законодавства й консолідація бюджетних ресурсів мають супроводжуватися продовженням тенденції до реалізації стимулюючого потенціалу у спосіб:

• зниження ставки податку на частину прибутку, який реінвестується в модернізацію основних фондів;

• визначення цільового спрямування боргових залучень понад потреби рефінансування боргу, які мають спрямовуватися виключно на інвестиційні проекти розвитку;

• активізації використання спеціальних режимів стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності.

На нашу думку, в умовах депресивності економіки намагання стимулювання економічної активності за рахунок зниження загального рівня оподаткування є малопродуктивними, проте створюватимуть додаткове напруження в дохідній частині державного бюджету. Тому доцільним видається посилення уваги до спрямування акумульованих у бюджеті коштів на цілі розвитку. Для поліпшення ситуації в цій сфері потрібні суттєве підвищення ефективності державного інвестування на основі чіткого визначення вичерпного переліку інвестиційних пріоритетів, аби уникнути розпорошення інвестиційних ресурсів, активізація інвестиційної діяльності державних підприємств і підприємств з державною часткою, а також широке запровадження реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства у спосіб:

• перебудови механізму національних проектів на засадах державно-приватного партнерства;

• створення Державного банку реконструкції і розвитку й концентрації в його компетенції прямих бюджетних інвестицій та державних гарантій;

• радикального удосконалення управління державними підприємствами й акціонерними товариствами з контрольним пакетом акцій, з огляду на необхідність спрямування коштів на технологічну модернізацію виробництва;

• обов'язкового формування в системі видатків на фінансування соціальної сфери коштів на інвестиції в розвиток соціальної інфраструктури.

2.3.8. Диверсифікація й підвищення ефективності соціальної політики

Збереження розриву між поступом розвитку економічної та соціальної сфер, попри позитивні показники соціальної сфери 2012 р., спонукає до суттєвого підвищення ефективності соціальної політики. В умовах жорстких бюджетних обмежень екстенсивне збільшення обсягів фінансування майже неможливе, тому реалізація зазначеного завдання має здійснюватися насамперед у спосіб удосконалення організації соціальної сфери, посилення цільового характеру соціальних видатків і диверсифікації соціальної політики зі збільшенням складника, який створює умови для реалізації трудового потенціалу громадян.

Перспективною та дієвою видається концентрація реформ у соціальній сфері за напрямами, які дозволятимуть досягти зниження видатків домогосподарств уже в короткостроковій перспективі.

Зокрема, до таких напрямів належать **реформування національної системи охорони здоров'я і шкільної освіти** (що призведе до зниження рівня неофіційних платежів), поліпшення доступності житла тощо.

Зважаючи на наявні ризики соціальної сфери й довгострокові загрози соціально-економічного характеру, пріоритетами соціальної сфери слід вважати:

• **у політиці зайнятості** – адаптацію пропозиції праці до структури попиту на ринку праці з урахуванням необхідних зрушень у галузевій і територіальній структурі, цілеспрямоване підвищення вартості робочої сили як підґрунтя стійкого зростання доходів працюючих. Така мета, зокрема, передбачає:

– розроблення Державної стратегії зайнятості на період до 2020 р., яка, з-поміж іншого, передбачатиме структуру державного замовлення на підготовку фахівців у сферах вищої й середньої спеціальної (професійної) освіти;

– запровадження відповідно до державних пріоритетів економічного розвитку територій, структурної модернізації економіки механізмів заохочення роботодавців до створення нових робочих місць, насамперед у трудонадлишкових регіонах, у т.ч. у спосіб розвитку гнучких форм зайнятості;

– сприяння розвитку регіональних ринків праці для подолання територіальних диспропорцій у сфері зайнятості й відпливу кваліфікованої робочої сили з регіонів;

– регулювання міжрегіональної мобільності робочої сили у спосіб створення ринку доступного житла в регіонах (у т.ч. у сільській місцевості), збереження й розвитку соціальної інфраструктури;

• **у політиці доходів** – поступове зниження рівня диференціації доходів до економічно обґрунтованого рівня, підвищення у структурі доходів частки заробітної плати й доходів від самозайнятості у спосіб:

– поетапного підвищення рівня мінімальної оплати праці на основі змін прожиткового мінімуму;

– детінізації зайнятості;

– запровадження зниженої ставки для низькодохідних категорій населення при поглибленні прогресивної шкали податку з доходів осіб;

– розширення солідарної відповідальності у сфері соціального страхування у зв'язку з ризиками, що знижують життєвий рівень: хвороби, старість, безробіття, нещасні випадки та професійні захворювання;

– запровадження адресних механізмів підтримки незаможних верств населення;

• **у політиці соціального захисту населення** – пом'якшення негативного впливу на найменш соціально захищені категорії населення ризиків, що виникають унаслідок кризових і депресивних явищ, а також під час здійснення соціальних та економічних реформ. Для вирішення цього завдання необхідні:

– пріоритетне спрямування державних соціальних видатків на збереження системоутворювальних елементів комплексу соціальної сфери, забезпечення гарантій головних конституційних прав громадян, збереження потенціалу для розвитку соціальної сфери в майбутньому;

– радикальне підвищення якості й ефективності надання послуг соціальної сфери у спосіб диверсифікації їх постачальників та удосконалення механізмів розміщення й реалізації замовлень на надання послуг;

– установлення комплексу обов'язкових для дотримання під час розроблення програм соціально-економічного розвитку державних соціальних стандартів і нормативів, забезпечення їх наукової обґрунтованості, диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу, прозорості та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;

– реформування системи надання соціальних пільг, із поетапним переходом до адресного надання пільг у грошовій формі за добровільним вибором громадян, які мають відповідне право.

ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Матеріали засідання
«круглого столу»

13 грудня 2012 року в конференц-залі Національного інституту стратегічних досліджень відбулося засідання «круглого столу» з теми **«Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності»**. В обговоренні взяли участь працівники наукових та аналітичних установ, органів державної влади, недержавних організацій, представники засобів масової інформації.

В обговоренні взяли участь:

БАЗИЛЮК Ярослава Борисівна	завідувач відділу міжнародних фінансів та фінансової безпеки Академії фінансового управління Міністерства фінансів України
БАРАНОВСЬКА Ірина Вікторівна	старший науковий співробітник відділу економічного зростання та структурних змін в економіці Інституту економіки та прогнозування НАН України
БЕЛІНСЬКА Яніна Василівна	головний науковий співробітник сектору грошово-фінансової стратегії відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
БЕРЕЖНИЙ Ярослав Вікторович	старший консультант сектору інституційного розвитку відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
БОДРОВ Володимир Григорович	завідувач кафедри управління національним господарством Національної академії державного управління при Президентові України
ВАРНАЛІЙ Захарій Степанович	головний науковий співробітник сектору грошово-фінансової стратегії відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
ГУРОЧКІНА Вікторія Вікторівна	доцент кафедри міжнародної економіки та підприємництва Національного університету Державної податкової служби України

ГУСЄВ Вячеслав Олександрович	провідний науковий співробітник Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України
ЄРМОЛАЄВ Андрій Васильович	директор Національного інституту стратегічних досліджень
ЖАЛІЛО Ярослав Анатолійович	перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, президент Центру антикризових досліджень
КЛИМЕНКО Ірина Валеріївна	завідувач відділу зовнішньоекономічної політики Національного інституту стратегічних досліджень
КОВАЛЬ Павло Васильович	заступник директора Інституту економіки та менеджменту АПК Київського національного економічного університету
ЛИТВИЦЬКИЙ Валерій Олексійович	керівник групи радників голови Національного банку України
МАЗУР Ірина Іванівна	завідувач кафедри підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
МАКАРЕНКО Ігор Петрович	директор Інституту еволюційної економіки
МЄДВЄДКОВА Наталія Сергіївна	консультант сектору грошово-фінансової стратегії відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
ПАВЛЮК Алла Петрівна	завідувач сектору стратегій структурних перетворень відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень

ПОКРИШКА Дмитро Степанович	завідувач відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна	завідувач відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень
СОБОЛЄВ Борис Володимирович	старший науковий співробітник сектору досліджень глобальної економіки відділу зовнішньоекономічної політики Національного інституту стратегічних досліджень
СОКОЛЕНКО Станіслав Іванович	науковий керівник секції розвитку конкурентоспроможної економіки на основі кластерної моделі Спілки економістів України, президент Міжнародної фундації сприяння ринку, Голова правління ВАТ «Укрімпекс»
СУГОНЯКО Олександр Анатолійович	президент Асоціації українських банків
ТИЩУК Тетяна Анатоліївна	завідувач відділу макроекономічного прогнозування та досліджень тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень
УС Іван Васильович	старший консультант сектору зовнішньоекономічних відносин відділу зовнішньоекономічної політики Національного інституту стратегічних досліджень
УСТЕНКО Олег Леонідович	виконавчий директор Міжнародного фонду Блейзера
ХАРАЗІШВІЛІ Юрій Михайлович	головний науковий співробітник відділу макроекономічного прогнозування та досліджень тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень

ШАРОВ Олександр Миколайович	завідувач сектору досліджень глобальної економіки відділу зовнішньоекономічної політики Національного інституту стратегічних досліджень
ШУМИЛО Ігор Анатолійович	директор з економічних досліджень Міжнародного центру перспективних досліджень

Учасники засідання обговорили підсумки макроекономічної динаміки України у 2012 році, орієнтири політики реформ як відповідь на виклики глобальної нестабільності, пріоритети і завдання економічної та соціальної політики України у 2013 році.

ЄРМОЛАЄВ Андрій Васильович,
директор Національного інституту стратегічних досліджень

Шановні колеги!

Вітаю вас у нашій залі! Потрібно розуміти, що відбувається в Україні, що і як робити далі, які поради будуть доречними і які рішення ефективними.

Хочу подякувати колективу економістів нашого Інституту, які підготували аналітичну доповідь «Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності». Це наша своєчасна реакція на ситуацію, яка складалася на осінь 2012 р., коли вже стало зрозуміло, що попередні економічні плани, пов'язані з економічним зростанням і виконанням усього спектра соціальних зобов'язань, у т.ч. і бюджету, будуть дуже складними. Рік закінчується, на жаль, з не дуже оптимістичними показниками. І хоча ми зберегли соціальну та економічну стабільність, проте зростання фактично не відбулося, навіть навпаки, є згортання економічної активності у провідних галузях економіки, які були своєрідними локомотивами і джерелом надходжень до бюджету, основою інвестиційного процесу. Передусім маю на увазі сировинні галузі. Можливо, певна кон'юнктура зберігалася за рахунок торгівлі, свій ефект звичайно був і від програм, пов'язаних із підготовкою Євро-2012, однак на сьогодні маємо певний спад активності в будівництві, готельному бізнесі тощо.

Тому маємо розуміти, що 2012 р. став роком збереження рівноваги, але не став роком прориву. Причини цього (і економічні, і соціальні, і політичні) будуть у центрі уваги й учасників дискусії, а в подальшому, можливо, обговорюватимуться і на шпальтах газет, і в урядових кабінетах.

Хочу висловити кілька думок щодо перспективи.

Зазвичай кінець року – це не тільки підбиття підсумків, а і спроба більш чітко сформулювати проблеми та завдання на майбутнє. Рік завершується (і не тільки в нашій країні) звітами, посланнями. Уже була можливість ознайомитися з текстом послання президента Російської Федерації. Передбачається оприлюднення аналітичних матеріалів і у зверненні Президента України, над яким працювали останнім часом. У них буде надано якісну оцінку за рік: глобальна криза стимулювала вичерпання тієї сировинної моделі економіки, яка, на жаль, домінувала в Україні останніми роками. Питання полягає в тому, наскільки нам удасться за рахунок майбутніх реформацій не лише зберегти внутрішню стабільність і виконувати бюджетні зобов'язання та соціальні програми, але й стимулювати реалізацію структурної перебудови еконо-

міки. В Україні досі залишається нереалізованим потужний потенціал внутрішнього ринку. Маю на увазі не лише ринок споживання, а й виробничий ринок, ринок робочої сили. У цьому сенсі, мабуть, саме розвиток робочої сили на тлі розвитку реального сектору економіки є ключем для подальшого розвитку України, проведення її модернізації в умовах глобальної кризи.

На мою думку, доцільно говорити про те, що це питання не лише економічне, але й політичне. Певна консервативність провідних бізнес-кіл, які зберігали лідерські позиції в сировинній економіці, призвела до того, що внутрішній реінвестиційний процес перерозподілу прибутку, отриманого в сировинних галузях на розвиток інших галузей, на участь у нових інвестиційних програмах, на жаль, не дуже активний. Зазвичай, там також переважала кон'юнктура. Тому завдання держави, уряду – віднайти механізми на основі діалогу, ефективного залучення національного бізнесу та національного інвестора до програм, що розглядаються як перспективні й водночас вигідні для підприємства. Передусім маю на увазі формування галузей із високою доданою вартістю: у нас зберігається потенціал і машинобудування, і сільгоспмашинобудування, є перспективи, пов'язані з автомобілебудуванням тощо. Цей перелік досить відомий і потребує додаткового аналізу перспектив кожного сегмента. Маємо надію також на те, що у 2013 р. відбудуться більш рішучі зміни в оборонно-промисловому комплексі, який поки що залишається окремим «айсбергом» у національній економіці, але тим не менш глибока реформа (формування профільних концернів, сучасний підхід до конверсії, який передбачає передусім конверсію технологій із залученням приватного капіталу до виробництва продукції на базі існуючих технологій) дозволить сформувати більш конкурентоспроможний ОПК як складник національної економіки. Зараз над цим працюють, у т.ч. і фахівці нашого Інституту.

Також вважаю за необхідне порушити питання про перегляд підходів до національного проектування. Не хочу повертатися до тем, пов'язаних із суперечливою інформацією про успіх або неуспіх того чи іншого окремо взятого національного проекту, але нагадаю, що ще у 2010 р. фахівці нашого Інституту підготували аналітичну доповідь із пропозиціями стосовно політики національних проектів. На жаль, ці підходи свого часу не були враховані, переважив більш схоластичний підхід, за яким проект ототожнюється з тим чи іншим бізнес-проектом і більшою мірою розраховується на залучення зовнішнього інвестора. Але, на нашу думку, є сенс говорити про національне проектування як про напрям формування якісних характеристик нової

моделі економіки, які мають складатися з нових програмових завдань, де держава виконує і функції нормопроектного забезпечення, і створює умови, водночас активно залучає до реалізації національного проекту передусім вітчизняного інвестора. Тут маємо також багато незадіяних ресурсів – і не лише пасивну позицію крупного капіталу в національному проектуванні, але й великий, незадіяний досі ресурс населення, який породжується тіньовою економікою і, на жаль, залишається пасивним з погляду національного ресурсу розвитку. Звичайно, насамперед ідеться про напрацювання сучасних ринкових механізмів раціонального та гарантованого використання такого ресурсу саме як інвестиційного.

Зрештою, всі ми добре розуміємо, що модернізація економіки ототожнювалася лише з промисловою індустрією як такою. Тим не менше, за нинішніх умов дуже важливим є сегмент розвитку індустрії послуг і, як на мене, не менш важливої культурної індустрії. Ми починаємо роботу разом із Кабінетом Міністрів, Міністерством культури з напрацювання практичних пропозицій стосовно формування культурної індустрії. Упевнений, що цей сегмент вирішує не лише економічні проблеми, але й проблеми, пов'язані з формуванням більш розвиненого гармонійного національного культурного простору як єдиного гуманітарного. Адже це – формування ринку послуг, пов'язаних із вихованням дітей, створення розважальних центрів для молоді, формування більш доступної популяризованої системи, пов'язаної з використанням інформаційних ресурсів, комерціалізація цієї сфери, забезпечення доступності культурних артефактів у різноманітних формах із використанням сучасних медіатехнологій на бізнес-основі. Тобто формування такого ринку пропозицій культурного продукту, на нашу думку, є вельми перспективним і в економічному, і в культурному й духовному вимірах.

Маємо можливість не лише обговорити ці питання, а і внести конкретні пропозиції. На часі формування національного плану реформ на наступний рік і маємо надію, що бюджет на 2013 р. переглядатиметься і додаткові можливості будуть.

ЖАЛІЛО Ярослав Анатолійович,
перший заступник директора
Національного інституту стратегічних досліджень

Сьогодні ми зібралися підбити підсумки 2012 р., обговорити перспективи 2013 р., основні засади політики держави. Дозволю собі озвучити деякі думки, викладені у запропонованій колективній аналітичній доповіді економічного блоку Інституту.

Погіршення становища світової економіки у 2012 р. спонукало експертів і пересічних громадян до посилення занепокоєності щодо перспектив стабільності української економіки. Фактично глобальна нестабільність влаштувала іспит українській владі щодо врахування ризиків та уроків кризи 2008–2009 рр.

Нагромадження ризиків нестабільності, обумовлених втягуванням відкритої економіки нашої країни у глобальну економічну стагнацію, є неминучим. Ці ризики накладають відбиток на процес реалізації стратегії економічних і соціальних реформ. Між тим без послідовного реформування головних сфер економічного та соціального життя досягнення реальної антикризової стійкості майже неможливе. Адекватна та ефективна політика антикризової стабілізації відіграє критично важливу роль для забезпечення послідовності та незворотності реформ.

Підбиваючи підсумки 2012 р., варто зазначити, що динаміка ВВП України у 2012 р. залишається позитивною, проте нестійкою. Сумарний приріст ВВП за І півріччя складав 2,6%. Причому у ІІ кварталі темп прискорився порівняно з І – з 2 до 3%. Між тим у ІІІ кварталі динаміка ВВП помітно погіршилася: за оцінками Держстату, у ІІІ кварталі спад ВВП складав –1,3%.

Якщо економічне зростання у 2011 р. забезпечувалося передусім галузями реального сектору економіки, то у 2012 р. ситуація дуже змінилася – приріст ВВП у І півріччі сформовано насамперед сферами транспорту й торгівлі, а також задоволенням платоспроможного попиту населення внаслідок зростання доходів, яке у січні-червні 2012 р. складало 13,6%. Переробна промисловість не забезпечувала зростання. У І півріччі 2012 р. кінцеві споживчі витрати стали головним джерелом зростання ВВП. При цьому визначальним чинником їх зростання був попит з боку домогосподарств.

Другим за значущістю джерелом зростання ВВП було нагромадження основного капіталу. Це обумовлено збереженням високої позитивної динаміки інвестиційної діяльності: за результатами січня-червня 2012 р. освоєно на 29,1% більше капітальних інвестицій, ніж роком раніше, за дев'ять місяців приріст знизився до 17,0%.

На противагу панівній думці про те, що головним рушієм інвестицій у 2012 р. були державні вкладення, зазначимо, що внесок державного та місцевих бюджетів дещо зменшився: 8,6% у 2011 р. та 7,9% у 2012 р. Частка банківських кредитів майже не змінилася – 15,8 та 15,7% відповідно, частка власних коштів підприємств зменшилася з 63,0 до 61,2%, а приріст досягнуто за рахунок того, що в 1,6 разу зросла частка індивідуального житлового будівництва.

Кардинально змінився вплив зовнішньоекономічної діяльності на формування ВВП. Унаслідок суттєвого (на 6,8%) скорочення у I півріччі 2012 р. обсягів експорту товарів і послуг, його внесок у формування ВВП набув від'ємних значень. Натомість скорочення у I кварталі обсягів імпорту на 4,3% забезпечило йому позитивний внесок у формування приросту ВВП у 2,3 в. п. Проте вже у II кварталі обсяги імпорту знову суттєво зросли, внаслідок цього негативний внесок імпорту у формування приросту ВВП досяг –5,4 в.п.

Низхідна динаміка макроекономічних показників і високий рівень викликів з боку глобальної економічної нестабільності зумовили складність проведення збалансованої грошово-кредитної політики. Як наслідок, 2012 р. став роком безпрецедентно низької інфляції. За офіційними даними, за десять місяців ціни знизилися на 0,4%. Однак такий показник слід сприймати не як позитив, а як ознаку депресивності економіки.

Помірно-позитивні темпи приросту грошових агрегатів сприяли підтриманню фінансової стабільності, проте не мали суттєвого стимулюючого впливу на макроекономічну динаміку. Низька дієвість каналів монетарного трансмісійного механізму «замикала» грошову масу у фінансовому секторі й позбавляла реальний сектор належних ресурсів для відновлення економічного зростання.

Поширений штамп, що кредитування не здійснюється, є перебільшенням, проте кредитування юридичних осіб зростало вельми повільно: гривневі кредити збільшилися за 11 місяців року на 7,8%. Гривневі кредити фізичним особам зросли на 17,8%, а юридичним – на 5,6%, причому кредитування фізичних осіб демонструє випереджальну динаміку.

Разом з тим банківський сектор нагромадив вагомі ризики, пов'язані з високим рівнем прострочених кредитів; різким зростанням портфеля цінних паперів і посиленням залежності банківської системи від стану державного бюджету; короткостроковою та дорогою депозитною базою; високим рівнем доларизації депозитів. Ці ризики підвищують вразливість банківської системи до зовнішньої кон'юнктури і посилюють нестійкість її активів і пасивів.

Ситуація на валютному ринку упродовж 2012 р. залишалася стабільно напруженою. Офіційний курс гривні був майже незмінним, проте періодичні коливання курсу на міжбанку демонстрували наявність девальваційного потенціалу гривні. Чинниками його нагромадження стали:

• високі інфляційно-девальваційні очікування, зумовлені наростанням негативного сальдо торговельного балансу, значними обсяга-

ми зовнішнього боргу, загальним депресивним станом національної економіки та демонстраційним ефектом світової фінансової нестабільності;

• девальвація валют країн-сусідів і девальваційне лобі експортерів;

• стабільно значний попит на купівлю населенням валюти для повернення валютних кредитів та утворення заощаджень.

Утім, рівень девальваційних ризиків поки що не розглядається нами як значний завдяки наявності низки компенсаторів.

Сповільнення економічної динаміки та відсутність «інфляційного податку» не могли не призвести до посилення ризиків у системі державних фінансів.

Мобілізація основних податків до державного бюджету характеризується позитивною динамікою порівняно з 2011 р. Позитивним є те, що справляння податків у поточному році відбувається без значних штучних затримок відшкодування ПДВ та авансового збирання податків.

Проте стримана динаміка зростання доходів бюджету дисонує з високими темпами зростання видатків. Рушіями стали й соціальні, й інвестиційні видатки державного бюджету, які розглядалися як один зі стимуляторів прискорення економічного зростання.

Що стосується прогнозу на 2013 р. і далі, слід зазначити, що згідно з прогнозами провідних міжнародних фінансових інститутів глобальному економічному середовищу залишаються притаманними ознаки економічної депресії та досить високого рівня невизначеності перспектив і макроекономічної нестабільності.

За таких умов економіці України у 2013 р. будуть притаманні такі тенденції:

• *відновлювальне зростання промислового виробництва*. Потенціал відновлювального зростання, найімовірніше, буде вичерпаний вже у 2013 р. Надалі можливості швидко наростити пропозицію при збільшенні попиту звузяться, тому збереження «розігрітого» внутрішнього ринку призводитиме до формування інфляційних тенденцій і прискорення зростання імпорту. У зв'язку з цим формування сприятливих умов інвестування у 2013 р. є необхідною умовою подальшого стійкого зростання промислового виробництва;

• *випереджальне зростання приватного споживання*. В умовах наростання зовнішньоторговельної лібералізації зростання доходів населення може поєднуватися зі скороченням споживання вітчизняних товарів;

• *збереження високих темпів нагромадження основного капіталу*. Джерелами нарощення інвестиційного потенціалу вітчизняної еконо-

міки будуть залучення розпорошених усередині країни фінансових ресурсів (кошти населення, комерційних банків), а також залучення коштів зі світових фінансових ринків. Слід зазначити, що найдинамічнішим може виявитися прискорення припливу в Україну прямих іноземних інвестицій із коштів резидентів України, які інвестують кошти своїх контрольованих іноземних компаній;

• *повільне поліпшення умов зовнішньої торгівлі.* Завершення виборчого процесу до Верховної Ради та відносна віддаленість підготовчої кампанії до президентських виборів 2015 р. сприятимуть зменшенню невизначеності внутрішнього середовища й поліпшенню очікувань суб'єктів економіки.

Окремо треба зупинитися на пріоритетах і завданнях економічної політики. Спад промислового виробництва у 2012 р. заклав передумови адаптаційної перебудови економіки України для функціонування в умовах значного зменшення ваги експортного чинника. Змістом такої перебудови має стати зменшення питомої ваги традиційних експортних секторів промисловості, переорієнтація ресурсів на забезпечення потреб внутрішнього ринку та освоєння нових зовнішніх ринків продукції з вищим рівнем доданої вартості,в т.ч. у сегменті послуг.

Реалізація таких завдань потребує надійної макроекономічної стабільності. Це вимагатиме відходу від діючої нині моделі валютно-грошової політики, притаманної експортоорієнтованій економіці, в якій грошова пропозиція критично залежить від стану платіжного балансу. Зміна рушіїв економічного зростання потребує зміни інструментарію та пріоритетів політики макроекономічної стабілізації.

На наш погляд, системними пріоритетами економічної політики в Україні у короткостроковій (на 2013 р.) та середньостроковій (на 2014–2015 рр.) перспективах мають стати такі.

Перший пріоритет стосується здійснення системних заходів щодо стимулювання економічного зростання. Зважаючи на очікуване вичерпання традиційних рушіїв, які забезпечували відновлювальне зростання економіки у 2010–2012 рр., зазначене завдання вимагатиме застосування додаткових важелів у нижче наведених сферах:

• раціоналізація використання наявного ресурсного потенціалу завдяки оптимізації його використання в організаційному й технологічному вимірах. Метою оптимізації є отримання максимальної ресурсовіддачі та мінімізації непродуктивних втрат. До цієї сфери належить і підтримка експортерів;

• сприяння мобілізації ресурсів розвитку внаслідок концентрації розпорошених, не задіяних раніше або задіяних неефективним чином ресурсів (насамперед фінансових) і спрямування їх на цілі розвитку;

• отримання додаткового потенціалу зростання за рахунок поліпшення якості зростання (розвитку підприємницької діяльності, капіталізації раніше не капіталізованих ресурсів, упровадження інноваційних технологій і виробництв);

• поліпшення інвестиційного клімату у спосіб удосконалення загального (податкового, земельного, корпоративного, митного) та спеціального інвестиційного законодавства, підвищення рівня захисту інтересів приватних інвесторів, посилення заходів боротьби з корупцією у сфері інвестиційної діяльності.

Другий пріоритет передбачає подолання інституційної кризи з метою відновлення дієздатності ринкових важелів реалізації державної економічної політики, раціональності прийняття рішень суб'єктами господарювання, що є необхідним для формування суспільного консенсусу щодо здійснюваних економічних реформ у післявиборчий період. Досягненню цієї мети сприятимуть такі заходи:

• формування відчутного позитивного соціального ефекту економічних зрушень завдяки сприянню збільшенню зайнятості, спрощенню самозайнятості та започаткуванню малого бізнесу, підвищенню ефективності соціальних видатків бюджету;

• створення умов для раціоналізації очікувань і поведінки суб'єктів господарювання завдяки поширенню об'єктивної інформації про стан економіки, ринків, заходи державної політики у сферах реформ і протидії ризикам кризи, зміцненню партнерства держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики, посиленню наукових засад політики реформ;

• забезпечення ефективного правозастосування в усіх сферах суспільного життя (проведення ефективної антикорупційної політики, протидія рейдерству, гарантування повноцінного надання публічних послуг тощо);

• орієнтація економічної та соціальної політики на післякризові глобальні виклики завдяки подоланню вузької антикризово-стабілізаційної ідеології діяльності органів влади, у т.ч. регіонального рівня, та запровадження стратегічних засад формування економіки, спроможної відповісти на конкурентні виклики післякризового світу.

Третій пріоритет передбачає забезпечення дієвості політики держави у протидії ризикам глобальної економічної кризи, що дозволить поліпшити інвестиційний клімат і очікування економічних суб'єктів, знизити залежність реалізації політики реформ від коливань світової економічної кон'юнктури.

Реалізація цього пріоритету має відбуватися у спосіб модернізації інструментарію антиінфляційного регулювання з наданням переваги

немонетарним інструментам, які не відіграють гальмівної ролі щодо економічного зростання; запровадження сучасних механізмів банківського регулювання, орієнтованого на поєднання стабільності банківської системи з активізацією кредитних механізмів структурної модернізації економіки; формування довгострокової стратегії валютної політики з посиленням курсової прогнозованості та запровадженням інструментів зниження валютних ризиків для учасників валютного ринку.

До стратегічних напрямів державної економічної та соціальної політики у 2013 р. слід віднести такі: дерегуляція та мотивація бізнесу до зростання; розвиток внутрішнього ринку і стимулювання імпортозаміщення; реалізація потенціалу аграрного сектору в умовах загострення ризиків світової продовольчої кризи; сприяння експортерам і зміцнення конкурентоспроможності експорту; модернізація важелів макроекономічної стабілізації в умовах збереження нестабільності глобальної економіки; оптимізація фіскальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень; диверсифікація та підвищення ефективності соціальної політики.

ЛИТВИЦЬКИЙ Валерій Олексійович,
керівник групи радників
голови Національного банку України

Щодо ідентифікації стану економіки сьогодні: це – контракція, *slowdown*, технічна рецесія чи повна рецесія? У макроекономіці є певні поняття, що характеризують бізнес-цикл. Стан економіки потрібно ідентифікувати з огляду на підсумки року. А це, до речі, не так просто, тому що діагностика залежить від того, як цей стан кваліфікувати. Автори використовують такі протилежності: *soft landing* – криза. Але якщо *soft landing*, то протилежністю є *hard landing*. До чого, зрештою, схиляються автори? Хіба це «м'яка посадка»? Майстер такої «інженерної» справи, як «м'яка посадка», Алан Грінспен здійснював її з високих рівнів економіки, коли вона була «перегріта» і треба було проводити відповідну процентну політику, знижувати динаміку до таких темпів, за яких вона б одночасно не спричиняла рецесію і сприяла уповільненню інфляції.

А яка «м'яка посадка» може бути в нашій державі? Погляньмо на досвід «м'яких посадок» в Україні. Що було у 2002 р. – уповільнення (*slowdown*) чи «м'яка посадка»? З яких рівнів економічного зростання? У 2001 р. був відомий рівень – 9%, у 2000 р. – майже 6%. Можливо, у 2002 р. у нас була «м'яка посадка», адже ми були так стурбовані високою інфляцією, тим, що економіка «перегріта», і пішли на зниження

економічної динаміки, вийшли на 5,2% у 2002 р. і отримали дефляцію. Але ж кризи у 2002 р. не було! І інфляції не було! Автори говорять, що Україна живе з дефляцією. Але це неправильно. Треба вказувати період: за 11 місяців в Україні інфляція складала 0,6%. У нас низька інфляція, але це – не дефляція. На рівні статистичної похибки. Тоді треба відповісти на запитання: чому дефляція – це погано, яка базова характеристика інфляції, яка динаміка зростання оптових цін?

Це до того, що, можливо, не слід ідентифікувати стан економіки за два місяці до закінчення року. Офіційно ми не маємо динаміки ВВП за десять місяців. Є оцінки, у т.ч. моїх колег із Національного банку. Тільки 17 грудня ми матимемо інформацію про базовий сектор за жовтень, але все одно навіть ця інформація не дасть нам уявлення про всю економіку, тому що 40% ВВП створять галузі, про які ми маємо дуже приблизне уявлення. Наважуся сказати, що взагалі економічне зростання зараз тримається на рівні декількох відсотків за рахунок сфери послуг, передусім торгівлі, фінансового, банківського секторів. Але не реального сектору.

Дуже обережно висловлюю таке припущення: в Україні уповільнення економіки почалося в IV (можливо, навіть у III) кварталі 2011 р. Динаміка стала погіршуватися, економіка – уповільнюватися. Це період, коли широкого розповсюдження набули розмови про другу хвилю кризи. Вона тоді ще не прийшла, але IV квартал 2011 р. засвідчив, що «проблиски» цього впливу вже є. Але ж у 2008 р. ми думали, що відійдемо від зовнішнього впливу. Тоді говорили про те, що матиме місце *decoupling,* що нас це не зачепить. Начебто так і відбувалося. Але все одно ми повністю увійшли в *recoupling,* а 2009 р. – у кризу. І прогноз виявився надміру оптимістичним. А зараз ми маємо сміливо сказати, що буде *recoupling,* що ми вже відчули вплив зовнішнього чинника. Тому правильно, на мою думку, відповідаючи на запитання про динаміку, називати зовнішній і внутрішній контур уповільнення. Це уповільнення триває весь 2012 р. Офіційно на 2012 р. динаміка була запланована менша, ніж на 2011 р. – це вже визнання того, що уповільнення відбувається.

Щодо причин уповільнення, то чи можна все зводити до ролі чистого експорту? У нас чистий експорт від'ємний з 2006 р., коли ціни на газ зросли. З 2006 р. поточний рахунок, торговельний баланс – від'ємні. Тобто справа не лише у чистому експорті. Що ще впливає? Запозичення. Їх набагато більше, ніж минулого року. Статистика платіжного балансу свідчить, що обсяг кредитів та облігацій за січень-жовтень 2011 р. становив 266 млн дол. США, у 2012 р. – 4187 млн дол. США. То, можливо, потрібно припинити запозичувати кошти? Потрібно розі-

братися, в чому справа. У жовтні 2008 р. ситуація була значно гіршою, існувала загроза дефолту. Сьогодні немає відпливу капіталу, навпаки, є приплив, є у кого позичати. Треба також проаналізувати, як це впливає на ситуацію.

Уповільнення триває, але чи є це рецесією? Є таке поняття, як «рецесія зростання», але не всі, у т.ч. і я, його вподобають. Коли говорять про рецесію зростання, дехто думає, що це вже спад. Рецесія зростання – це приблизно те саме, що і *slowdown*, але триває довше, ніж квартал. Цього року уповільнення триває з III кварталу, і якщо воно триватиме й у IV кварталі, то це буде не уповільнення, а від'ємна динаміка, що означатиме технічну рецесію. Але ми знатимемо про це у ліпшому випадку в січні-лютому 2013 р., коли буде повна статистика. Тому я обережно характеризую цей стан. У нас уповільнення економіки триває уже протягом п'яти кварталів, і проблема полягає в тому, щоб відповісти, у т.ч. науковцям і практикам, на запитання: як не допустити анігіляції попереднього дворічного відновлення, яке прогресувало – 4%, а потім 5%? Сьогодні зростання вимірюється десятими.

Відповідаючи на це запитання, автори в аналітичній доповіді не дають чіткої оцінки політиці реформ: чи була ця політика чинником, що прискорював економічне зростання, принаймні у першій половині року, коли воно спостерігалося? Економічні реформи прискорювали чи уповільнювали економічне зростання? Узагалі, українські економічні реформи за рівнем їх якості – це чинник стримування економічного зростання, або ж навпаки, його пригнічення? Я схиляюся до того, що всі реформи – це значні кошти, навантаження на бюджет.

І останнє щодо «м'якої посадки»: можливо це чи ні? У 2000–2001 рр. відбувалося прогресивне зростання – спочатку 6, потім 9%, у 2002 р. – уповільнення. Потім два роки тримався високий рівень – 9% у 2003 р., 12% – у 2004 р. Після цього – знову уповільнення: уже не 5,2% (як у 2002 р.), а 2,7%. Це була «м'яка посадка»? Так, можливо, це і був перший *soft landing*, але ж із високих рівнів! Протягом 2003–2004 рр. ми економіку «нагріли»: 12% – зростання, 12% – інфляція. 2005 рік – знову уповільнення до 2,7% (2,3% у 2008 р.) Здавалося, після цього «приземлення» у 2005 р. варто було б очікувати певних змін у макроекономічній політиці. У 2006, 2007 рр. економіка «розігрівалася», особливо на споживання... 2005 року був дуже сильний «розігрів» споживання! І в доповіді правильно зазначено, що є експірація цього чинника, він вичерпується. На 15,7% зростає роздрібна торгівля, а інвестиції – в депресії. Особливо, якщо взяти І півріччя цього року (23%), а за дев'ять місяців уже 17%. Від'ємна динаміка була у III кварталі, а будівництво протягом

цілого року в «мінусах». Це означає, що є інвестиційна, м'яко кажучи, «анемія», і одним споживанням ми не врятуємося. 2006–2007 рр. – це роки, коли економіку «гріли» з двох боків: у 2005 р. «запустили» споживання, його рівень підвищили у 2006–2007 рр., потім надходили інвестиції, був непоганий зовнішній попит. Результат: у 2008 р. споживчий, кредитний бум, «перегрів» і «жорстка посадка» у 2,3%, яка у подальшому трансформувалася в безпрецедентний спад – 14,8%. Це була дійсно «жорстка посадка»!

Ще один дискусійний момент: реакція у 2009 р. на ситуацію 2008 р. Яким був дефіцит бюджету, скільки витрачалося коштів (у т.ч. й МВФ) на бюджет? Згадаймо дискусії між Національним банком та урядом (кошти спрямувати в бюджет чи в резерв). У 2009 р. був сильний «розігрів» з великим дефіцитом бюджету. Чи можна його оцінювати однозначно? З одного боку, 22% інфляція, 14,8% падіння, з іншого – у II кварталі 2010 р. економіка вийшла з рецесії, спочатку технічно, а потім у IV кварталі навіть відбулося прискорення. У 1990-х роках у МВФ панувала думка, що бюджетний дефіцит – це дуже погано. Хоча зараз погляди МВФ значно змінилися. Проте ми досі висловлюємося, як нас учили згідно з Вашингтонським консенсусом: як монетизувати бюджетний процес, яка буде монетарна акомодація? А чи завжди монетарна акомодація – це погано? Ці запитання теж потребують відповіді.

І останнє, що стосується зовнішнього контуру. Вартими дослідження вважаю чистий експорт, приплив іноземних інвестицій, можливість запозичень, газ (оскільки економіка «втомлюється» від щорічного підвищення цін на нього), співробітництво з МВФ і його вплив на приплив прямих іноземних інвестицій (який цього року дещо менший, ніж минулого). Також не варто забувати про погодний чинник впливу на врожай. Крім того, материнські банки не дуже охоче співпрацюють із дочірніми. Усе це впливає на зовнішній контур.

Внутрішній контур – особливості бізнес-циклу. Вважаю, науковим установам слід звернути увагу на те, чому кожен третій рік відбувається уповільнення, причому досить відчутне. Чи переважає споживання над інвестиціями? Цього року електоральний чинник вносить проблеми в економічні очікування. Крім того, девальваційні очікування, на мою думку, були не набагато більшими за економічні. На останні бізнес-електорат резервує активність і ліпше адаптується до наслідків проведених реформ або наполовину проведених чи заблокованих. Якщо він адаптується до виборів і наслідків реформ, то це теж має певний вплив. У другій половині 2012 р. спостерігався різкий спад інвестицій. Чим це пояснити? Якщо у І кварталі 23% зростання, то

чому такий різкий спад інвестицій відбувся у III кварталі? Зараз відчувається, що головною проблемою є інвестиції, а також кредитна «анемія». Національний банк виділяє достатню кількість грошей не тільки для того, аби проводити арбітражні операції на валютному ринку. НБУ дає грошову пропозицію не тільки для того, щоб працювати із цінними паперами, він також зацікавлений у відповідній кредитній активності. Банки з невизначених причин не погоджуються: щось залежить від регулятора, щось від законодавства, щось від загальної ситуації. Є якісь помилки. На 2013 р. Національний банк оголосив наміри різко посилити увагу до рефінансування. Чому не здешевили його вартість? Який орієнтир облікової ставки ставити, якщо цілий рік не переглядався бюджет, у т.ч. й показник інфляції? Зараз рік закінчується, а чи є офіційний перегляд показника інфляції? Чи залишилося 7,9%? Але ж маємо 0,4% до грудня, 0,2% – плинна й 0,6% за 11 місяців. Це, до речі, буде історичний мінімум. І якби не було такої ситуації з інфляцією, то зростання, яке є на сьогодні, не було б, тому що в реальному секторі ми його вже не бачимо. А торгівля, сфера послуг? Реальні доходи населення цього року зросли на близько 8%. Зараз вони складають 14,9%. Хіба це ВВП потягнув за собою таке зростання реальних доходів? Чи збільшували споживання? Ні! Це пояснюється феноменом низької інфляції. Так, до речі, як і в 2002 р. Тому міцно триматимемося за антиінфляційну політику й не змінюватимемо її. Так само, як і політику стабільності, а не фіксованого курсу. Політика нівелювання коливань, викликаних ситуативними чинниками, а не фундаментальними, триватиме. Ми намагалися всім довести, що це буде й після виборів, і я стверджую, що це надовго.

ЖАЛІЛО Я. А. :

Дійсно, дуже цікава тема: наскільки політика реформ або зміни, які відбулися у т.ч. й 2012 р., є проактивним чи контрактивним чинником. З одного боку, виникає певна ситуаційна незбалансованість, яка може навіть гальмувати динаміку використання ресурсів, але з іншого – можливо, все-таки необхідно відшукати такі напрями реформ, які б відігравали проактивну роль.

ШУМИЛО Ігор Анатолійович,
директор з економічних досліджень
Міжнародного центру перспективних досліджень

Складається враження, що заклик (який, до речі, лунає уже протягом 20 років) щодо необхідності інвестиційно-інноваційної моделі, не втрачає актуальності.

Вважаю, що дуже важливо зараз усвідомлювати таке.

1. Усі продовжують погіршувати прогнози на наступний період, на 2012 р. (хоча він уже закінчується), проте уточнення робляться, і всі вони в бік зниження. Очікується, що 2013 р. буде ліпшим, ніж 2012 р., але оновлені прогнози значно гірші порівняно з попередніми.

2. Валютні війни. США першими, а Європа, можливо, із запізненням і не в такій явній формі, але проводять, і можливо, наступні кілька років проводитимуть політику відносного послаблення своїх валют.

3. Вже у 2012 р., на відміну від попередньої кризи, і в наступні роки більшість аналітиків у прогнозах схиляється до того, що ціни на енергоносії, які ми споживаємо, хоча і знизилися порівняно з попередніми періодами, але все одно є високими, а ціни на метали, які ми експортуємо, знизилися значно більше, і їх суттєвого підвищення не буде. Тобто умови торгівлі погіршуватимуться.

4. Є оцінка МВФ, і потрібно пам'ятати, що можлива криза в Європі призведе до 5% падіння за наступні чотири квартали. Говорю це до того, що більшість країн нині в існуючих песимістичних обставинах оголосили план дій. Наприклад, Російська Федерація чітко визначила, як поводитиметься щодо бюджету, макроекономічної політики за такого кризового сценарію розвитку Європи, який, зрозуміло, зачепить Росію і тим більше зачепить нас. А чи можна сказати, що у нас є план дій?

Слід більш чітко визначити, що є проблемою, а що симптомом, а також те, у чому полягає слабкість саме України. Слід взяти до уваги й те, як міжнародні рейтингові агентства оцінюють нас, Росію (низьке покриття резервами). Це констатація. Інше питання: чому? Насправді, коли говорять про порівняння резервів Національного банку з імпортом, то вже протягом п'яти-шести років зовсім інші показники увійшли у практику: відношення до короткострокового боргу за терміном погашення – понад 50 млрд дол. США, а резерви – 25,3 млрд дол. США (тобто менше за 50%). Значною є потреба в зовнішньому фінансуванні. І. Акімова говорить про необхідність погашення в 2013 р. 9,5 млрд дол. США зовнішніх зобов'язань і банку, і уряду. Але яким чином ці ресурси залучатимуться? Від МВФ, Світового банку? Чи шукатимуть інші джерела? Уже протягом двох років тривають розмови, що ми залучимо ці ресурси, або вже залучаємо по відсотках, по яких не залучає ніхто в Європі. Ці гроші вже не можна буде повернути без значних втрат.

Щодо бюджету. Вважаю фантасмагорією, коли в бюджет 2013 р. вносяться макропоказники без публічних оцінок владою показників 2012 р. щодо стану економічного зростання, інфляції, доходів бюджету.

Виникає запитання: чому доходи наступного року значно менші за доходи попереднього? На мою думку, головною проблемою української влади є нечіткість і несумісність цілей і завдань макроекономічних орієнтирів. Уже скільки років говориться про необхідність переходу до середньострокового прогнозування, але хто зараз довіряє орієнтирам, закладеним на 2013 рік? Не тому чи іншому показнику (він може бути реалістичним), а їх сукупності?

Не можу не зупинитися на деяких показниках, які дуже часто, як на мене, трактуються неправильно або викривлено. Насправді дуже часто, коли говорять про платіжний баланс, звертають увагу на сальдо поточного рахунку. Але варто дивитися на широкий показник балансу: –14 млрд дол. США сальдо поточного рахунку плюс 6,5 млрд дол. США прямі іноземні інвестиції. Це те, що насправді визначає вплив на валютному ринку. Але ми дещо інша країна: у нас ті самі гроші заходять через кредити (бізнес їх «заводить» як кредити від іноземного капіталу). На це треба дивитися значно прискіпливіше. Насправді Національний банк стверджує, що у країну заходить значно більше валюти.

У Російській Федерації в 2010 р. перейшли до гнучкого, керованого курсу і показали, що не тільки євро може послаблюватися до рубля, а й долар. А у нас, на жаль, звикли до того, що долар або стабільний, або тільки девальвує.

Слід звернути увагу на оцінку курсу, надану МВФ. Є три варіанти оцінки: за двома з них гривня насправді переоцінена, а третій свідчить, що гривня навпаки недооцінена на 9%. Однак усі говорять тільки те, що гривня переоцінена на 8 чи 13% (за першими двома оцінками), і ніхто не згадує, що по динаміці реального ефективного обмінного курсу є значний запас. Це і дозволяє Національному банку (те, що ми зараз спостерігаємо) за умови чіткості економічної політики переходити до гнучкості валютного курсу.

Також варто звернути увагу на слабкість державних інституцій. Оцінки з дослідження *Standard&Poor's* стосовно Росії фактично можна переносити й на Україну. На жаль, мушу знову зазначити, що Національний банк продемонстрував свою слабкість, він теж втягнутий у бюджетний процес, авансом перераховує гроші до бюджету, значною мірою є основним гравцем або на вторинному ринку, або через рефінансування передусім державних банків і купівлю цінних паперів уже державними банками. Крім того, де визначено чіткі цілі Національного банку? Подивімося на банк Росії: вони проголосили по інфляції і базовій інфляції в середньостроковій перспективі орієнтири на кожен рік – 5–6%.

Насправді є потреба в чіткості макроекономічної політики, чіткості орієнтирів і їх сумісності, в т.ч. і монетарної політики як запоруки того, що буде довіра. Тільки за такої умови накопичені складні дисбаланси будуть вирішені. Якщо цього не буде, то ми станемо заручниками тихого (або нетихого падіння) до ще гірших оцінок.

МАКАРЕНКО Ігор Петрович,
директор Інституту еволюційної економіки

Первое, что хочу отметить, касается прогнозных показателей. Мы их обсуждали в начале года, когда я рекомендовал дать «мягкие» прогнозные показатели по итогам 2012 г. Если помните, тогда Руслан Пионтковский из Мирового банка заложил 2,5% как пессимистический прогноз. В кулуарном кругу аналитиков мы еще в апреле говорили о том, что уже тогда было видно, что у нас будет где-то около 0,5% роста ВВП по итогам года. И, к большому сожалению, этот прогноз оправдывается. Используя те же модели на следующий год (несмотря на то, что г-н Литвицкий говорит, что год не закончился, и мы не знаем, что произойдет в следующем году), полагаем, что мы входим в 2013 г. в «минус».

Также не соглашусь с Валерием Литвицким. Ваш доклад достаточно хорош для дискуссии. Собравшиеся здесь эксперты понимают, какие акценты имеет в виду Институт. Алан Гринспен, говоря о «мягкой посадке», психологически готовит рынок к тому, чтобы субъекты экономической деятельности не очень остро реагировали на тенденции, возникающие в экономике. Этого нельзя сказать на сегодняшний день об НБУ, который ни разу не вышел с заявлениями в части формирования рациональных ожиданий о том, как он представляет экономическую динамику, какую он будет проводить политику. Если же проводить параллели с Аланом Гринспеном, то формирование рациональных ожиданий у нас в основном базируется на том, что подогреет СМИ, что выскажут эксперты. Мы не слышим заявлений руководителей Центрального банка.

Теперь касаемо экономической динамики в нынешнее время. К большому сожалению, мы наблюдали фиксированный валютный курс. Это благодатная вещь, когда выходишь из кризиса, но он имеет очень много негативных факторов, и один из них заключается в формировании негативных трансмиссий. Вы очень удачно сегодня упомянули о монетарных трансмиссиях о том, что Центральный банк сформировал их не совсем так, как следовало бы. По всем странам мира, практикующим фиксированный валютный курс, прокатились

практически одинаковые экономические кризисы, «спусковым крючком» везде были «разогрев» рынка недвижимости, а потом – действия центральных банков. Это было и в странах Латинской Америки, и в странах Юго-Восточной Азии.

Результатами везде были «плохие» активы банковской системы, и по этому поводу предпринимались какие-то действия. Но мы наблюдали, как в 2005 г. аналогичные действия Центрального банка привели к эффекту внезапной остановки. Мы видели крестообразное, характерное именно для этого эффекта, пересечение линий счета текущих операций и валютного курса. В 2008 г. это можно было назвать «наступанием на грабли». Политика Центрального банка, направленная на ужесточение монетарных факторов, в общем-то, порадовала, потому что в данном случае шел разрыв отрицательных сценариев. Однако имел место явный «перебор». Борьба с излишней ликвидностью банковской системы с целью удержания валютного курса привела к дефляции. Для таких развивающихся экономик, как в Украине, за последние пять лет темпы экономического роста и инфляционные процессы были значительно выше, чем в странах с развитыми рынками. Пик был где-то к 2008 г. Это связано с тем, что развивающаяся экономика заполняет экономическое пространство – ей есть куда развиваться, в то время как развитая экономика уже исчерпала определенные парадигмы.

В этой ситуации сдерживание экономического роста, допустим, ниже 8% негативно сказывается на развивающейся экономике, а уж если мы получаем дефляцию и темпы роста 0%, то это можно расценивать как дефляционную депрессию – крайне опасное явление, которое в данном случае опаснее, чем просто кризис, связанный с «перегревом» экономики. Вывод из дефляционной депрессии крайне сложен, так как в этой ситуации в попытке увеличить ликвидность банковской системы банковские свободные средства могут пойти на валютный рынок, то есть каналы будут не совсем активно стимулировать экономическую динамику.

Сейчас стимулирование выхода из кризиса идет по каналам увеличения ликвидности, и в Украине этим каналом стал выпуск облигаций внутреннего государственного займа (ОВГЗ), то есть через увеличение ликвидности банковской системы. Но опять ошибка – после Великой депрессии этот канал попытались каким-то образом разорвать и создать посредников, чтобы стимулировать развитие фондового рынка. Мы сегодня говорим о переходе на плавающий валютный курс. А куда населению переходить с плавающего валютного курса, где ему найти вторую «тихую гавань» для защиты фондового рынка? Для перехода с

фиксированного валютного курса на плавающий нам нужно провести ряд реформ, чтоб заработали эти рынки.

Исходя из этого, я бы порекомендовал сегодня дать прогноз хотя бы на уровне 1%. На сегодняшний день мы имеем скрытый дефицит бюджета, то есть доходная база немного сжата, и я бы рекомендовал осторожные действия. Будет рост – казначейство найдет, как распорядиться этими средствами. Во-вторых, в борьбе с дефляционной депрессией, спровоцированной Центральным банком, важно формирование активной инновационной политики. В первую очередь прошу обратить внимание на создание региональных инновационных систем, в которых можно было бы изменить политику предложения финансов, и таким образом отсечь отрицательные последствия для реального сектора экономики. Соответственно, нужно изменить и акценты общей политики, координации действий Кабмина и НБУ, где последнему необходимо достижение не только каких-либо технических результатов, а общих целей, связанных с формированием и достижением инновационных приоритетов в развитии новых секторов экономики, стимулирование экспорта на основе инновационных секторов.

УСТЕНКО Олег Леонідович,
виконавчий директор Міжнародного фонду Блейзера

Прежде всего, несмотря на логичность выступлений, меня мало интересует понятие чисто теоретической оценки, что такое «рецессия» или что значит «вхождение в рецессию», равно как и весь понятийный аппарат, который предыдущие выступающие пытались объяснить.

Для меня также не интересны вопросы, связанные с историей: что было в 2002 г., 2004 г. и как входили в кризис 2008-го. Считаю, это все нерелевантно в нынешней ситуации и просто не имеет смысла. Мне кажется, что вопросы, на которые должны ответить экономисты, состоят не в том, что произошло в 1996 г. и каким был уровень фискального дефицита, или каким был уровень инфляции, и как вел себя в то время курс. Более важные вопросы связаны с тем, как выжить в 2013 г., что сделать в 2014 г.

Что реально нужно делать в 2013 году? Во-первых, нужно исходить из того, что ситуация в мировой экономике явно не самая лучшая. Очевидно, что все ждут конца февраля, и вопросы, связанные с фискальным обрывом в США решены не до конца, и это фактор колоссального сомнения для прогнозов на 2013 г.; очевидны проблемы с ЕС, Италией. Для тех, кто следит за ситуацией в еврозоне, отмечу заявления, сделанные в начале этой недели итальянским премьером о

своем возможном уходе, привевшие к резкому увеличению стоимости заимствований для Италии, а также о проблемах, связанных с Испанией, в которой тоже увеличились заимствования. Очевидно, что ситуация в мировой экономике оставляет желать лучшего; и говорить, что Украина не зависит от нее, по крайней мере странно, т.к. наша страна получает половину ВВП за счет экспорта и, очевидно, может колоссально пострадать.

Вопрос в том, что нужно сделать, чтобы обеспечить либо *soft landing*, либо прорыв. Насколько я понимаю, часть мер, которые должны применяться в 2013 г., достаточно ограничены. И прежде всего максимизацией функций либо экономического роста, либо недопущения падения. Это горизонт планирования для правительства на ближайшее время. С этой точки зрения и надо подходить к разработке наших рекомендаций: какие экономические шаги стоит предпринять, чтобы не допустить снижения темпов экономического роста; что можно сделать в краткосрочной перспективе для того, чтобы стимулировать рост, не забывая о том, как правильно сказал г-н Макаренко, что нужно закладывать основы и будущего роста на долгосрочную перспективу, когда речь действительно идет об инвестиционном климате, инновациях. Что касается 2013 г., во-первых, возможно стимулирование экономики фискальными мерами, либо монетарными, ничего большего сделать в таком краткосрочном периоде времени просто не удастся. Любые изменения, которые будут пытаться внести в краткосрочном периоде касательно инвестиционного климата вряд ли начнут действовать, либо же дадут эффект в краткосрочной желаемой перспективе 1,5–2 года. Я не говорю, что этого делать не нужно, но вряд ли на этом следует концентрироваться в 2013 г.

К сожалению, касаемо фискальных мер, мне кажется, существуют колоссальные ограничения, связанные прежде всего с тем, что есть серьезный дефицит государственного бюджета. Сейчас большая часть экономистов придерживается мнения, что фискальный дефицит надо контролировать, но его резкое снижение также опасно. Есть предположения, связанные с тем, что снижение дефицита государственного бюджета на 1% может депрессировать рост в среднем на 0,7–1,5 п.п. То есть имеются значительные ограничители. И советовать сейчас правительству немедленно опуститься до бездефицитного бюджета или до дефицита 2% тоже опасно, т.к. это значит советовать депрессировать экономический рост. Тогда нужно ответить на вопрос: чего мы хотим – абсолютно нормальной фискальной ситуации в плане балансировки бюджета или озабочены сохранением рабочих мест для поддержки экономического роста. Какую функцию мы собираемся

максимизировать? Мне кажется, что на данном этапе более правильно пытаться максимизировать функцию и рабочих мест, и минимизации замедления темпов экономического падения, либо же максимизации темпов экономического роста. Но, считаю, правильная рекомендация для правительства – это продолжать держать дефицит государственного бюджета в каких-то более разумных пределах (не более 5%). С другой стороны, вопрос не только в наличии дефицита, но и в том, куда распределять деньги, на чем концентрироваться: опять продолжать давать «всем сестрам по серьгам» или пытаться каким-то образом концентрироваться на статьях, которые могут обеспечить занятость, рост. В дополнение к этому, учитывая специфику Украины – страны с достаточно низким уровнем ВВП, – стоит сконцентрироваться (о чем, кстати, и заявляет в последнее время Премьер-министр Н. Азаров) на защите наиболее уязвимых слоев населения и «бить» просто в три направления: рост, занятость, защиту наиболее социально уязвимых слоев населения.

Возвращусь к дефициту государственного бюджета. Последний должен быть пересмотрен. Но есть несколько вопросов, связанных с финансированием дефицита государственного бюджета: правильно ли распределены на три части внешние и внутренние займы, приватизация. Правильно ли финансировать дефицит за счет внутреннего ресурса, за счет размещения ОВГЗ, что традиционно делалось в Украине в условиях нехватки ликвидности? Продолжать ли дальше изымать деньги из экономики? Банку выгодна такая пассивная стратегия: покупаешь ОВГЗ, пассивно получаешь доход, ни о чем больше не беспокоишься. Если есть деньги, чего волноваться о том, что нужно кредитовать реальный сектор экономики? Возможно, доход будет меньше, но и рисков тоже меньше. Какой смысл привязываться к чему-либо другому? Не опасно ли это для реального сектора?

Касаемо заимствования на внешних рынках. Правительство Азарова осенью было крайне успешным и смогло разместиться на внешних рынках по десятилетним обязательствам под небывалые 7 и 8%, и был большой спрос на наши обязательства. Выдержим ли мы вообще 7 и 8%, ведь это дорого? То есть, мне кажется, это путь достаточно опасный. Возможно, что первую половину 2013 г. внешние рынки могут быть закрыты для многих стран, в т.ч. и для Украины. Нужно будет ждать либо возможностей и пытаться получить финансирование в первом полугодии, либо второго полугодия и все равно быть готовыми к тому, что заплатим достаточно дорого за заимствования. Слабо представляю, что кредитно-дефолтные свопы на Украину в начале 2013 г. опустятся ниже чем на 550 базовых пунктов, а это озна-

чает, что если прибавить *LIBOR*, то придется платить как минимум 7% годовых. Это достаточно дорогие заимствования. Остается третий вариант – приватизация. Тут тоже все неоднозначно. Мы хотим профинансировать дефицит государственного бюджета за счет приватизации, что это теоретически может нам дать? Это даст возможность, с одной стороны, не размещать долги внутри, на внешних рынках, провести приватизацию, покрыть дефицит приватизацией, а с другой – мы сбросим неэффективные предприятия с плеч государства, которое не должно будет в 2014–2016 гг. тратиться для поддержания в них «жизни». Я понимаю, что контрвозражения могут быть связаны с тем, что при условии абсолютного ухудшения конъюнктуры внешнего рынка стоимость активов падает. На мой взгляд, есть единственный аргумент, играющий в данном случае против, и заключается в том, что нельзя приватизировать, если стоимость активов и так уже упала. Но мне кажется, что фискальная политика – это фактически единственный инструмент, который есть в руках у правительства на 2013 г. для стимулирования экономического роста.

Есть еще монетарная политика. Но мне кажется, что она имеет ограниченные возможности для стимулирования экономики в Украине. Учетная ставка в 7,5% не играет абсолютно никакой роли: сделайте ее в 2,5% или сведите к нулю – ничего принципиально не изменится. Она не выполняет свою функцию, поэтому, мне кажется, единственное, что остается в руках у правительства и НБУ с точки зрения монетарной политики – это курсовая политика. Здесь есть дополнительный ряд ограничений, но фактически это второй рычаг, которым можно будет в краткосрочной перспективе стимулировать экономический рост.

Повторю, что поддерживаю г-на Макаренко: реформы проводить нужно. Абсолютно не согласен с тем, что их проведение нецелесообразно в этот сложный период времени. Есть реформы дорогостоящие – это реформы ЖКХ, но есть и реальные с точки зрения экономических возможностей. Можно проводить и судебную реформу, и пытаться бороться с коррупцией, это то, что по мнению инвесторов является основными ограничителями на пути их прихода в страну, о чем тоже не стоит забывать.

ЛИТВИЦЬКИЙ В. О. :

Я не дискутуватиму, просто скажу одне: аби працювала процентна політика, облікова та інші ставки, треба розвивати ринок цінних паперів. Якщо він не працює, а працює тільки девізна політика, процентна політика в Україні ніколи не розвиватиметься. Канал грошової пропо-

зиції фактично не диференційований, можна працювати з процентними ставками, а цінні папери? Якщо вони розміщуються у країні хоча б на половину загальної суми, то це означає, що розвивається ринок цінних паперів і фондовий ринок. Це не нові гроші, а ті, що є у країні. Якщо ви здійснюєте зовнішні запозичення і цікавитеся проблемою наслідків емісії, то повинні робити стерилізацію. Якщо ж усю емісію спрямовуватимете тільки на купівлю та продаж валюти, тоді забудьте про операції із цінними паперами, з рефінансування тощо.

Ще хотілося б зауважити: коли НБУ купує та продає цінні папери на вторинному ринку, то це означає, що використовує ці кошти уряд, у т.ч. для стимулювання економічного зростання (це видатки бюджету). Тоді виникає запитання: як через курс можна реалізувати завдання монетарної підтримки?

Щодо бюджетного дефіциту. Україна ніколи не мала бездефіцитного бюджету, були лише умовно бездефіцитні. Україна мала невеликий профіцит або дефіцит бюджету, коли не виконувалися завдання щодо приватизації, адже кошти від останньої ідуть на видатки, а не на доходи. Перевиконання завдання з приватизації спричиняє штучне збільшення профіциту. Так було, наприклад, у 2005 р.: не виконали завдання з приватизації – дефіцит став меншим. Крім того, кошти від приватизації – це ненадійний невідтворюваний ресурс. Приватизація сама по собі необхідна для розвитку приватного сектору, але як ресурс для виконання бюджету на багато років – не надійна, саме тому МВФ не зараховує кошти від приватизації до дохідної частини. Тому в Центрального банку є намір працювати із цінними паперами, розвивати рефінансування й не зводити грошову політику лише до купівлі-продажу валюти.

Зазначу, що можна жити взагалі без резервів. Якщо немає бюджетного дефіциту, платіжний баланс дорівнює нулю, то й резерви не потрібні. Які резерви мають США? 70 млрд дол. США? Який у них ВВП? 15 трлн дол. США. Ми маємо 25 млрд дол. США – утричі менше. Тому не треба демонізувати проблему резервів.

ЖАЛІЛО Я. А. :

Погоджуся з Ігорем Анатолійовичем. Ми постійно обговорюємо (як і п'ять–десять років тому), що треба робити далі. Але ситуація змінюється, і те, що колись, можливо, здавалося не досить важливим, сьогодні стає критично необхідним. Сьогодні виникла цікава ситуація, коли представники фіскальної та монетарної сторін сходяться в думці, що у нас є імператив – економічне зростання. Важливо, що нині не зовсім спрацьовує традиційна макроекономічна гойдалка: або жорстка

фіскальна і м'яка монетарна, або м'яка фіскальна й жорстка монетарна політика, тому виникає парадоксальна реакція. М'яка фіскальна політика починає відігравати проактивну роль у вигляді інвестиційної політики держави, а м'яка монетарна – дестабілізуючу у вигляді тиску на валютний ринок. Тому, можливо, дійсно варто говорити про неочікувані інструменти у цій сфері. Хотів би також відреагувати на те, що говорив Олег Леонідович, від чого ми можемо мати швидкий і відкладений ефект. Від фіскально-монетарного або монетарно-стимулювального впливу ми матимемо швидкий ефект, але і від активізації інвестиційних процесів ми маємо не лише відкладений, а й поточний ефект. У презентації намагалися показати, що сам по собі інвестиційний попит був одним із рушіїв зростання у 2012 р.

СОКОЛЕНКО Станіслав Іванович,
науковий керівник секції розвитку конкурентоспроможної економіки на основі кластерної моделі Спілки економістів України, президент Міжнародної фундації сприяння ринку, Голова правління ВАТ «Укрімпекс»

Закінчується непростий 2012 р., протягом якого Україна поступово сповзала в зону соціально-економічної депресії. Цей процес супроводжувався уповільненням економічної динаміки та ділової активності, зниженням цін на українську продукцію, зростанням безробіття. В умовах глобалізації світової економіки інноваційна політика стала базовою для більшості країн світу. Водночас відсутність інноваційної спрямованості економічного розвитку, обмежена пропозиція товарів українського виробництва не дозволили Україні забезпечити просування своїх товарів на світовому ринку. Все це супроводжувалася негативними соціально-психологічними процесами в нашому суспільстві.

Сьогодні економіка України шукає шляхи подолання перешкод для переходу до нової епохи розвитку, заснованої на ринкових відносинах, подоланні залишків радянської системи державного регулювання економікою. Нові умови вимагають кардинальних перетворень усіх соціально-економічних відносин, реструктуризації виробництва, якісно нових підходів, орієнтованих на інноваційну діяльність усіх учасників ринку.

На жаль, поки що рівень організаційно-технологічної реструктуризації промисловості України на сьогодні не відповідає вимогам сучасної ринкової економіки. Про це свідчать опубліковані дані індексу *soft power* для країн, що розвиваються (*Ernst&Young*, 2012), тобто індексу «м'якої сили», що трактується як здатність країни впливати на рішен-

ня третіх сторін завдяки нематеріальним активам, що не включають військовий та економічний складники. За цими даними Україна в рейтингу за період з 2009 р. по 2011 р. перейшла з 6-го на 13-те місце.

Країни з високим рейтингом «м'якої сили» мають можливість відігравати провідну роль у регіональних політичних та економічних об'єднаннях. Для України в умовах наростаючої глобальної кризи є перспектива суттєво поліпшити свій рейтинг, передусім за параметрами, які можливо корегувати у відносно короткий проміжок часу, тобто в напрямі рівня свободи та верховенства права. При цьому варто зазначити, що в сучасних умовах жорстокої конкуренції підвищити свою конкурентоспроможність на світових ринках лише сформувавши позитивний імідж і створивши прозорі умови ведення бізнесу для України буде недостатньо.

На майбутнє нашій країні слід будувати відносини зі своїми міжнародними партнерами виключно на практичному базисі, зважаючи на національні інтереси та взаємовигоду. Настав час покінчити із принизливими сподіваннями на милість закордонного капіталу. Тому сьогодні Україна має синтезувати й використати найліпший досвід найсильніших учасників світового ринку: німецьку послідовність, американську інноваційність, стратегічне планування по-китайськи і продуману кадрову політику. За прикладом скандинавських країн нам слід формувати розвинені громадські інститути, проводити політику відкритості та інтегрування у глобальні економічні процеси.

З моменту здобуття Україною незалежності вже минуло понад 20 років, але до цього часу в країні не було розроблено концепції довгострокового розвитку, стратегії розвитку країни на 25–30 років. Були спроби розробити стратегії розвитку окремих сфер і галузей економіки, але вони так і не запрацювали.

Для підвищення конкурентоспроможності економіки та залучення інвестицій на початку XXI ст. в Україні було створено вільні економічні зони, які існували лише до 2005 р. Їх скасували через зловживання: недобросовісні компанії уникали оподаткування. Звідси виникає запитання: чи застрахована Україна від повторення такої практики з індустріальними парками? З вересня 2012 р. набрав чинності ухвалений Верховною Радою Закон України «Про індустріальні парки». За прогнозами, іноземні інвестори планують інвестувати в майже 30 наявних парків і в близько сотню парків, що перебувають на стадії проектування, майже 8 млрд дол. США і створити понад 300 тис. робочих місць. Згідно із Законом держава підтримуватиме створення та функціонування індустріальних парків, надаючи керуючим компаніям безвідсоткові кредити й цільове фінансування на безповоротній осно-

ві, створюючи пільговий режим оподаткування для нових інвестицій, звільняючи від оподаткування митом обладнання та комплектуючі матеріали, що не виробляються в Україні.

Сьогодні майже кожна область заявила про наміри створити індустріальні парки. Однак у реалізації цієї програми Україні потрібно ще витримати конкуренцію з іншими країнами, які теж активно розвивають систему таких парків. Наприклад, у Туреччині за останніх десять років було створено 148 індустріальних парків, в які за цей період надійшло 94 млрд дол. США інвестицій, що дозволило країні утричі збільшити ВВП країни та обсяги експорту.

Великим мінусом України поки що залишається невпорядкованість законодавства, зокрема і щодо надання преференцій бізнесу. Тому сьогодні обов'язком нового складу Верховної Ради й Кабінету Міністрів має стати удосконалення конституційно-правових умов регулювання економіки, забезпечення балансу взаємовідносин держави та приватного інвестора в системі державно-приватного партнерства, підвищенні привабливості України для вкладень національного й іноземного капіталу в інноваційний розвиток країни.

Наша країна має достатній потенціал для прискореного розвитку діяльності за пріоритетними науковими напрямами, серед яких фундаментальна наука, енергозбереження, раціональне природокористування, профілактика й лікування найпоширеніших захворювань, найсучасніші інформаційні, комунікаційні, космічні технології, нові речовини та матеріали.

Важливо зазначити, що 1 грудня журнал *Time* повідомив: у межах міжнародної системи PCT за 2011 р. Україна посіла 7-е місце з-поміж 15-ти країн за кількістю заявок, поданих на здобуття патентів. Водночас за динамікою кількості заявок на реєстрацію інновацій Україна є однією з 20-ти лідерів науково-технічного прогресу у світі. Згідно з даними Інвестиційного центру інтелектуальної власності з 1992 по 2012 р. в Україні зареєстровано 203294 патентів. Як наголошувалося у звіті, незважаючи на слабку економіку з низьким і середнім рівнем доходів громадян, в Україні спостерігається зростання досягнень у сфері інновацій. Цьому сприяло вдосконалення інституційної структури, наявність кваліфікованих фахівців і тісна інтеграція у світовий фінансовий ринок.

Іншим боком цього процесу є сумна статистика впровадження винаходів. Сьогодні лише в поодиноких випадках запатентовані ідеї українських вчених стають реальністю. Більшість винаходів реєструється або авторами (фізичними особами), або неприбутковими організаціями (у т.ч. НДІ). Фінансові ресурси, потрібні на реалізацію проектів,

істотно обмежені. Своєю чергою зацікавленість бізнесу України в науковому продукті сьогодні оцінюється на рівні 1–2%. Згідно з прийнятим Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» фінансування НАН України знову скорочуватиметься. Таке хронічне недофінансування й надалі гальмуватиме українську науку, призводитиме до подальшої втрати вітчизняних наукових шкіл, позицій України у проривних інноваційних напрямах – авіакосмічній галузі, нано- й біотехнологіях. Для того, аби інтелектуальна власність в Україні сприяла інноваційному розвитку економіки, ефективно впливала на зростання ВВП, дуже важливо змінювати законодавство, насамперед у частині затвердження ринкової інфраструктури, економічних стимулів для реалізації патентів. Сьогодні у нас відсутні стимули та обґрунтовані регуляторні механізми для використання патентів, не розроблено й належні податкові та кредитні стимули, дуже потрібні для досягнення високого фінансового результату. Тому через прогалини в українському законодавстві наші вітчизняні винаходи реалізуються на закордонних підприємствах.

Україна успадкувала від Радянського Союзу багато проблем у сфері управління енергоспоживанням. Навіть зараз, коли минуло стільки часу з моменту краху централізованої економіки, Україна використовує на одиницю продукції у кілька разів більше енергії, ніж європейські країни (наприклад, у чотири рази більше, ніж Німеччина). Роки незалежності довели, що згідно з критеріями ринкової капіталістичної економіки Україна є бідною на сировину для виробництва енергії. Виробничо-економічний аналіз свідчить, що в Україні лише 15% енергоспоживання може беззбитково забезпечуватися за рахунок власного виробництва. Решта 85% мають покриватися за рахунок збиткового вітчизняного добування енергоносіїв (передусім вугілля) чи за рахунок їх імпорту за валюту або на основі бартерних операцій.

Нинішня ситуація в енергетичному секторі продовжує негативно впливати на розвиток усього процесу українських реформ. Чи дійсно спроможна Україна в таких умовах забезпечити свою енергобезпеку й незалежність? Тут усе залежатиме від якості інвестиційно-інноваційної політики і центральної, і місцевої влад щодо ефективного використання наявних ресурсів, модернізації всієї енергетичної галузі країни та окремих регіонів. Необхідно враховувати, що потенціал інвестицій в енергоефективність і в приватному, і в муніципальному секторі України є досить значним. У межах чинної Української програми підвищення енергоефективності за п'ять років її функціонування було профінансовано 78 проектів на загальну суму 133 млн дол. США. У різних галузях економіки проекти підвищення енергоефективнос-

ті також дозволяють скоротити виробничі витрати, поліпшити якість продукції, позитивно вплинути на екологію. У цьому напрямі почала працювати й Асоціація «Енергетично ефективні міста України», в яку з 2009 р. входять міські муніципалітети 25 українських міст. Вона підписала з ЄС Угоду мерів, зобов'язавшись на 20% знизити викиди CO_2 в атмосферу за допомогою ефективного енергоспоживання та створення стійкої енергетики за рахунок використання відновлюваних джерел енергії.

До 2015 р., за оцінками ООН, виробництво продуктів харчування у світі має зрости на 70–100%. Тільки тоді збережеться баланс між кількістю населення та кількістю провізії, адже щороку кількість людей на планеті збільшується на 2,5%.

В умовах загострення ризиків світової продовольчої кризи розвиток аграрного сектору, зважаючи на значні перспективи його капіталізації та прогнозовані довгострокові підвищувальні тренди на ринках основних видів аграрної продукції, спроможний здійснити потужний вплив на економічну динаміку в Україні. Наступний крок у цій сфері має полягати у формуванні прозорого ринку сільськогосподарських земель, створенні ринкових інститутів, що мають оптимізувати діюче сільськогосподарське виробництво, впровадженні перевірених міжнародною практикою інструментів підтримки товарного агровиробництва на рівні і фермерів, і кооперативних об'єднань.

На жаль, тепер виробництво та переробка агропродукції в Україні перебуває у стані економічного «вільного падіння». Сільське господарство вже протягом багатьох років перебуває у стані кризи, адже порівняно з іншими країнами Східної Європи погано пристосувалося до умов ринкової економіки. За 20 років «радикальних економічних реформ» АПК було поставлено на коліна: село втратило три мільйони жителів. Крім того, у нас стрімко скоротилася кількість сіл. До того ж там залишилися переважно пенсіонери й діти. Скоро не буде кого залучати у кооперативи, які уряд планує створювати на селі згідно з проектом закону про кооперативне сільгосппідприємство.

Значний потенціал українського сільського господарства можливо зміцнити завдяки запровадженню урядом зрозумілих орієнтирів проведення аграрної реформи. Існуюча слабкість аграрного сектору України лише на перший погляд викликана нестачею техніки й капіталу. Основна вада полягає у відсутності структурних реформ і нерозвиненості інститутів ринку у сфері виробництва та збуту, створення яких є компетенцією уряду. Лише після створення вказаних інститутів можливо буде знайти довгострокові й ефективні рішення технічних і фінансових проблем сільського господарства України.

Я приємно здивований тим, що в аналітичній доповіді, яку ми сьогодні отримали від Інституту, в розділі «Реалізації потенціалу аграрного сектору в умовах загострення ризиків світової продовольчої кризи» вперше висловлено підтримку сталого розвитку сільських територій на основі розвитку аграрних кластерів. Також на рівні господарського законодавства пропонується визначення правового режиму функціонування кластерів в Україні. Суттєвою є і пропозиція щодо затвердження постановами Кабінету Міністрів України «Концепції створення кластерів в Україні» та «Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів».

Більш сприятливі умови для розвитку системи самоврядування в агропродовольчій сфері України на основі аграрних кластерів має також створити запропоноване розроблення закону про самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері.

Для України, яка має унікальне поєднання ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції і близькість до міжнародних ринків, важливою є також запропонована в документі організаційно-економічна підтримка ініціатив підприємств та організацій кластерного об'єднання у спосіб розвитку соціальної та виробничої інфраструктури регіону, формування єдиної інформаційної бази з даними про наявні в регіонах кластери та залучення до них вітчизняного й іноземного капіталів.

Наданий аналіз та пропозиції стосуються широкого спектра проблем, вирішення яких має сприяти формуванню сучасної конкурентоспроможної інноваційної економіки України.

ЖАЛІЛО Я. А. :

Вважаю, важливо наголосити на тому, що організаційні інновації (про що ми намагалися зазначити в нашій доповіді) – це саме той тип інновацій, які, з одного боку, не вимагають значного обсягу інвестиційних коштів, а з іншого – можуть дати достатньо швидкий ефект. Тобто це один із різновидів тих нестандартних форматів, які могли б дозволити нам відшукати нові резерви економічного зростання.

БОДРОВ Володимир Григорович,
завідувач кафедри управління національним господарством
Національної академії державного управління
при Президентові України

З погляду сучасної економічної теорії, яка дедалі більше входить на територію інституціоналізму, соціалізації, політизації, ми доходимо висновку (можливо, дуже радикального), що ера такого чистого ра-

хівництва скінчилася. Це не означає, що не треба рахувати. Понад те, сучасні технології дозволяють обраховувати абсолютно все і моделювати процеси. Але ситуація настільки ускладнена, що сьогодні просто констатувати «більше» або «менше» не завжди корелюється з «добре» чи «погано». Безперечно, за динамікою будь-яких показників, про які ми тут сперечаємося, треба бачити змістовну наповненість. Наприклад, як сьогодні повернути довіру до банківської системи? Це зробити не так просто. Навіть якщо продемонструвати найліпші показники й перспективу або (про що говорить і Валерій Олексійович) те, що Національний банк робить абсолютно все для активізації кредитування промисловості, і при цьому стверджувати, що реальний рівень інфляції не відомий. А навіщо його знати, якщо можна подивитися на облікові ставки, ставки рефінансування, по депозитах, по кредитах. Скинути 2–3% й отримати реальний рівень інфляції. Те саме стосується динаміки показників фондового ринку, прямих іноземних інвестицій. Тобто треба дивитися структуру цих показників, інвестицій, спекулятивний складник, динаміку фондового ринку тощо.

Хочу підтримати колектив Інституту. Дійсно, наприкінці року ви завжди видаєте цікаві аналітичні доповіді, на які можуть орієнтуватися, на мою думку, і бізнес, і політичні партії, і безпосередньо економісти. У представленій сьогодні доповіді все правильно сказано про внутрішній ринок, необхідність розвитку промисловості, реструктуризації. Зауважу лише, що, на мою думку, не вистачає чітко визначеної теми.

У зв'язку з цим зупинюся на таких аспектах.

По-перше, існуюча структура економіки (і тут справедливо це зазначається) не гарантує отримання й утримання суверенітету держави. Ми повністю залежимо від того, що відбувається сьогодні у світі.

По-друге, ідея постіндустріалізму рухнула. Сьогодні вже навіть Б. Обама оголошує курс на реіндустріалізацію, повернення підприємств, які раніше вилучали з території Сполучених Штатів у країни з дешевою робочою силою, енергією тощо. Не може велика країна спеціалізуватися лише на високотехнологічних виробництвах і на фінансових спекуляціях. Щойно індустрія залишає межі країни, і реальний сектор, і капітал ідуть із країни (інвестиції, кадри, менеджмент). Залишається займатися лише фінансовими спекуляціями. Якщо до 1990-х років це якось стримували знаменитий закон Гласса–Стиголла з 1933 р., який поставив «китайську стіну» між промисловим і біржовим спекулятивним капіталами, перешкоджав перепливу вільного промислового капіталу в біржовий спекулятивний, то наприкінці XX ст. ці обмеження було знято. На мою думку, Національному банку

і владі варто подумати, яким чином і які бар'єри ставити, аби активізувати промислову політику.

На геоекономічну, геополітичну, демографічну, фінансову ситуацію у світі суттєво впливатимуть дві обставини: сланцева революція та роботизація виробництва.

Перший чинник уже сьогодні фактично призведе до ліквідації американського ринку газу. Сучасні технології в Техасі дозволяють добувати сланцеву нафту за ціною 5–8 дол. США за барель, газ – 80 дол. США за 1000 м^3. Зрозуміло, що потрібно ще вивчати віддалені наслідки, особливо щодо екологічної ситуації. Тобто ця революція перетворить газ – рідкісний і дорогий товар – на товар майже необмежений і недорогий. І тому для США зараз Близький Схід стає дедалі менш цікавим, а ситуація з Росією і надалі ускладнюватиметься. Зрозуміло, ідеться не про завтра, але на найближче десятиріччя перед Росією постало запитання: активи Газпрому продавати чи реструктуризувати?

Щодо другого чинника. Успішне освоєння нових технологій із роботизації виробництва може компенсувати демографічні втрати й підняти країну на вищий рівень. Альтернативи нової індустріалізації немає. Потрібен економічний примус до неоіндустріалізації, на це має спрямовуватися політика і Національного банку, і держави загалом. Зрозуміло, що з існуючими ставками по кредитах і депозитах ми матимемо тільки уповільнення економічного зростання або взагалі його падіння. Немає промислового кредиту в Україні, немає ринку кредитів. Ми залучаємо іноземний капітал переважно у сфери, що фінансуються з бюджету. За такої ситуації ми приречені на реіндустріалізацію, і жоден приватний чи іноземний капітал не спроможний це проаналізувати. Причому наголошу, що не йдеться про заходи з націоналізації головних сфер економіки. Держава має здійснювати активну промислову політику, визначати стратегію, розставляти пріоритети, наймати ефективний топ-менеджмент і фактично фінансувати, контролювати використання коштів. Без ривка до індустріалізації нічого нового не вийде.

Які ж ресурси ми маємо? Насправді їх не так багато. Перший – це, безперечно, *модернізаційні проекти*, що мають здійснюватися в Україні. Про способи їх здійснення, національне проектування сьогодні вже йшлося. Але суть цих проектів – знову ж таки нова індустріалізація. І йдеться, можливо, не про «журавля в небі» (шостий-сьомий технологічні уклади), а про те, що освоїти треба четвертий уклад, втягуючись у процеси і програми п'ятого. І серйозні зрушення потрібно здійснювати уже найближчим часом.

Другий ресурс – *кон'юнктура світових ринків*. Вона, на жаль, погіршується. Уже говорили про ціни на метал, про зростання ціни на нафту, але все-таки шанс для України залишається – це посилення позицій на світовому аграрному ринку. Адже змінюються стандарти споживання в таких країнах, як Китай, Індія, і гріх цим не скористатися.

Третій ресурс, як-то кажуть, *традиційний* – треба менше красти. Але, враховуючи масштаби, вирішити це завдання дуже складно. Починати треба, безперечно, з того, щоб громадяни відчули – перед законом усі рівні. Вважаю, що Національний банк міг би подумати, як прикрити всі офшорні зони й повернути капітал. Це набагато більше, ніж те, що ми просимо у МВФ.

Четвертий ресурс – *якість державного управління*. Фактично йдеться про деінтелектуалізацію суспільства, управлінської еліти й дилетантизм домінування політичної доцільності національного економічного егоїзму. Все це зіграло з Україною злий жарт. Необхідна менеджеріальна революція, до управління потрібно приводити нових людей, проводити ротацію.

П'ятий ресурс – *проведення успішних переговорів з Росією щодо зниження ціни на газ*. На найближчу перспективу без цього не обійтися. І головне, як після цих переговорів (а вони, сподіваюся, будуть успішними) використовуватиметься маржа, яка повернеться в результаті зниження ціни на газ?

І ще важливий момент. Україна має постійно шукати нові ринки, не зациклюватися на Європі. На мою думку, поїздки Президента до Китаю, на Близький Схід, до Індії, на саміт СНД відбуваються у правильному напрямі. Варто подумати, як налагодити серйозні зв'язки з Туреччиною. Треба аналізувати власні альтернативи, не обов'язково пов'язані з північним сусідом. Схід має капітали, ресурси, величезний ринок, а ми повинні розвивати власний внутрішній ринок.

СОБОЛЄВ Борис Володимирович,
старший науковий співробітник сектору досліджень глобальної економіки відділу зовнішньоекономічної політики Національного інституту стратегічних досліджень

Насамперед хочу сказати про вплив угод із МВФ на макроекономічну ситуацію в Україні у 2012 р. Наше членство у МВФ та групі Світового банку розпочалося з 1992 р. підписанням формальних документів та обіцянкою проводити реформи. До грудня 1994 р. Україна їх не проводила і не зверталася до МВФ, натомість мала гіперінфляцію, відсутність базових товарів і послуг, безробіття й загострення стосунків із кредиторами.

Перше порозуміння почалося з міжнародної конференції у Вінніпезі у 1994 р., після якої у грудні того самого року було досягнуто першої домовленості про позику *stand-by* обсягом 850 млн дол. США.

7 грудня ми дізналися про запрошення урядом місії МВФ, яке формально відбулося напередодні. Проте вже вчора стало відомо, що місія внаслідок відсутності уряду після загальних виборів запрошується наступного місяця. Метою є нова угода *stand-by*. Попередня програма, схвалена у липні 2010 р., обсягом до 11% ВВП була призупинена в березні 2011 р. через невиконання українською стороною взятих на себе зобов'язань, а вже 27 грудня 2012 р. спливає її термін. Причини невиконання – тарифи на енергоносії для населення, фіскальна консолідація та гнучке курсоутворення – залишаться складними питаннями і для наступних переговорів із МВФ.

Нещодавній перегляд рейтинговими агенціями *Moody's* та *S&P* кредитного рейтингу суверенних боргових облігацій уряду України дав нам оцінку за рік, що минає. Можна довго говорити, обґрунтовувати важливими аргументами позитивні та негативні результати нашого розвитку, проте є оцінка, яка досить лаконічна й високовартісна. Це оцінка визнаних рейтингових агенцій.

Які тільки не доводилося чути критичні відгуки на чергові рейтингові вироки, особливо щодо розвинених країн протягом 2010–2012 рр. Історичний зсув непохитного ААА у США, ерозія найвищих рейтингових показників у країн ОЕСР викликали досить сильні, інколи образливі висловлювання політиків. Проте фактом лишається те, що у світі не існує альтернативних оцінщиків кредитного рейтингу країн і корпорацій.

Як нам ставитися до цих оцінок?

Якщо взяти щойно прийнятий Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік», то стає очевидною правильність оцінки про те, що потреба уряду України у фінансуванні у ВКВ висока й зростає, про що *Standard&Poor's* зазначило у своєму виданні *Ratings Services*, опублікованому 7 грудня 2012 р. Далі агенція зазначає, що у разі досягнення Україною нової угоди з МВФ вона буде недовиконаною, як це сталося у 2010–2011 рр.

Зниження рейтингу облігацій уряду на один пункт з B+ до B, означає, що інвестори очікують у разі дефолту неповернення від 30 до 50% основної суми боргу України.

Аналіз причин, якими обґрунтовують обидві агенції свої рішення щодо України, свідчать про такі важливі аспекти.

По-перше, це *негативна оцінка інституційної спроможності України*. Ідеться про зниження передбачуваності політики, а також прозо-

рості показників. Таким чином, цей показник по Україні агенція оцінила як «дуже низький». За цими показниками стоять надто слабкі результати, досягнуті в реалізації реформ, передбачених нинішньою та попередньою програмами співпраці з МВФ:

• нездатність уряду протягом понад 12 місяців досягнути нових домовленостей з Росією щодо ціни на імпорт газу;

• застосування адміністративних заходів, зокрема для підтримки валютно-курсової стабільності гривні, регулювання ринку зернових тощо.

Падіння прозорості спостерігається на тлі і так незначних досягнень у відкритості та об'єктивності економічних показників. Зокрема відмічено припинення публікацій НБУ щоквартальних оцінок вартості погашення зовнішнього боргу із січня 2012 р., перегляд Кабінетом Міністрів публікацій щомісячного ВВП тощо. Брак прозорості викликає занепокоєння у кредиторів.

По-друге, це *дефіцит зовнішньої ліквідності*, що підвищує ризики валютної, а отже, фінансової та економічної криз. Насамперед відмічено падіння обсягів золотовалютного резерву на 23% до близько 24,8 млрд дол. США на кінець жовтня 2012 р., що становить лише тримісячний запас фінансування критичного імпорту. Резерви зменшилися через інтервенції НБУ на валютному ринку у спробі стабілізувати курс гривні на тлі збільшення дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, збільшення потреб на обслуговування боргу та закупівлі валюти населенням.

Особливо варто підкреслити, що падіння офіційних запасів сталося на тлі кількох позик на зовнішніх ринках у 2012 р. Цього року уряд позичив на зовнішніх ринках 2,3% ВВП під середній відсоток 8,8% річних. У листопаді – 2,5 млрд дол. США ОВДП у середньому під 8,9% річних (найвищі показники вартості в європейському регіоні). Кредитори дуже хвилюються з приводу спроможності уряду позичати у 2013 р., коли погашення та обслуговування боргів зросте до 8,9 млрд дол. США (включно з 3,5 млрд дол. США погашення кредиту МВФ коштами НБУ) із 7,5 млрд дол. США у 2012 р.

Валютні запаси уряду у вигляді депозитів у НБУ та комерційних банках станом на кінець жовтня становили 1,8 млрд дол. США. Доступ до національного фінансового ринку також обмежено внаслідок широкого спреду між первинним і вторинним ринками ОВДП.

По-третє, це *порівняно слабкий економічний прогноз для України*. Цей чинник діятиме і в найближчій, і в середньостроковій перспективі. Відкрита економіка України наражається на зовнішні шоки, які гальмують макроекономічні показники, що й відбулося у III кварталі

2012 р. Агенція очікує падіння динаміки ВВП до 0,5% у 2012 р. порівняно з 5,2% у 2011 р.

На 2013 р. уряд запланував зростання ВВП на 3,4%, проте кредитна агенція прогнозує лише 1,5%, вбачаючи гальмування у спаді кредитної активності внаслідок курсової політики НБУ. По суті, із 2010 р. курс гривні був прив'язаний до долара США. А нещодавнє рішення НБУ про 50-відсотковий продаж валютної виручки експортерами свідчить про неготовність НБУ до вільного коливання курсу.

Унаслідок високої доларизації економіки різка девальвація гривні призведе до зростання заборгованості і державного, і приватного секторів економіки. У фінансовому секторі різко зросте частка проблемних активів, зокрема у банківському до понад 40%.

У середньотерміновій перспективі прогнози розвитку гальмуються повільним розв'язанням суверенної боргової кризи в ЄС, фіскально-бюджетними ризиками у США та сповільненням динаміки розвитку КНР, що у підсумку відобразиться на сировинних цінах і попиті.

Стабілізація темпів зростання на рівні 2–3% протягом 2013–2018 рр. можлива за умови порозуміння уряду з МВФ.

ВАРНАЛІЙ Захарій Степанович,
головний науковий співробітник
сектору грошово-фінансової стратегії
відділу економічної стратегії
Національного інституту стратегічних досліджень

Дуже приємно, що в дискусії порушено питання про слабку інституційну спроможність України. Саме в цьому я вбачаю основну проблему та перспективи запланованих заходів.

На сьогодні існує надважливе завдання щодо визначення і стратегічних пріоритетів, і тактичних заходів. Ми повинні водночас розробляти стратегію розвитку на 15–20 років, стратегічні пріоритети на середньострокову перспективу і пропонувати тактичні заходи, розраховані на 2013–2014 рр. Адже проблеми тактичного і стратегічного характеру вирішують різні чинники.

Вважаю, що потрібно досягти відповідного інституціонального забезпечення, яке має дуже багато складників. Передусім виділю три основних:

• *інституціонально-правовий.* За всіма аспектами потрібно розробити, удосконалити правила гри. Погоджуся, що треба проаналізувати позитивні й негативні сторони Податкового кодексу. Він недосконалий, але добре, що він є (є що вдосконалювати). Є гармонізоване кодифіковане законодавство (перед цим у нас було понад 50 законів і понад

2000 нормативно-правових актів, які регламентували податкові відносини). Це не означає, що вирішено всі проблеми. Але для цього має бути державне замовлення, реальна дієва політична воля. Крім того, важливим є питання формування суспільної довіри до держави, її інститутів, влади.

Сьогодні ми не проводимо системні реформи, маємо так звані інституціональні деформації. На жаль, нині дуже системно розвивається тіньова економіка;

• *корупція*. Тіньова економіка й корупція одне одного підживлюють;

• *дивіденди*. Рада національної безпеки і оборони розглядає питання про захист прав власності та боротьбу з рейдерством. Але вони забувають, у чому полягають реальні причини цього явища. Є різна інформація про факти рейдерства: їхня кількість за різними оцінками сягає 100, 200 випадків... При цьому правоохоронні органи наводять тільки ті факти, за якими зверталися постраждалі від рейдерства. На мою думку, їх значно більше, оскільки представники малого й середнього бізнесу не звертаються через страх втратити життя. Маю таку експертну інформацію: кожного дня в Україні зникає з економічної карти до десяти малих і середніх суб'єктів господарювання.

Тобто на інституціональні деформації сьогодні як ніколи треба звернути особливу увагу.

По-перше, ліквідувати їх майже нереально, а можливо, й непотрібно. У межах 10% тіньова економіка відіграє соціально позитивну роль для захисту населення і суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу. Здійснюючи активну політику детінізації, маємо додатковий інвестиційний ресурс і ресурс наповнення бюджету. Можливо, варто здійснювати легалізацію різними шляхами: завдяки нормативно-правовому законодавству, стимулюючими, карними методами тощо. Це комплексна складна система.

По-друге, необхідно розробляти правове забезпечення – це створення відповідних інституцій, організацій, установ. Так, в Україні щороку проводиться адміністративна реформа. Проте коли проводилася реальна адміністративна реформа з (як це має бути) поступовим скороченням кількості апарату? Чомусь закономірним стало протилежне: після кожного «скорочення» кількість апарату збільшується. Адміністративна реформа полягає не просто в механічному арифметичному скороченні апарату, а в зміні функцій, правового статусу, можливій появі нових інституцій на зміну існуючим. Крім того, часто адміністративну реформу поєднують з територіальною. Однак сьогодні не час говорити про останню. Зараз ідеться про адміністративну реформу як про однин зі складників інституційно-організаційного забезпечення.

По-третє, потрібно посилювати інституційно-кадрове забезпечення. Хто буде реалізовувати реформи, новації? Добре, що Національна академія державного управління при Президентові України займається підготовкою кадрів нової якості для вирішення цієї проблеми. Але підготовка – це лише початок. Найголовніше – розстановка і підбір кадрів, їх професійний рівень, фах з урахуванням сучасного світового досвіду, вимог, інформаційних технологій тощо. Від цього залежить не лише макроекономічна стабільність, а й узагалі наше майбутнє.

ГУРОЧКІНА Вікторія Вікторівна,
доцент кафедри міжнародної економіки та підприємництва
Національного університету
Державної податкової служби України

В умовах інституційної кризи українські підприємства постійно стикаються з проблемами нестабільності та непередбачуваності політичних і соціально-економічних ситуацій у країні. Звичайно, це посилює ступінь ризику діяльності підприємств і ставить під сумнів захищеність усієї підприємницької діяльності незалежної України.

Вітчизняному підприємництву загрожує вибірковість правового законодавства, недостатня патентна захищеність. Існує недосконалість законодавчої бази щодо організації бізнесу, прав власності, відповідальності за нелегітимні рішення посадових осіб судової гілки влади. Використовуючи цю недосконалість, окремі представники Феміди йдуть на поступки кримінальним особам. Рейдери, керуючись неправомірними рішеннями судів, захоплюють прибуткові підприємства країни. Причиною є відсутність державної підтримки та захисту бізнесу. Слід переглянути законодавство щодо відповідальності та недоторканості представників судової системи, процесів накладання арешту на активи й акції підприємств.

Посилюється вплив зовнішніх чинників ризику в частині нестабільності національної валюти, недоступності кредитних ресурсів, відсутності оптимального обсягу капіталізації ринку, який міг би забезпечити стійкий фінансовий стан і стабільність підприємств. Нещодавно Україна спробувала змінити ввізні тарифи на декілька сотень товарів у СОТ, проте поки що не отримала підтримки.

Украй гострими є енергетичні загрози підприємствам. Прикладом є зупинка роботи у грудні 2012 р. ПАТ «Запорізький завод феросплавів» – одного з найбільших виробників феросплавів у Європі.

Слід удосконалювати податкову політику: заохочувати впровадження новітніх технологій податковими канікулами та пільгами.

Крім того, необхідно підтримувати й екологічну безпеку щодо зменшення шкідливих викидів у атмосферне повітря, водні об'єкти, зниження частки аварійних ситуацій, пов'язаних із погіршенням стану довкілля підприємств, підвищення частки пропозицій щодо поліпшення екологічного стану підприємства та впровадження екологічної політики. На даний час згідно з Податковим кодексом України вже справляється екологічний податок, проте підприємствам вигідніше сплатити його, ніж побудувати утилізаційні споруди. Слід підвищити обсяг економічного податку в кілька разів для досягнення вітчизняними підприємствами екологічного ефекту.

І нарешті, посилюється відплив кваліфікованих кадрів та інформації, протиправні дії співробітників, що обумовлено відсутністю соціальних пакетів і соціальної захищеності працівників у цілому.

ШАРОВ Олександр Миколайович,
завідувач сектору досліджень глобальної економіки
відділу зовнішньоекономічної політики
Національного інституту стратегічних досліджень

Я прийшов не стільки для того, щоб подискутувати, скільки почути думки наших колег, їхні коментарі, аби зрозуміти, як можна вдосконалити нашу роботу.

Почну з того, про що говорив Валерій Олексійович. Передусім погоджуся, що у нас використовується неповна інформація (її взагалі недостатньо для того, аби робити високопрофесійний аналіз). Так, не тільки в Інституті, у Міністерстві закордонних справ ситуація ще гірша. Здавалося б, люди, які безпосередньо працюють, як вони говорять, «на передньому фронті», повинні мати свіжу інформацію щодо платіжного балансу, прямих інвестицій, торговельного балансу. Проте вони її не мають, у нас теж її недостатньо. Це не означає, що ми до сьогодні не звертали на це уваги. Під час підготовки звітів ми звертаємося до відповідних установ, аби вони надавали інформацію для аналізу. Навіть ще до прийняття ними певних рішень, аби вони могли спиратися й на наші дослідження. Це стосується і Національного банку.

Ще один момент. Чи є нашим завданням аналізувати й надавати конкретні цифри та робити висновки щодо кризи, рецесії чи технічної рецесії? Узагалі ми говоримо про різні речі, навіть використовуючи одні й ті самі терміни. Рецесія, технічна рецесія, уповільнення – це наукоподібна бюрократична термінологія, яка використовується замість того, аби не говорити, що в уряді чи Національному банку є проблеми. Говорять, що у нас – рецесія, але вона не справжня, оскільки триває лише протягом одного кварталу. Якщо ж триватиме два квартали, то

говоритимемо про технічну рецесію. А можливо, третій квартал не буде негативної динаміки ВВП, тоді ми не говоритимемо про кризу. До речі, на останній зустрічі з М. Азаровим говорили про те, що це, можливо, уповільнення, аби заспокоїти себе. Це термін Алана Грінспена. Він у своїх спогадах пише, що коли вперше виникла така ситуація, аби не псувати нерви президенту Джеральду Форду, йому повідомили, що це не криза, не рецесія, а просто уповільнення. Ось такі бюрократичні підходи.

Наше завдання як науковців говорити про інше. Коли я працював у Національному банку, кризою для мене було падіння якихось показників. Для мене як для науковця криза – це розрив ланцюга логічної послідовності, закупорка каналів трансформації сигналів у економіці. Якщо механізм працює, це нормально. Навіть якщо у нас відбувається спад виробництва, а ми розуміємо, чому. А якщо механізм просто не працює? Це криза, про яку говорять науковці. Криза – це не технічне, а онтологічне поняття. Коли не працюють механізми і незрозумілою є послідовність причин і наслідків, то ми говоримо про кризову ситуацію. Взагалі потрібно змінювати розуміння економічного стану.

Ігор Анатолійович слушно зауважив, що потрібно детально аналізувати всі статті платіжного балансу, а не лише те, що на поверхні. Але ситуація може розвинутися так, як ми не очікували. Варто також більше уваги приділяти валютно-курсовій політиці, яка має бути дієвим важелем не стільки Національного банку, скільки уряду. Тому що валютно-курсова політика стосується більше зони відповідальності уряду, ніж Національного банку. Адже вона стосується не монетарної сфери, а зовнішньої торгівлі, інвестицій тощо.

ЖАЛІЛО Я. А. :

Шановні колеги, дякую всім учасникам сьогоднішнього обговорення. Ми, власне, ставили перед собою, можливо, абстрактну мету – обговорити підсумки 2012 р. Ми перші з-поміж аналітичних і наукових установ, які традиційно в кінці року підбивають підсумки. Звичайно, Валерій Олексійович правий у тому, що ми дещо випередили статистику, однак, зазначу, виявилися спроможними аналітично оцінити навіть ті аспекти, які поки що не закриті статистичними даними. Завдяки такому аналізу ми просто намагалися збудити думку й подати експертному середовищу деякі ідеї, які, можливо, надалі стануть предметом більш детального обговорення. На сьогоднішнє засідання ми запрошували представників державних структур, Міністерства економіки, Міністерства фінансів, представників інших

наукових організацій. На жаль, не всі змогли взяти участь, оскільки сьогодні і Верховна Рада, і Кабінет Міністрів проводять підсумкові засідання.

Дякую організаторам «круглого столу», колективу, який працював над доповіддю, учасникам обговорення, експертам. Бажаю подальшої плідної роботи.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3

ВСТУП 5

1. ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ 5

1.1. Динаміка та складники економічного зростання 5

1.2. Ризики поширення кризових процесів світової економіки на Україну 17

1.3. Зовнішньоторговельний складник економічного розвитку України 24

1.4. Ризики грошово-фінансової системи 31

1.5. Досягнення й перспективи фіскальної сфери 38

2. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 43

2.1. Глобальні виклики й головні тенденції розвитку економіки України в коротко- та середньостроковій перспективі 43

2.2. Системні пріоритети політики реформ 48

2.3. Стратегічні напрями державної економічної та соціальної політики у 2013 р. 50

2.3.1. Дерегуляція та мотивація бізнесу до зростання 50

2.3.2. Розвиток внутрішнього ринку і стимулювання імпортозаміщення 52

2.3.3. Стимулювання інвестиційної діяльності 55

2.3.4. Реалізація потенціалу аграрного сектору в умовах загострення ризиків світової продовольчої кризи 58

2.3.5. Сприяння експортерам і зміцнення конкурентоспроможності експорту 62

2.3.6. Модернізація важелів макроекономічної стабілізації в умовах збереження нестабільності глобальної економіки 63

2.3.7. Оптимізація фіскальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень 65
2.3.8. Диверсифікація й підвищення ефективності соціальної політики 67

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ «КРУГЛОГО СТОЛУ» 69

ЄРМОЛАЄВ А. В. 75
ЖАЛІЛО Я. А. 77
ЛИТВИЦЬКИЙ В. О. 83
ЖАЛІЛО Я. А. 87
ШУМИЛО І. А. 87
МАКАРЕНКО І. П. 90
УСТЕНКО О. Л. 92
ЛИТВИЦЬКИЙ В. О. 95
ЖАЛІЛО Я. А. 96
СОКОЛЕНКО С. І. 97
ЖАЛІЛО Я. А. 102
БОДРОВ В. Г. 102
СОБОЛЄВ Б. В. 105
ВАРНАЛІЙ З. С. 108
ГУРОЧКІНА В. В. 110
ШАРОВ О. М. 111
ЖАЛІЛО Я. А. 112

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Аналітична доповідь

Літературні редактори: *Н. І. Палій, І. В. Куницина, О. В. Москаленко*
Коректори: *Н. І. Палій, І. В. Куницина*
Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел. (044) 234-50-07

Формат 60x84/16. Ум. друк. 6,98 арк. Обл. вид. 7,96 арк. Тираж 200 пр. Зам. №

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
вул. Шутова, 13-Б, м. Київ, 03680
Тел. (044) 501-93-01
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК